

31/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2016

**FOLIA HISTORICA
BOHEMICA**

31

č. 1

Historický ústav
Praha 2016

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Jiří HRBEK (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Kateřina BOBKOVÁ-
-VALENTOVÁ, Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Martin
HOLÝ, Tomáš KNOZ, Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVIN-
KA, Eduard MAUR, Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav
PÁNEK, Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO
(Padova), Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMI-
TEREK (Lublin), James R. PALMITESSA (Kalamazoo), Karl
VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2016

I
STUDIE

Jiří J u s t

CÍRKEVNÍ ŘÁD KONZISTOŘE PODOBOJÍ Z ROKU 1575 V KONTEXTU DOBOVÉ KONFESNÍ SITUACE PŘEDBĚLOHORSKÝCH ČECH*

ABSTRACT

Ecclesiastical order of the Utraquist consistory from 1575 in the context of contemporary confessional circumstances in pre-White Mountain Bohemia

The ecclesiastical order of 1575 emerged in connection with the Bohemian confession and was to become a normative document for reform of the non-Catholic ecclesiastical administration, which was proposed by the estate opposition during a session of the Bohemian provincial diet. However, Maximilian II, Holy Roman Emperor and the King of Bohemia, rejected the reform and the order became valid in a reviewed form in 1609, after issuance of the Rudolphine Letter of Majesty on religious freedom, when it was issued for the Utraquist lower consistory.

Keywords: ecclesiastical administration – ecclesiastical order – Bohemian confession – Utraquists

Církevní řád, který z podnětu nekatolických stavů vznikl v souvislosti s Českou konfesí během jednání zemského sněmu v roce 1575, byl sestaven za účelem očekávané reformy konzistoře podobojí. Jeho text odráží dobové představy o novém zemském uspořádání utrakvistické církevní správy, jejíž vrcholná instituce, dolní konzistoř, měla být převedena do kompetence volených defenzorů, zástupců českých nekatolických stavů. Toto řešení, které by fakticky vedlo k úplné nezávislosti utrakvistické církve na panovníkovi a úřadech katolické církve, český král Maxmi-

* Tato studie je výstupem grantového projektu GAČR č. 14-23509S „Evangelické církevní řady v Čechách a na Moravě 1520–1620. Příspěvek k poznání multikonfesionality a šlechtické konfesionalizace v českých zemích“.

lián II. Habsburský odmítl a revidovaný řád vešel v platnost teprve po vydání Rudolfova Majestátu na náboženskou svobodu v červenci 1609.

Okolnosti vzniku církevního řádu

Církevní řád pražské konzistoře podobený vznikl v souvislosti s jednáním českého zemského sněmu, jehož zasedání probíhala v Praze v období od 21. února do 27. září 1575.¹⁾ Jednání se odehrávala na pozadí vypjaté politicko-náboženské situace, kterou v zahraničním kontextu představovaly snahy nejvyššího zemského purkrabího Viléma z Rožmberka o kandidaturu na polský trůn v přímé konkurenci s habsburským panovníkem Maxmiliánem II.²⁾ V domácích souvislostech to bylo úsilí české nekatolické opozice, která podmiňovala svou ochotu k projednání panovníkových propozic přednostním vyřízením svých požadavků, zaměřených na reformu nekatolické církevní správy.³⁾

¹⁾ Jednání sněmu na základě dobových pramenů popsal Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*, Praha 1982, s. 101–119, který jej současně označil za „nejvýznamnější český sněm druhé poloviny 16. století“; v obecnějších souvislostech, s ohledem na zahraniční bádání o problematice stavovského státu a s kritickým zhodnocením výstupů moderní historiografie k tomuto tématu jej vylíčil TÝŽ, *Zápas o charakter české stavovské opozice a sněm roku 1575*, *Československý časopis historický* 28, 1980, s. 863–887. Jeden z posledních příspěvků k vylíčení události roku 1575, a to z hlediska sledování osudů utrakvistického společenství, podal Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 291–335, který problém pojednal již ve svých dřívějších studiích: *Utraquists, Lutherans, and the Bohemian Confession of 1575*, *Church History. Studies in Christianity & Culture* 68, 1999, s. 294–336; *The Plebeianization of Utraquism. The Controversy over the Bohemian Confession of 1575*, in: Zdeněk V. David – David R. Holton (edd.), *The Bohemian Reformation and Religious Practice. Vol. 2. Papers from the XVIIIth World Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences*, Brno 1996, Prague 1998, s. 127–158. Ze starších prací je nutno zmínit zejména na dobový konfesní kontext orientovanou a svým rozsahem doposud nepřekonanou práci Ferdinand HREJSA, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912.

²⁾ Srov. Jaroslav PÁNEK, *Vilém z Rožmberka – politik smíru*, Praha 2011, s. 263–294; Henryk GMITEREK, *Lublinská epizoda mise Viléma z Rožmberka do Polska v době bezkráloví v letech 1572–1573*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek (edd.), *Andros probabilis*. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám, Brno 2005, s. 403–411. Ze starších studií k problému polské kandidatury Viléma z Rožmberka srov. Miroslav SLACH, *Kandidatura Viléma z Rožmberka na polský trůn v l. 1573–1575*, *Jihočeský sborník historický* 33, 1964, s. 130–148; Wacław SOBIESKI, *Vilém z Rožmberka a Jan Zamojski*, in: Anna Bečková (ed.), *Z dějin východní Evropy a Slovanstva*. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesorovi Karlovy university, k šedesátým narozeninám, Praha 1928, s. 287–292.

³⁾ Stavové se mohli odvolat na panovníkův slib vyřčený během předcházejícího zemského sněmu, zasedajícího od 14. do 22. června 1574 v Praze, jímž se Maxmilián II. zavázal při nadcházejícím sněmu přednostně vyřídit zemské záležitosti. Srov. J. PÁNEK, *Zápas o charakter*, s. 875.

Jednání zemského sněmu lze sledovat ve čtyřech fázích, pro něž je příznačná měnící se iniciativa zastoupených stran. Situace byla poznamenána nejen napětím mezi stavy a panovníkem, ale i rozpory mezi konfesními tábory, samotné nekatolíky tvořící několik frakcí nevyjímaje.⁴⁾ V první fázi sněmu (21. února - 4. března) iniciativu převzali nekatolíci stavové, kteří odmítli projednávat panovníkovy propozice dříve, než budou vyřízeny jejich požadavky, čímž se vyhnuli riziku předčasného ukončení sněmu.⁵⁾ Jejich hlavním cílem bylo nové uspořádání církevních záležitostí, které by do budoucna zajistilo stabilitu utrakvistické správy a její opětovnou kontrolu stavovskými orgány.⁶⁾ Na jejich razantní nástup katolická strana, jejíž zástupci byli na sněmu ve výrazné početní menšině, nedovedla zprvu účinně reagovat. Maxmilián II. byl nadto nucen složitě hledat cestu mezi požadavky stavů, jimž nemohl příliš ustoupit, a skupinou rozhodných katolíků, usilujících o zavádění tridentských reforem a restituci moci katolické církve.

Z hlediska vzniku církevního řádu byla klíčová druhá fáze sněmu (7. března - 18. května), během níž se stabilizovala katolická strana, zatímco mezi nekatolíky se naplno projeví konfesně podmíněné rozpory. Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic, nejvyšší sudí Království českého, jehož prvotním záměrem bylo sjednocení stavů na základě Augustiny, musel s ohledem na očekávanou širší dohodu nekatolíků z tohoto konfesně vyhraněného postoje ustoupit. Bylo přitom jisté, že konzervativní utrakvisté⁷⁾ vedení Janem z Valdštejna na Hrádku a pochopitelně i zástupci katolické strany odmítnou jakékoliv změny v nekatolické správě, které by v Čechách vytvářely lepší podmínky pro další recepci evropské reformace.⁸⁾ Legál-

⁴⁾ Chronologický rámec sněmovních událostí zevrubně popsal F. HREJSA, *Česká konfesse*; čtyři fáze průběhu sněmu charakterizoval J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 101-119 a tohoto přehlednějšího schématu se v následujícím líčení držím.

⁵⁾ Kromě velkorysých finančních požadavků, jejichž výčet podává J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 104, usiloval Maxmilián II. zejména o zajištění českého trůnu pro svého syna Rudolfa.

⁶⁾ O proměnách utrakvistické církevní správy v 16. století, zejména o vztazích mezi nekatolickými stavy a konzistoři podobojí, pojednal přehledně Jiří RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace v době předbělohorské*, Sborník archivních prací 31, 1981, s. 179-206, který se mohl opřít o zevrubnější pojednání Kamila KROFTY, *Boj o konsistoř podobojí v letech 1562-1575 a jeho historický základ*, Český časopis historický 17, 1911, s. 28-57, 178-199, 283-303, 383-420.

⁷⁾ S ohledem na moderní bádání, které zpochybnilo koncept dvou hlavních proudů utrakvistické církve (staro- a novoutrakvistu), představený Ferdinandem Hrejsou v první čtvrtině 20. století a obecně přejímaný konfesními historiky až do 90. let, na tuto terminologii rezignuji.

⁸⁾ Podle představ Jana z Valdštejna, vůdce skupiny početně slabých konzervativních utrakvistů, by na chod konzistoře měli opět dohlížet stavovští defenzoři, ale svěcení kněžstva měl zajistit pražský arcibiskup. Takové řešení však bylo z mnoha ohledů pro většinu nekatolických stavů nepřijatelné. Katolická strana se podle vyjádření Viléma z Rožmberka dne 14. března od úsilí podobojích o reformu konzistoře distancovala. J. RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace*, s. 190.

ní rámeček vytvořila pro jednání o novém církevním řádu žádost, předložená 10. března zástupci panského a rytířského stavu, které panovník o pět dní později vyhověl.⁹⁾ Nová situace vyvstala poté, kdy se do rozhovorů zapojila bratrská šlechta. Její účast vyjednávání poněkud zkomplikovala, neboť tato část stavovské opozice postrádala vůdčí osobnost a bratrství biskupové, kteří se snažili na politicky aktivní šlechtice tohoto vyznání působit, se stavěli vůči spolupráci s utrakvisty zpočátku skepticky až odmítavě.¹⁰⁾ Neshody, které společné jednání zatěžovaly, se dařilo překonávat jen obtížně, což výrazně zpomalovalo postup opozice.

Z podnětu Bohuslava Felixe Hasištejnského z Lobkovic byla ve druhé polovině března zvolena osmnáctičlenná komise s rovnoměrným zastoupením všech tří stavů, již měli k ruce stát utrakvističtí teologové. Za jednotu bratrskou se její práce účastnil kněz Jiří Strejc, koptovaný jako kazatel Jindřicha Kurzbacha z Drachenbergu. Komise vypracovala novou konfesi, již bylo s odkazem na domácí reformační kořeny přisouzeno přívěsk „Česká“,¹¹⁾ a jednáním jiné komise také církevní řád. Na jeho tvorbě se podílelo osm osob, které tvořily celkem pestrá společnost. Sešli se zde učenci spjatí s pražskou univerzitou, včetně jejího rektora Matěje Dvorského Rozsypala z Hrádku a teologa Pavla Pressia, který byl bezpochyby *spiritus movens* vzniku konfese. Členem komise byl i staroměstský kancléř Sixt z Ottersdorfu, jednotu bratrskou zastupovali již zmíněný Jiří Strejc a Izajáš Cibulka.¹²⁾ Text řádu vznikl ve dnech 10.–11. května na Staroměstské radnici (ve výběru místa lze snad spatřit iniciativu Sixta z Ottersdorfu), 12. května byl předložen stavům podobojí a zřejmě bez zvláštních průtahů schválen.¹³⁾ Společně s Českou konfesí, souborem sněmovních dokladů o údajné starobylosti utrakvistické víry a s průvodní suplikací byl řád 18. května 1575 podán císaři, avšak během dalších jednání bylo zřejmé, že iniciativu na sněmu převzal panovník, který obratně těžil z konfliktů a napětí uvnitř

⁹⁾ J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 107–108.

¹⁰⁾ V roce 1575 působil v Čechách jediný bratrský biskup, Jan Kálef se sídlem v Mladé Boleslavi, který od 10. března pobýval v Praze, také proto, aby mohl instruovat některé z bratrských šlechticů ve věci probíhajících jednání. Srov. F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 111–112 (a další místa podle rejstříku).

¹¹⁾ Srov. J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 109; F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 149–158. Nejnovější text České konfese, v trilingválním českém, latinském a německém znění, s historickou předmlouvou a charakteristikou jeho teologických důrazů vydali Jiří JUST – Martin ROTHKEGEL (edd.), *Confessio Bohemica. 1575/1609*, in: Andreas Mühling – Peter Opitz (edd.), *Reformierte Bekenntnisschriften*. Bd. 3.1. 1570–1599, Neukirchen-Vluyn 2012, s. 47–176.

¹²⁾ Ke vzniku řádu srov. F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 146–158. O nejistotě ohledně personálního složení komise na základě různých pramenů srov. TÝŽ, s. 156–157, pozn. 4.

¹³⁾ Text řádu se dochoval ve sbírce *Acta Unitatis Fratrum* (sv. 14), KNM Praha, sign. II D 8, fol. 100r–104v. O tomto souboru pramenů k dějinám historické jednoty bratrské pojednal nejnověji Jiří JUST, *Acta Unitatis Fratrum. Ediční projekt*, *Folia Historica Bohemica* 29, 2014, s. 451–462.

tábora nekatolické opozice. Vznik České konfese a s ní spojeného církevního řádu lze tedy pokládat za vrchol náboženského programu české stavovské opozice a *de facto* za jediný hmatatelný výsledek, kterého stavové svým jednáním v této záležitosti dosáhli.

V průběhu následujících měsíců během třetího období sněmovních jednání (19. května – 3. září) panovník napřel veškeré úsilí k tomu, aby náboženské požadavky stavů obešel a přiměl opozici k projednání původních propozic. Česká konfese byla předložena k posouzení katolíkům, Janovi z Valdštejna a také dolní konzistoři, jež byla ovšem silně závislá na panovníkově vůli. Výsledkem byly tři návrhy na odmítnutí předložené reformy utrakvistické správy a požadavek na zachování dosavadního řádu, ačkoliv v detailech se jednotlivá doporučení lišila. Maxmiliánovi II. se mezitím podařilo z jednání o náboženských záležitostech na začátku července vyloučit města a 16. srpna mohl svolat závěrečné zasedání, jehož cílem mělo být přijetí Rudolfa II. za českého krále. Separátními kabinetními rozhovory s vybranými osobami stavovské opozice nadále vnášel mezi nekatolické stavy nejistotu a 22. srpna jejich požadavky ve své odpovědi zamítl. Hasištejnský z Lobkovic na další jednání v tomto směru rezignoval. Maxmilián II. udělil 2. září deseti vybraným zástupcům nekatolické opozice audienci, na níž se jim za sebe a svého syna Rudolfa zavázal, že budou nadále zachovávat náboženskou snášenlivost a povolí volbu defenzorů, zůstane-li vše při současném stavu. Pisemné potvrzení svého slibu však s ohledem na katolíky a konzervativní utrakvisty odmítl. Opozice následujícího dne za projevenou přízeň poděkovala a projevila ochotu přistoupit k dalšímu sněmovnímu jednání.¹⁴⁾

Závěrečná fáze sněmu (5.–27. září) již probíhala bez vážnějších zvratů. Jednání o náboženských požadavcích ustoupila poněkud do pozadí, přičemž stavové si 13. září ještě stihli zvolit 15 defenzorů, kteří se o několik dní později dohodli, že případná další jednání ve věci církevního řádu ponechají na vhodnější dobu, neboť za stávající situace postrádala smysl.¹⁵⁾ Arcikníže Rudolf Habsburský byl stavy přijat za českého krále a 22. září slavnostně korunován. Výsledek jednání o předložených finančních požadavcích mohl panovník sice spíše pokládat za fiasko,¹⁶⁾ ale nedlouho po ukončení sněmu zpečetil své vítězství nad nekatolickou opozicí.¹⁷⁾ Již 5. října 1575 vydal v Řezně mandáty, kterými zakázal „pikartská“ shromáždění, městům nařídil dosazovat na fary duchovní pouze prostřednictvím konzistoře, a zapověděl tisk České konfese. Stavové proti tomuto aktu podali 21. listopadu

¹⁴⁾ J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 113–114; TÝŽ, *Zápas o charakter*, s. 882; J. RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace*, s. 193.

¹⁵⁾ Tamtéž, s. 193–194; F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 247.

¹⁶⁾ J. PÁNEK, *Zápas o charakter*, s. 884–885.

¹⁷⁾ Z. V. DAVID, *Nalezení střední cesty*, s. 326, označil výsledek jednání o Českou konfesi „rozumným kompromisem“.

stížnost, na kterou panovník reagoval tak, že opět ústně slíbil nezasahovat mocensky proti nekatolíkům.¹⁸⁾

Stavům nezbylo nic jiného, než se s touto skutečností smířit. Náboženská reforma, kterou na sněmu navrhli, nebyla přijata. Církevní řád, úzce vázaný na Českou konfesi, zůstal na dobu dalších téměř 35 let pouze významným svědkem na pozadí sněmovních jednání. Vrcholná instituce utrakvistické církevní správy (dolní konzistoř) setrvala nadále v moci panovníka a s výjimkou menší skupiny královských měst nebyla její autorita respektována. Pozemkové vrchnosti, disponující právem osazovat kolatury na svých panstvích, řídily podle svých schopností záležitosti církevní správy samy, jak svědčí některé příklady dochovaných evangelických církevních řádů z území Čech.¹⁹⁾ Je tedy pochopitelné, že uspořádání církevních záležitostí na lokální úrovni bylo závislé na konfesionálních představách vrchnosti.²⁰⁾

Obsahová analýza dokumentu a jeho další osudy v kontextu konfesionální situace Čech

Text církevního řádu, který vznikl v souvislosti s Českou konfesi v roce 1575, lze obsahově rozčlenit do několika tematických okruhů. Řád měl být především dokumentem, který zachycuje základní organizační schéma utrakvistické církevní správy. Načrtává mantinely jejího vztahu se zástupci světské moci, reprezentované třemi nekatolickými stavy, kteří volbou vybírají členy konzistoře (tvoří ji administrátoři, univerzitní mistři a kněží)²¹⁾ a defenzoria. Defenzori jsou současně garantem náboženského uspořádání ze strany nekatolíků, zatímco panovník bere volbu stavů do obou orgánů pouze na vědomí.

Autoři řádu se v úvodní preambuli odvolávají na starobylé zvyklosti při volbě konzistoriánů, čímž se snaží zdůraznit, že předkládaný dokument, respektive jeho vlastní obsah, nijak nevybočuje z tradičního rámce bikonfesionálního uspořádání náboženských poměrů v zemi. V jedenácti člancích jsou pak formulovány zásady, jejichž cílem je udržení utrakvistického společenství v jednotné věroučné linii. Některé z nich mají i církevně-správní charakter, tj. vymezují kompetence jednotlivých úrovní utrakvistické správy a jejich vzájemný vztah. Formulují též povinnosti dalších zúčastněných orgánů: univerzity a jejich zástupců, zemských stavů, resp. pozemkových vrchností.

¹⁸⁾ J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 116.

¹⁹⁾ Některé z těchto textů eviduje a obsírně charakterizuje F. HREJSA, *Česká konfese*, s. 354–359.

²⁰⁾ Srov. J. RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace*, s. 195–196.

²¹⁾ Je pozoruhodné, že v řádu se mluví o administrátorech v plurálu, není zřejmé, počítalo-li se se dvěma osobami do tohoto úřadu, nebo jsou-li míněni všichni budoucí administrátoři jako celek.

Posláním konzistoře je v první řadě vykonávat dozor nad zachováváním ortodoxie, řádným kázáním Božího slova a vysluhováním svátostí (čl. 1). Ačkoliv to není uvedeno explicitně, je zřejmé, že jednotící teologickou linií má být výměr České konfese. Hlavním instrumentem, jakým konzistoř toto poslání naplňuje, je vlastní, na katolické církvi nezávislá ordinace duchovních a instalace kněží ke správě jednotlivých farností. Vzájemný vztah mezi konzistoří a nositelem patronátního práva přitom upravuje devátý článek, podle něž mají být kněží na fary dosazováni ve shodě s vůlí kolátora nebo obce a stavům je nařizováno, aby na své fary nesjednávaly duchovní bez ohledu na konzistoř.²²⁾ Žádný duchovní pak nemá své místo opouštět svévolně, o změně jeho působišť rozhoduje opět konzistoř (čl. 9).

Řád bere v ochranu duchovní vůči kolátorům také ve věci kšaftů a ženatým i neženatým kněžím povoluje podle svobodné vůle odkazovat vlastní majetek (čl. 8). Výslovně uvádí, že vrchnosti nemají k majetku pozůstalému po kněžích zemřelých na jejich farách žádné právo a v případě porušení tohoto nařízení volá defenzory k zákroku. Jediným místem, kde může kolátor vznášet případné právní nároky vůči farním kněžím, je konzistorní soud. Manželky a děti zemřelého kněze nadále zůstávají svobodné a vrchnosti nemohou být uvedeny v poddanství. V případě, že by některý duchovní zemřel bez manželky, dětí a učiněného kšaftu, měl být jeho majetek rozdělen na tři díly mezi konzistoř, jeho nejbližší příbuzné a osadu, v níž byl zemřelý duchovním správcem.

Konzistoř řídí také krajská děkanství, která mají být vybavena vlastní menší konzistoří tvořenou kněžimi a radními města, v němž děkanství sídlí. Krajským děkanstvím bude vydán zvláštní řád (čl. 1) a děkani mají být vybíráni z většího počtu zkušených duchovních (čl. 9).

Správa duchovenstva je konzistoří vykonávána prostřednictvím každoročních vizitací církevních obcí (čl. 2). Kde nejsou konzistoriáni sami schopni zjednat nápravu případných nedostatků, mají jim být nápomocni defenzoři. Toto nařízení počítá s přímým, byť podmíněným vlivem zástupců světské moci na správu duchovních záležitostí. Vliv laického živlu z obcí věřících na lokální duchovní správu dokumentuje třetí článek, podle něž má konzistoř spolu s osadou ustanovovat v počtu dvou až šesti osob, tzv. *curatores ecclesiae*. Mají být po ruce farářů a dohlížet na dodržování kázně. Řád současně stanovuje, že ani farář ani obec nemá bez vědomí druhé strany provádět závažnější rozhodnutí.

Řada článků dokumentuje snahu o udržení jednotné věroučné linie. Duchovní, kteří mají svým životem dávat dobrý příklad lidem, jsou povinni spravovat své záležitosti „v zdravém učení slova Božího“ (čl. 4). Dojde-li mezi duchovními k věroučným sporům, má konzistoř zajistit jejich urovnání a zejména zabránit tomu, aby

²²⁾ Pozoruhodné je nařízení, že pokud by někdo chtěl mít na své faře „německých kněží“, mají být tito nejprve podrobeni *ex amen* u konzistoře (čl. 9).

jeden aktér sporu proti druhému kázal nebo veřejně vydával spisy. Nedaří-li se teologické rozpory vyřešit, má zasáhnout rektor univerzity, jehož výnos jsou zúčastněné strany povinny respektovat. Krajním prostředkem je sesazení z duchovního úřadu (čl. 6). Konzistoř také vykonává cenzurní dohled. Každý, kdo chce vydat tiskem náboženský spis, musí jeho rukopis nejprve předložit konzistoři a rektorovi pražské univerzity ke schválení (čl. 11). Zřejmě proto, aby byla zachována jednota i v liturgii, zavazuje se konzistoř vydávat málo zkušeným duchovním agendy k bohoslužebným úkonům (čl. 10). Zároveň všem nařizuje náležitě slavit neděle a církevní svátky a konat denní modlitby církve podle liturgického roku.

Konzistoř měla disponovat i soudní pravomocí a jejím posláním byl výkon jurisdikce ve věci manželského práva (čl. 5). Jednání měla podle starobylého zvyku probíhat v Karlově koleji na Starém Městě pražském. V obtížnějších případech měl být zván k radě rektor univerzity, jeho koncilium, doktoři obojího práva a defenzori. Článek zároveň deklaruje, že konzistořní soud je nejvyšší instancí duchovní jurisdikce v Českém království a proti jeho výrokům není odvolání. Řád stanovuje povinnost dostavit se na vyžádání konzistoře k soudnímu jednání (čl. 7). Kdo tak neučiní ani po třetí výzvě, je vystaven následkům právního výnosu, jehož provedení mají v případě potřeby zajistit i defenzori.

Církevní řád z roku 1575 do značné míry odráží představy nekatolických stavů o církevní správě. Přesto z něj nelze vyvodit bezvýhradný závěr o závislosti nekatolické církevní organizace na stavovské reprezentaci,²³⁾ kterou je třeba chápat spíše jako garanta očekávaného nového uspořádání náboženských poměrů. Je však nepochybné, že případné prosazení nového modelu nekatolické církevní správy by znamenalo její úplnou nezávislost na panovnické moci, anulovalo by veškeré výsledky dosavadních snah o podřízení konzistoře králi a velmi významně by omezilo další pokusy o účinnější prosazování katolické reformy. Mimo hru by zůstali konzervativní utrakvisté, s nimiž protagonisté reformy zjevně nepočítali.

Přestože působnost řádu by závisela na radikálně změněné situaci, jeho ustanovení nebyla ve velké většině po obsahové stránce ničím převratným a vycházela z dřívějšího modelu stavovské správy konzistoře podobojí, nebo z nerealizovaných návrhů stavů, které měly tento model v dílčích otázkách upravit. Řád například nekonkretizuje způsob volby administrátora, obecně konstatuje, že členové konzistoře jsou voleni všemi třemi stavy, čímž předpokládá restituci poměrů, jaké panovaly před rokem 1562, kdy byla konzistoř zásahem krále vymaněna ze stavovského vlivu a zanikla instituce defenzorů.²⁴⁾

²³⁾ Tyto tendence se objevují v některých novodobých studiích; srov. J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 110; TÝŽ, *Zápas o charakter*, s. 881.

²⁴⁾ Srov. K. KROFTA, *Boj o konzistoř*, s. 283–303, s. 410.

Nejzávažnější novou formulací řádu je bezesporu již jeho první článek, který stanovuje, že konzistoř bude po příslušném *examenu* provádět ordinace duchovních. Tím by se utrakvisté zcela vzdali tzv. apoštolské sukcese, jejímiž nositeli jsou biskupové římské církve, a uvolnili by tak poslední pouto s jejími institucemi. K tomu směřovala i jedna z nejvážnějších výtek, které proti řádu přednesla 4. června 1575 dolní konzistoř.²⁵⁾ Z dochovaných pramenů lze bohužel jen obtížně zjistit, kdy se utrakvisté naklonění evropské reformaci pro tak radikální krok rozhodli. Přesvědčení, že trvalou krizi utrakvistického kněžstva podmíněnou setrváváním na tzv. apoštolské sukcesi lze vyřešit tímto způsobem, se pozvolna prosadilo až po polovině 16. století, pravděpodobně nejen pod vlivem luterství, ale i radikálnějších proudů reformace, v neposlední řadě též inspirací z domácích zdrojů – jednotou bratrskou a jejím vlastním kněžským řádem.²⁶⁾

Dokumenty vzniklé v prostředí utrakvistů počítaly bez jakýchkoliv pochybností přinejmenším do poloviny 16. století s kanonickým svěcením kněžstva. To se také týká návrhu na reformu dolní konzistoře, který byl předložen na hromničním sněmu strany podobojí v Praze roku 1524.²⁷⁾ Pátý artikul v části „O správcích duchovních“ počítá s cestami za kanonickým kněžským svěcením jako se samozřejmou věcí, vznáší jen požadavek na řádnou přípravu svěcenců: „*Item, což se na kněžství chození dotýče, užitečné jest, aby žádný bez dostatečného zkušění v umění i v obcování nechodil. [...] Kdož by pak mimo takové zkušění sám od sebe v to se dal, nemá od žádného z kněží ani z stavův přijat býti.*“²⁸⁾ Podobný požadavek se objevuje v průběhu následujících let i v dalších textech, týkajících se činnosti konzistoře.

Podle jedenáctého artikulu nařízení, které přijali stavové podobojí na svém sněmu v červnu 1530 ve věci církevní správy, nemá nikdo přijímat na své kolatury „*kněží nepořádných a biskupem nesvěcených nebo neordinovaných, nemajících po-*

²⁵⁾ K. KROFTA, *Boj o konsistoř*, s. 412; F. HREJSA, *Česká kofesse*, s. 188.

²⁶⁾ Otázkou svěcení utrakvistického kněžstva v desetiletích kolem přelomu 16. století se naposledy obsírně zabýval Z. V. DAVID, *Nalezení střední cesty*, s. 253–290; ze starších studií srov. Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z 15. a 16. století*, I, Praha 1895, s. 452–470.

²⁷⁾ K pozadí tohoto sněmu a charakteru zamýšlené reformy, která byla moderní historiografií opakovaně diskutována, srov. Z. V. DAVID, *Nalezení střední cesty*, s. 132–140; Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 46–47. K. KROFTA, *Boj o konsistoř*, s. 181, se mylně domníval, že „*kněžím strany pod obojí nemělo býti potřebí kněžského svěcení, kterého lze dosáhnouti pouze od biskupa, měli vykonávati jurisdikci kněžskou bez biskupské ordinace, jen z ustanovení administrátora a konsistoře*“.

²⁸⁾ Josef Vitězslav ŠIMÁK (ed.), *Prameny dějin českých*, VI, Praha 1907, s. 22. Již tento pramen je sám o sobě závažným dokladem o závislosti církevního řádu z r. 1575 na starších utrakvistických textech tohoto rázu, z nichž jsou často přejímány, resp. jen mírně upravovány celé články.

řádnejch formátů ani dimissořů“.²⁹⁾ O pouhý rok později, ve sněmovním usnesení stavů podobojí z června 1531, je tento artikul formulován nově s dodatkem, že ke kněžskému úřadu nemá být přijímán ten, kdo je ženatý.³⁰⁾ Sněmovní usnesení stavů podobojí z počátku června 1537 podobný artikul nemá, ale každý je napomenut, aby své narozené děti „*bez protahu kněžím rádně svěceným [...] krititi dal*“.³¹⁾ Usnesení z 11. května 1539 již zcela otevřeně přiznává nedostatek vlastního kněžstva, který je způsoben absencí biskupa, jenž by světil nové kandidáty, kvůli čemuž „*naše zákovstvo daleko, těžce, s velikými náklady pro potvrzení k úřadu kněžskému pracovati musí*“.³²⁾

Po obnovení pražského arcibiskupství vzešla utrakvistům naděje, že jejich kandidáty na kněžství bude světit nový arcibiskup, avšak ani ta se s výjimkou krátkého období let 1564–1567 nenaplnila. Poté, co nekatoličtí stavové nechali v roce 1567 vymazat kompakтата ze zemských privilegií, nebyla tato cesta již ani myslitelná. Neutěšený stav správy církve podobojí a vzrůstající počet ordinovaných na protestantských zahraničních akademiích pak zřejmě přivedl utrakvisty k rozhodnutí, že jediným řešením je nekanonická ordinace duchovních prováděná dolní konzistoií. Nicméně na realizaci této ideje museli nekatoličtí stavové čekat až do konce první dekády 17. století.

Pouhý rok po skončení českého sněmu, kde předkládaný řád vznikl, zemřel 5. října 1576 císař Maxmilián II. a na český trůn nastoupil jeho syn Rudolf. V době jeho vlády čeští stavové opakovaně vznášeli požadavky na úpravu náboženských poměrů. V roce 1579 panovníka žádali, aby jim bylo navráceno právo na obsazení konzistoře osobami, které sami vyberou a představí ke schválení. Rudolf II. jim nevyhověl a stejně se zachoval i na sněmu v únoru 1581, kde rytíři podobojí usilovali o povolení tisku České konfese, úpravu církevního řádu a navrácení konzistoře pod správu stavů. V prosinci 1581 panovník bez vědomí stavů doplnil konzistoř novými osobami a administrátorem ustanovil Václava Benešovského. V roce 1583 se stavové sice domohli zřízení komise, která o rok později potvrdila, že do roku 1562 konzistoř obsazovali, ale s odůvodněním, že se za vlády Maxmiliána II. sami zřekli starobylého náboženství (zmiňeným výmazem kompakttát ze zemských privilegií v roce 1567), panovník jejich žádost opět odmítl.³³⁾

²⁹⁾ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, I, Praha 1877, s. 339. K výkladu pojmu „dimissoř“, který označuje zmocňující list, jež musí předložit svěcenec biskupovi, probíhá-li svěcení v jiné než domácí diecézi z hlediska původu uchazeče, srov. Z. WINTER, *Život církevní v Čechách*, I, s. 444–446; zde je zároveň popsána praxe při získávání „dimissoře“.

³⁰⁾ Tamtéž, s. 352.

³¹⁾ Tamtéž, s. 417.

³²⁾ Tamtéž, s. 464.

³³⁾ Srov. K. KROFTA, *Boj o konsistoř*, s. 417–418.

Teprve na zemském sněmu v roce 1609 pod hrozbou použití vojenské síly donutili stavové císaře Rudolfa II. k legalizaci náboženské svobody na základě České konfese. Stalo se tak vydáním Majestátu na náboženskou svobodu dne 9. července.³⁴⁾ Panovník přiznal stavům právo na obsazování konzistoře a volbu defenzorů, do jejich správy svěřil i pražskou univerzitu. V rámci jednání o církevně-správní reformě sestavila stavovská komise poté, co se sami duchovní mezi sebou nebyli schopni dohodnout, nový církevní řád o 21 člancích, předložený v závěru září 1609 ke schválení sněmu.³⁵⁾ Ten již odráží novou situaci. Legálního uznání se totiž konečně dočkala i jednota bratrská, jejíž zástupci se jednání o reformě aktivně účastnili a vymohli si určitou autonomii církevní správy. Navzdory tomu je řád po obsahové stránce do značné míry závislý na dokumentu z roku 1575.³⁶⁾

Edice

Text církevního řádu z roku 1575 je obsažen v rukopisu 14. svazku sbírky *Acta Unitatis Fratrum*, Knihovna Národního muzea v Praze, sign. II D 8, fol. 100r-104v. Poprvé byl vydán v edici *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, 1574-1576*, IV, Praha 1886, s. 334-338.

Následující edice byla připravena podle výše uvedeného rukopisu na základě transkripčních zásad, které formuloval Josef Vintr.³⁷⁾ V jejich duchu jsou např. upravovány předpony *s-* a *z-* podle dnešního úzu (*zprawowati* → *spravovati*; *zprávce* → *správce*; *zprávú* → *správú*), odstraněna zdvojení souhlásek (*ffaráře* → *faráře*), zjednodušeno *th* na *t* (*početh* → *počet*), transkribováno *y* ve významu *j* (*beýti* → *bejti*). U slov cizího původu nejsou zachovávány doklady o stupni jejich zdomácnění (*Krystus* → *Kristus*; *Marye* → *Marie*; *imprymowati* → *imprimovati*), u jmen obecných jsou ponechána velká písmena, pokud zastupují jména vlastní (Apoštol za sv. Pavla). Latinské části textu, ať jednotlivá slova nebo slovní spojení, která pisatel zapsal humanistickou kurzívou, jsou z důvodu rozlišení od ostatního textu taktéž otiskována

³⁴⁾ Jiří JUST, 9. 7. 1609. *Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009; J. RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace*, s. 197-203.

³⁵⁾ Jeho znění se dochovalo v tisku *Vyznání víry svatě křesťanské, všech tří stavů království českého z víry tělo a krev Krista Pána pod obojí přijímajících* [...], Praha 1609, s. 71-81; Knihopis č. 1594. Podstatné části tohoto řádu reprodukuje F. HREJSA, *Česká konfesse*, s. 484-485, pozn. 1. Srov. též J. RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace*, s. 198-201.

³⁶⁾ Jedinečným svědectvím o provádění nařízení tohoto řádu jsou dochované kopíáře písemností dolní konzistoře z let 1610-1619, které edičně zčásti zpřístupnil František TISCHER (ed.), *Dopisy konzistoře podobojí z let 1610-1619*, I-III, Praha 1917-1925.

³⁷⁾ Josef VINTR, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, Listy filologické 121, 1998, s. 341-346.

kurzivou. Tato zásada není zaváděna u těch slov, která jsou v předloze zapsána humanistickou kurzivou jen zčásti a u výrazů *administratores*, *rector* (který je ve shodě s Vintrovými pravidly transkribován jako *rektor*), kde užití typu písma kolísá. Při úpravě kvantit, která není v předloze zachovávána zcela důsledně, bylo přihlédnuto k doposud zjištěným rysům starších vývojových fází českého jazyka. Odlišnosti vzhledem k dnešnímu úzu jsou ponechány v těch tvarech, v nichž lze vysledovat relativní důslednost.

[100r] O řádu církevním, to jest o správě duchovní, jež konsistoř slove, v straně anebo v církvi pod obojí z víry tělo a krev Pána Krista přijímajících.

Nemůže žádné spravování, zvláště v církvi Boží, bez dobrého řádu užitečné a trvanlivé bejtí. Nebo řád v lidu Božím, jak pobožnost, čest a kázeň, tak také pokoj a svornost v řeči i v skutku působí a zachovává, jakž k tomu svatý Pavel napomíná (1 Kor 14): „Všecky věci ať se mezi vámi dějí počestně a vedlé řádu.“³⁸⁾ Protož *administratores*, míštrí a kněží ode všech tří stavův tohoto slavného království z víry tělo a krev Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista podobojí přijímajících, jakž to vždycky od starodávna bývalo, do konsistoře s vědomím Jeho Milosti Císařské etc. jakožto krále českého zvolení a z většího počtu vybráni. Aby věděli, jak sami sebe i jiné kněžstvo, netoliko v pravém a čistém slova Božího kázání, ale také v šlechetném a poctivém obcování, souce lidu obecnému za dobrý příklad, řídití a spravovati a soudy jejich ouřadu duchovnímu náležitě v spravedlnosti vykonávati. Takto se mají a povinni budou chovati a v tom držeti:

Předně. Jakž sou prvotně Kristu Pánu, potom i nám všem stavům a obcem strany naší *administratores* a konsistoř slíbili dobrou víru zachovati, aby od slova Božího a základu vyznání víry naší³⁹⁾ nikam se neuchylovali a bez nás mimo obecné snešení před sebe nic nebrali, a to pod zatracením svých duší. A my také je sme za své duchovní správce a věrné učitele církve naší křesťan| [100v]ské přijali a jimi se ve všem dobrém spravovati připověděli. Protož budou míti a již mají moc a právo vésti ouřad apoštolský, péči o všecky církve a obce strany naší míti. Slovo Boží v čistotě kázati a svátostmi podlé nařízení Krista Pána přisluhovati a aby (jak Apoštol k Timoteovi píše)⁴⁰⁾ lidu věrnému jiné kněží, pastýře, kaplany a faráře, jež by svědectví měli jak zdravého učení, tak také dobrého zachování a dobré zkušeni a od nich skrze examen za hodné nalezeni byli, jakž by kde potřeba toho ukazovala

³⁸⁾ 1 K 14,40.

³⁹⁾ Miněn je text *České konfese*, podobně jako na dalších místech řádu (srov. též čl. 10 a 11).

⁴⁰⁾ Nejde o odkaz na jeden konkrétní výrok, miněn je soubor rad a pokynů, které uděluje apoštol Pavel v Prvním listě Timoteovi ke správě církevních záležitostí, zejména ve třetí až páté kapitole.

u přítomnosti církve a jiného kněžstva s modlitbami svatými a s vzkládáním rukou ustanovovali a potvrzovali⁴¹⁾ a mladší k starším ku pomoci přidávali. Též také i děkany v krajích a v slavnějších městech aby řídili a opatrovali a kněžstvo k jejich děkanství náležející k tomu měli podlé toho vyznání víry naší, aby jim ve všem náležitěm jakožto předloženým svým poddáno bylo.

A poněvadž v jednom každém kraji, kdež děkanství jest od starodávna, jako menší konsistoř bývá z počtu kněžstva téhož děkanství a rádních osob téhož města dosazena a ta s vejhradou konsistoře pražské vejповědi své činívá, aby jim správa jistá, kterak by se bez spletkův při takových soudech duchovních držeti měli, vydána byla. Tak aby jedni s druhými spojeni souce, vyšší a starší nad nižšími a mladšími bděli a stráž drželi, neumělé učili, mdlých posilňovali, nedbalé napomínali, vinné trestali a kárali, neposlušné pak a kteříž by po křesťanském laskavém napomenutí jednom i druhém napravití nechtěli, aby administratorům v známost uvedli. A ti vedlé uznání hřícha aneb provinění trestání býti mají vězením, anebo jinak, vedlé zasloužení svého a spravedlivého v tom od konsistoře usouzení. |

[101r] **Druhé.** Táž konsistoř spolu s administrátory má časy svými každého roku všecky obce a církve navštěvovati a zvláště v hlavnějších městech vyvolice k té práci z počtu svého dvě nebo tři osoby ku potvrzení jich a posilnění u víře a v šlechetném obcování, jak toho důvod jest na svatých apoštolech, Act. 15. 16.⁴²⁾ A těch bude povinnost předně na pastýři jejich vpytati se o jeho učení a práci, jak mnoho jest platná a jsou-li mezi lidem jaká pohoršení, anebo u víře roztržky. Potom také i na ouředních osobách, v té obci předních, dotázati se na učení a život jejich správce i čeládky jeho a stojí-li společně v lásce a svornosti křesťanské, jak sami mezi sebou, tak také s duchovním, správcí duší svých, sdělují-li se s ním s věcmi vezdejšími vedlé naučení svatého Pavla⁴³⁾ v potřebách jeho. A jestliže by nějaký v čem nedostatek tu našli, mohou to hned k nápravě a k spokojení přivesti. Pakli by nemohli, tedy to na konsistoř a administratory vznéstí mají. A oni to nebo sami, nebo s radou a pomocí panův defensorův, k opatření svému časně přivedou.

Třetí. Také k společné svornosti, k zachování lásky a jednoty křesťanské i toto jest potřebné: Aby po všech osadách, počnouce hned od města Prahy, administratores a konsistoř ustanovovali spolu s tou osadou neb obcí, kteréž by správce duchovní byl podán a odeslán, *curatores ecclesiae* dva, čtyři a nebo jich šest, jakž by kde toho jaká potřeba kázala; muže pobožné, rozumné a zachovalé, aby ti správci svému a farářii byli k radě a ku pomoci přidání pro zachování kázně, aby jich užití v potřebách církevních i také v případných věcech svých mohl. A oni aby na správ-

⁴¹⁾ K potvrzování služebníků vzkládáním rukou srov. 1 Tm 4,14.

⁴²⁾ Míněny jsou cesty po křesťanských obcích zaznamenané v 15 a 16 kapitole Skutků apoštolských, které podnikali apoštol Pavel se svým druhem Barnabášem.

⁴³⁾ Srov. 1 K 10,17; Řím 12,13; 2 K 9,13.

ci svého i čeládku jeho pozor měli a jemu, byla-li by toho potřeba, svědectví, zvláště k starším jeho, totiž děj [101v]kanu nebo konsistoři dáti mohli. A tak aby v znamenitějších věcech, aby farář bez osady, ani osádka bez faráře svého a jemu předloženého děkana, a děkan bez starších svých, administratorův a konsistoře, nic před sebe bráti nemohl.

Čtvrté. K povinnosti administratorův a konsistoře náležitě jest, jak všecko kněžstvo, kaplany, faráře a pastýře i děkany a jiné starší kněží řídit a spravovati, aby v zdravém učení slova Božího a v šlechetném životě, jako svíce před lidem Božím,⁴⁴⁾ bez pohoršení zůstávali, tak také, kdyby buď mezi světskou a duchovní osobou, buď mezi farářem, aneb děkanem a osadou jeho, buď mezi knězem jedním proti druhému, nějaké rozepře a nevole vznikly, je přátelsky pokojiti, anebo prostředkem práva o to⁴⁵⁾ rozeznati.

Páté. Soudové práva duchovního konsistoře pražské o sliby manželské, aneb o přibězích, kteří se někdy původem zlého mezi manželi křesťanskými zbláhají, ti jakž od starodávna za předkův našich bejvalo, ne jinde než v koleji císaře Karla čtvrtého, jinak Veliké, v Starém Městě pražském držáni bejti a v též koleji svědkové domácí od stran před týmž právem soudících se vedeni, také od jich písaře přísežného přijímání a tu zapisování býti mají, při kterémžto soudu soudcové práv duchovních, pokudž by se s slovem Božím srovnávala a témuž slovu Božímu ani snešení církve naší na odpor nebyvala.

Tolikéž což by dobrého a spravedlivého uznali, že by zdravý rozum, kterýž *juris consulti sanam rationem* nazývají, za spravedlivé býti ukazoval, v takových přech a soudích požívati mají. A jestli by se v které rozepři *casus difficilior*, to jest něctco těžšího, neobyčejnějšího a zřídka se trefujícího přimísilo, tehdy pana rektora *universitatis* a jeho *consiliarium* a jiných do [102r]ktorův obojích práv strany naší i také panův defensorův rady, zdání i naučení prvé požívati povinni budou, aby ve všem, jak k obžalovanému, tak také i k původu, milostivost práva duchovního, raději nežli přísnost, zachována byla.

A poněvadž jest to předešlé bývalo a sněmy jest obecními ode všech obyvatelův tohoto království na tom zustáno a to zavřino, aby od soudu konsistoře pražské, jakožto od vrchního práva duchovního v tom království, žádného odvolání nikam k žádnému právu od nižádného nebyvalo. Tomu tak chceme, aby to i na budoucí časy v své vážnosti a celosti, jak u předkův našich, tak také i u nás a budoucích našich, zůstalo a žádného odvolání nikam nebyvalo.

Šesté. Kdyby mezi kterými děkany anebo kněžími o některý článek víry, aneb o jistém způsobu mluvení, povstala nějaká hádka (což aby se kdy přitrefiti mělo, naděje není) a jeden by proti druhému buď kázati neb psáti chtěl, tedy administra-

⁴⁴⁾ Srov. Ř 2,19.

⁴⁵⁾ O to] *corr.* ale. Toto řešení zvolili při úpravě textu i editoři *Sněmů českých*, IV, s. 335.

tores a konsistoř obešlice je před sebe, mají jim to zastaviti a tu nevoli mezi nimi bratrsky spokojiti. Tak aby roztržitost u víře, ani užívání nových a v církvi neobyčejných slov nebývalo.

Pakli by strana která na svém neustupně stála a něco mimo pořádek a učení jednoty naší se vydávalo, budou moci podlé uznalé potřeby pana rektora *universitatis* se dožádati, aby spolu s nimi vyslyše strany k spokojení přivedli. A strany sou povinné na jejich vyrčení a uznání přestati. Pakli by přesto která strana na jejich rozeznání přestati nechtěla a něco více před sebe brala, tedy administratores a konsistoř budou moci takového z sebe vyloučiti a jeho jakožto ratolest uschlou od církve naší odtíti.⁴⁶⁾ |

[102v] **Sedmé.** Ku právu duchovnímu administratorův, mistrův a konsistoře naší z věci k témuž právu duchovnímu, jakž nahoře dotčeno jest, náležejících, jsa jednou, podruhé obeslán anebo pohnán a potom potřeiti listem napomenut, má každý z nás ze všech tří stavův k půhonu státi, aneb syny a dcery své, pod mocí svou majíce, stavěti.

Co se pak lidí poddaných aneb kmetčích dotejče, když by od téhož soudu duchovního kterému pánu, rytířskému člověku, anebo městu o postavení poddaného anebo kmetičny přišel a dodán byl, takový jeden každý poddanými svými, aby ku právu stáli i dostáli, povinni sou se ujistiti. Pakli kdo, jsa tak pohnán, dohnán i také potřeiti listem napomenut, před právem se bez hodných a právních příčin nepostavil a také poddanými svými se neujistil, tak aby k právu duchovnímu stáli i dostáli, tehdy administratores a konsistoř mají se k jednomu každému takovému podlé práva zachovati a což by proti takovému za právo vyrčeno bylo, toho na každém páni defensorové mají dopomáhati. Před kterýmžto soudem duchovním jeden každý všelijakou uctivost v řeči i v skutku zachovati má. A jestliže by kdožkoli buď řeči neb skutkem, jim jakožto od nás nařízeným soudcům neb právu jich ubližoval, k tomu každému podlé zásluhy jeho, podlé nařízení o tom, budou se moci zachovati a podle vejstupku k němu přikročiti.

Osmé. Kněží pak naši, buď kteří by manželky měli, neb neměli, o vlastních svých statcích budou moci řídit i kšaftovati. Kteřížto kšaftové mají ku právu duchovnímu od těch, jimž by kšaftující jich svěřili, dodávání a tak jakž na [[103r] kšafy záleží, před týmž právem duchovním vysvědčování bejti. A nebylo-li by žádných odporův, po projítí času stvrzování bývati. A žádný pán, na jichžto by farách statkové takových kněží po smrti jich pozůstali, nemá jich sobě osobovati, přivlastňovati, ani jakým způsobem těm, jimž by odkázáni byli, překážek činiti. A jestli by se kdo toho dopustil a přes takové kšaftem odkázání co toho před sebe bral, tedy páni *defensores* mají to tak opatřiti, aby se žádnému mimo pořad práva žádného zkrácení v tom nedálo.

⁴⁶⁾ Srov. J 15,2–6.

Dále administratores a konsistoriáni při dodávání na jeho faru kněžstva budou se věděti potomně jak zachovati. Tolikéž, jestliže by kdožkoli jakou spravedlivost pokládal se míti na kterém knězi, tedy sám sobě ji dopomáhati nemá, než povinen jest a bude jeho z toho před právem jeho duchovním viniti. A právo duchovní povinnu bude každému k spravedlnosti, ač má-li jakou, dopomoci.

Také žádný pán manželky a dítek po témž knězi pozůstalých nemá sobě v poddanost uvozovati, nybrž sobě svobodni zůstati a kde by se jim vidělo, obrátiti mají. Však kterýž by kněz nemaje manželky ani dítek bez pořízení z tohoto světa sešel, tedy také i statček má na tři díly rozdělen býti: Díl jeho první na konsistoř, kterážto povinna bude počet z toho vydávati, že se to na obecní dobré a potřeby konsistoře obrátilo. Druhý umrlého přátelom, ač by kteří byli nejbližšími.⁴⁷⁾ Třetí té osadě, kdež týž kněz správcím byl.

Deváté. Tíž administratores a konsistoř mají s bedlivým uvážením kněží na fary podávati a dosazovati, jakž by který kolátor anebo která obec kterého kněze sobě oblíbic zvolila a s ním na tom, aby u nich správu církevní |[103v] přijal, se snesla. Neb tu jest prospěch slova Božího a svornost i láska křesťanská, kdež mezi kazatelem a posluchači jest náchylnost přátelská, dobrovolná. A zas také z stavův žádný odjinud než od administratorův a konsistoře na fary své kněží přijímati nemáme.

Těž co se dotejče německých kněží, kdož by je chtěl na farách svých míti, ten každý povinen bude je prvé do konsistoře postaviti. A když by od nich skrze examen za hodného uznán a přijat byl, bude moci s povolením jich kdežkoli bejtí a kolátorovi podán býti.

Co se pak dosazování děkanův dotejče, poněvadž ti mimo práce církevní své také soudy duchovní konsistořské držeti a mnoho kněží ve všech a městečkách pod správou svou řídití mají a k nim přihlídati, za slušné jest, aby ti z většího počtu dobře vyučených a zkušených i vážných osob vybiráni byli. A obcem na takové aby ukazováno bylo, aby majíce s nimi známost, je sobě oblíbiti i zvoliti mohli. S takovým pak uvažováním na faru podaný aby se z místa svého, kdyby chtěl a jakž by chtěl, což jest proti dobrému řádu, nehejbal, leč by velikými příčinami, kteréž by se napravití nemohly, aneb za příčinou potřebnějšího místa administratorové a konsistoř souce hnutí, jeho odtud mocí ouřadu svého vyzdvihli.

Jinak, s kterou obcí neb kolátorem správce se jest snesl, náležitá jest věc, Pánu Bohu líbezná, aby v té, těžíc hřivnou svou, spolu s ní dobré i zlé trpělivě snášeje, dobrý svůj boj, jakž Apoštol dí,⁴⁸⁾ dokonati usíloval.

Desáté. Toto také k ouřadu administratorův a konsistoře náleží, aby mladým kněžím, kaplanům, farářům a děkanům jistou formu, jak jednostejného kázání a poctivého cho|[104r]vání, tak také jisté rády církevní a křesťanské slovem Božím

⁴⁷⁾ Tj. nejbližším příbuzným.

⁴⁸⁾ 1 Tm 6,12.

a vyznáním naším se srovnávající v straně naší pod obojí, vypsalí a jim se vydali, kterak by se při mši svatě a posluhování Večeře Páně, též i při služebnosti křtu svatého, chovati se vši vážností a uctivostí měli, a nad tím pozor a ochranu míti, aby neděle Páně v své vážnosti v rozjimání písem svatých a dobrodiní božských zachována byla.

Též také i jiné vejroční slavnosti a svátkové Krista Pána a mučedníkův svatých a blahoslavené Panny Marie aby zachováni byli, nic méněj *vigiliae*, jitřní, *laetaniae*, pubědní kázání, nešporové i kompletové i *salve rex*, časy svými i jiná ranná zpívání v advent, o umučení Páně, aby v kostelích oznamována a držána byla.

Co se pak jiných svátků menších dotejče, ti v neděli mohou připomináni bejtí, aby lidé robotní v živnostech svých nehynuli, k čemuž zahálka vede, aby příčin k hříchům se tím snážeji uvarovati mohli.

Jedenácté. Kdož by v straně pod obojí přijímající knihy některé theologické, o učení, náboženství a víry křesťanské, také písně svaté, spisovati a vůbec k tištění vydávati chtěl, ten každý bude povinen prvé je přehlednouti a uvážení i rozsouzení administratorům a konsistoři s rektorem *universitatis* a radou jeho v učení pražském přednésti a podati. A což by ti všickni společně tak za dobré, slušné a pobožné podlé našeho tohoto vyznání víry uznali a usoudili, a takových knih v theologii sepsaných k vydání a vůbec tištění povolili, každý bude moci podlé toho povolení dáti imprimovati a tlačiti, s tím doložením napřed té knihy: „S přehlídnutím a povolením administratorův konsistoře pod obojí přijímajících |[104v] a rektora *universitatis* v učení pražském.“ A tak jistý a dobrý řád v tom když by držán a zachován byl, žádných roztržitostí v církvi a straně naší aby nepovstávalo a nevznikalo.

Jirí Just

**ECCLESIASTICAL ORDER OF THE UTRAQUIST
CONSISTORY FROM 1575 IN THE CONTEXT
OF CONTEMPORARY CONFESSIONAL
CIRCUMSTANCES IN PRE-WHITE MOUNTAIN BO-
HEMIA**

SUMMARY

During a session of the Bohemian provincial diet in 1575, the estate opposition expressed a demand for reformation of the non-Catholic ecclesiastical administration. It was to suppress the monarch's influence on the Utraquist consistory, which, from then on, was to be supervised by an estate defensorium, a warrantor of the new order. A special commission nominated by representatives of the opposing estates created an order for this purpose, which regulated the competences and mutual relationships between the Utraquist consistory, the regional deans and the Utraquist clergy in eleven points. It was conceived in close connection with the Bohemian confession, which was to become the unifying catechismal text of all Bohemian non-Catholics. The negotiations on the confession and the order were also attended by the Unity of the Brethren, which still calculated with a certain autonomy of its administration, but its bishops sensed an opportunity to reach a legal recognition in this way. The ecclesiastical order was contextually based on older normative texts of a similar nature, which had been issued by representatives on non-Catholic estates for the lower consistory since the early 16th century. A special feature of the submitted proposal and an important novelty compared with the previous texts is the fact that the estates resigned on the canonic ordination out of their own will, because the Prague archbishop (after restoration of the archbishopric in 1561) refused to ordain the Utraquist clergy after initial obligingness. Ordination of the Utraquist clergy, who increasingly received ordinations at foreign protestant academies in the second half of the 16th century, was still to be ensured by the lower consistory headed by an administrator. Another remarkable feature of the order is adaptation of the mutual relations between the collator and the spiritual administrator of the parish who had certain rights ensured towards the secular authorities. Maximilian II, Holy Roman Emperor and the King of Bohemia, rejected a proposal to reform the Utraquist administration, which the estates submitted at the provincial council in 1575. The ecclesiastical order became valid in a re-

vised form in 1609, after issuance of the Rudolphine Letter of Majesty on religious freedom. It was in effect for a relatively short time, because after the defeat of the Bohemian estates and their allies at the Battle of White Mountain, all non-Catholic confessions in Bohemia and Moravia were outlawed within a blanket re-Catholicization.

Translated by Miroslav Košek

Pavla Jirková

**USTANOVENÝ ŘÁD:
Koncept morového řádu pro Čechy
v kontextu normativních textů střední Evropy
z přelomu 70. a 80. let 17. století***

ABSTRACT

The “Established Order”: A concept of the plague regulations for Bohemia based on normative texts of Central Europe from the turn of the 1670s and 1680s

This paper contains outcomes of an analysis, which is based on a document preserved in the National Archive in the Old Manipulation Collection (the “Established Order”, [1680]). It is a manuscript draft of a plague regulation for the Kingdom of Bohemia, which has survived in three languages. The likely background of the emergence and origin of the “Established Order” is clarified in comparison with other normative sources published by the initiative of state (provincial) authorities in Central Europe at the turn of the 1670s and 1680s in a fight against the plague. Compared with the existing research where the model of the “Established Order” is attributed to the Viennese infection rules of 1679, the current research represents a different view on this issue. In addition to the two mentioned orders (the Bohemian “Established Order” and the Viennese Infection Order), the paper pays special attention to the 1679 Infection Order and the Silesian “Neue Infections-Ordnung”, which was issued in print in Wrocław in 1680. Issues connected with reception of normative texts across the lands and throughout the linguistic milieus will be further mentioned on an example of Silesian and Moravian infection orders issued in the early 18th century, but with a strong relation to documents issued in the second half of the 17th century.

Keywords: Plague epidemics – infection rules – normative texts – history of medicine

* Příprava studie byla finančně podpořena z fondů Grantové agentury České republiky v rámci projektu „Restriktivní opatření proti moru a prevence demografických a ekonomických krizí v raně novověkých českých zemích“ (GAČR 13-35304S). Grant je řešen na Národohospodářském ústavu AV ČR, v.v.i. (společné pracoviště CERGE-EI).

Úvod

Předmětem analýzy, jejíž výsledky jsou publikovány v této studii, se stal spis dochovaný v Národním archivu ve fondu Stará manipulace, který nese název *Ustanovený řád* (někdy uváděn jako *Řád a ustanovení*). Jedná se o rukopisný koncept návrhu morového řádu pro Království české, který byl připravován pravděpodobně na začátku roku 1680 (příp. v jeho první polovině). Důvody jeho pořízení jsou spjaty s morem šířícím se do Čech z Rakouska a Moravy, přes které se hlavní vlna epidemie přehnalala již v roce 1679. Cílem předložené studie není rozbor jednotlivých nařízení, ale analýza struktury textu dochovaného ve třech verzích. Především je snahou příspěvkem zasadit tento dokument do širšího časového i geografického kontextu. V komparaci s ostatními prameny normativního charakteru publikovanými z iniciativy státních (zemských) úřadů ve střední Evropě na přelomu 70. a 80. let 17. století za účelem boje proti moru je osvětleno pravděpodobné pozadí vzniku a původu *Ustanoveného řádu*. Oproti dosavadním výzkumům, které za předlohu *Ustanoveného řádu* považují vídeňský infekční řád z roku 1679, přináší současný výzkum odlišný pohled na tuto otázku.

Studie se kromě zmíněných dvou řádů (českého *Ustanoveného řádu* a vídeňského infekčního řádu) věnuje zvláště pražskému infekčnímu řádu z roku 1679 a slezskému Novému infekčnímu řádu (*Neue Infections-Ordnung*), který byl v roce 1680 tiskem publikován ve Vratislavi. Otázka recepce normativních textů napříč zeměmi i odlišnými jazykovými prostředními bude dále zmíněna na příkladu slezských a moravských infekčních řádů vydávaných na počátku 18. století, a to se silnou vazbou k dokumentům publikovaným právě v druhé polovině 17. století.

Vymezení studia a metoda

Cílem předložené studie není rozbor jednotlivých nařízení *Ustanoveného řádu* a jejich komparace s konkrétními body řádů, které byly publikovány s časovým odstupem, či na jiných místech. Domnívám se, že, aby mohly být hodnoceny a srovnávány jednotlivé kroky a postupy vedené s cílem zamezit vstupu epidemie do země či obcí, případně omezit následky již propuknuté nemoci, je třeba v první fázi podat přehled normativních textů úřední proveniencí v daném regionu a čase. V našem případě se tedy jedná o dokumenty dochované v rukopisné či tištěné podobě vydávané v těch částech střední Evropy, které se na přelomu 70. a 80. let 17. století potýkaly s hrozbou epidemiologické krize. Úkolem je osvětlit okolnosti jejich původu a zároveň v maximální možné míře uvést tyto dokumenty do vzájemného vztahu a souvislostí. Jako „vedlejší“ produkt, ale o nic méně cenný, získáme v případě takového postupu bádání zajímavé poznatky o vazbách na provenienčně odlišné tex-

ty, často s jistými chronologickými přesahy (v případě slezských a moravských infekčních řádů až do počátku 18. století).

Obsahem předložené studie rovněž není výzkum medicínských traktátů vznikajících převážně v akademickém prostředí. Rukopisné a tištěné dokumenty zařazené do výzkumu pro potřeby této studie mají naopak shodného jmenovatele v tom ohledu, že ve všech případech jde o oficiální nařízení iniciované státními (správními) úřady různých úrovní. Jedná se tedy o normativní texty publikované se snahou zavést postupy, které mají ve „veřejném“ („politickém“) prostoru, tedy za okolností vyplývajících ze spolužití většího či menšího počtu osob setkávajících se na různých úrovních (země, kraj, město a ves, dům, obchod, kostel, lazaret, hřbitov, ...), preventivně zamezit šíření morové epidemie, příp. zmírnit důsledky již propuknuté nemoci. Lokálním vrchnostem, stavům i řadovému obyvatelstvu země byla tato nařízení vydávána ve formě řádů, patentů, dekretů atd. s očekáváním, že budou jimi ve větší či menší míře dodržována. Například návrh morového řádu pro Čechy v roce 1680 zavazoval obyvatele (hospodáře) země ke znalosti jednotlivých opatření na základě přečtení vlastního textu nařízení. Pamatováno bylo i na negramotné hospodáře, kteří se měli s pravidly ochrany proti moru seznámit zprostředkovaně, tj. měli si text „nechat číst“.¹⁾ Prosazení politické (úřední) moci v otázce boje proti epidemii v morových řádech je jasně prokazatelné v případě výčtu sankcí, které hrozí za nedodržení bodů ustanovených v řádech. V mnoha případech byla pohrůžka trestem v textu těchto „politických“ nařízení doplněna o popis zcela konkrétního způsobu potrestání na majetku, těle či životě. Naopak dopad nařízení, která bývala doporučována v lékařských traktátech, tento aspekt „povinnosti“ a práva případného sankcionování přirozeně postrádají. Přesto i tato „politická“ nařízení, zaváděná státní mocí a vymezující pravidla pro fungování „veřejného“ prostoru, obsahují medicínská doporučení a ustanovení pro lékaře a lazarety. Přestože medicínské odborné texty akademického charakteru, vypracované odborníky z řad lékařů, nebyly při přípravě této studie vzaty v potaz, je třeba zmínit důležitý fakt, že se totiž na sestavení některých textů normativního charakteru podíleli na žádost úředních autorit vystudovaní lékaři. Zdá se, že tento způsob zhotovení úředně iniciovaných morových řádů měl v čase stoupající tendenci.

Vlastní analýza textu *Ustanoveného řádu* byla podniknuta s ohledem na původ dokumentu a kontextuální souvislost tohoto řádu s normativními texty publikovanými v širším geografickém regionu střední Evropy. Ukazuje se totiž, že historii vzniku *Ustanoveného řádu* bude třeba doplnit především o studium dalších verzí tohoto konceptu řádu. Ač se jedná opět o návrhy textů, nikoli originály vydaných řádů, existence různojazyčných variant *Ustanoveného řádu* byla dosud pouze ve

¹⁾ Národní archiv (dále jako NA), Stará manipulace (dále jako SM), sign. E 2/4, fol. 123v.

stručnosti zmíněna v práci *Jezuité a mor* od Karla Černého a Jiřího M. Havlíka, bez dalšího systematického rozboru jinými badateli.²⁾ Tyto jazykové verze jsou přitom klíčové pro poznání okolností, za kterých text vznikal. V dalším sledu úvah bude následovně nabídnuta alternativní možnost k dosud převažujícímu názoru české historické obce, že totiž text *Ustanoveného řádu* byl vypracován českými místodržícími podle vídeňského vzoru (viz dále).

Hledání odpovědi na otázku po původu (a původnosti) textu označeného jako *Ustanovený řád* nás tedy přivádí k další zajímavé problematice, která se stala součástí bádání vedoucího k publikování této studie. Z tohoto důvodu jsem se snažila o postžení zásadních normativních textů „cizí“ provenience vymezené zhruba regionem střední Evropy a spadajících datem vzniku do období přelomu 70. a 80. let 17. století. Zdaleka se nejedná o úplný výčet tzv. morových řádů a nařízení vydávaných v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a rakouských zemích. Zato mají všechny zde studované prameny bližší či vzdálenější vztah k prioritně uvažovanému textu, kterým je *Ustanovený řád* z roku 1680.

Mezi dokumenty normativního charakteru nemohla být přirozeně zařazena nařízení státních a správních orgánů vydávaná v subtilnější podobě ve formě dekretů či patentů s omezenou územní platností (např. pro Prahu či kraje). Takových případů lze jak v Čechách, na Moravě, ve Slezsku i rakouských zemích nalézt nepřeborné množství.

Dílem značného dosahu, které však nemohlo být vzhledem ke svému úzkému sepejti s akademickou medicínou (prozatím bez jasné vazby na český *Ustanovený řád*) začleněno do předložené analýzy, je práce vídeňského lékaře Johanna Wilhelma Mannagetty (1588–1666), vydaná v roce 1679 univerzitním profesorem medicíny Paulem de Sorbaitem (1624–1691).³⁾

Přehled o dosavadním badatelském zájmu

České odborné veřejnosti je existence *Ustanoveného řádu* známa prostřednictvím starší studie Jaroslava Prokeše, který sledoval dějiny židovského obyvatelstva z pohledu antisemitsky zaměřených nařízení a postupů úřadů vládnoucích v Čechách

²⁾ Karel ČERNÝ – Jiří M. HAVLÍK, *Jezuité a mor*, Praha 2008, s. 169.

³⁾ Johann Wilhelm MANNAGETTA, *Pest-Ordnung, Oder der ganzen Gemein Nutzlicher Bericht vnd Gutacht, Von der Eigenschafft und Vrsachen, der Pestilenz in genere...*, Wien 1679. V tomto bodě odkazují případně zájemce na studii akceptovanou k otisknutí v periodiku *Dějiny věd a techniky: ‚Medicinisches Pest-Consilium‘ a další lékařská pojednání publikovaná s podporou úředních autorit v Habsburské monarchii v druhé polovině 17. století*.

v raném novověku.⁴⁾ V souvislosti s morovou epidemií v Čechách v roce 1680 jej zajímala především otázka vystěhování (části) židovského obyvatelstva za Prahu. Přehled o ustanoveních, která návrh morového řádu přinesl, podala Lenka Matušíková ve *Sborníku prací k sedmdesátým narozeninám Dr. Karla Beránka* v roce 1996.⁵⁾ Další autoři pak na přípravu morového řádu pro Čechy odkazují prostřednictvím právě zmíněných studií. Tak je tomu v případě zmíněné monografie *Jezuité a mor* od Karla Černého a Jiřího M. Havlíka, obsahující mimo jiné podkapitulu *Úřední morová nařízení* a podkapitulu *Pražské trojměstí a jeho nejbližší okolí (1679–1681)*.⁶⁾ Na koncept morového řádu připravovaného pro Čechy v roce 1680 (zde nazvaného *Řád a ustanovení*) je upozorněno mj. v souvislosti s několika dochovanými variantami tohoto textu. Zároveň zde autoři uvádějí odkazy na výše uvedené studie L. Matušíkové.⁷⁾ Některá konkrétní nařízení českého *Ustanoveného řádu* (resp. *Řádu a ustanovení*) jsou zprostředkována v podkapitole *Pražské trojměstí a jeho nejbližší okolí (1679–1681)*, i když bez uvedení výslovné vazby na zmíněný pramen či literaturu k němu se vztahující.⁸⁾ Zmínovaní autoři ve své knize kromě morového řádu vydaného pro Prahu (3. 10. 1679) připomínají také vídeňský řád z roku 1679.⁹⁾

Václav Schulz ve svých *Příspěvcích k dějinám moru* editoval mnohé z důležitých českých a moravských morových řádů, dekretů a nařízení z období 16. až 18. století. Text návrhu morového řádu pro Čechy z roku 1680 zde bohužel chybí, neboť (téměř jistě) nebyl součástí Schulzem studovaných pramenů uložených v bývalém archivu Muzea království českého (dnes Archiv Národního muzea).¹⁰⁾ Eliška Čáňová podala jeden z nejpřesvědčivějších pokusů o postižení průběhu moru v Čechách v roce 1680 na základě studia seznamů osob zemřelých na mor, které jsou uchová-

⁴⁾ Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské: redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*, Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice I, 1929, s. 41–224 (viz zvláště s. 49, 56).

⁵⁾ Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Návrh infekčního řádu pro Čechy při ohrožení morem v roce 1680*, in: Libor Gottfried (ed.), *Sborník prací k sedmdesátým narozeninám Dr. Karla Beránka*, Praha 1996, s. 84–93. Zmínovaný text návrhu morového řádu pro Čechy je připomínán i v dalších pracích autorky: *TÁŽ, Mor v Čechách roku 1680*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 235–240 (zde především s. 235–238); *TÁŽ, „Kratka však dostatečná sprawa neb naučení...“*, Opera historica 4, 1995, s. 145–152 (zde s. 235).

⁶⁾ K. ČERNÝ – J. M. HAVLÍK, *Jezuité* s. 19–22, 133–140. V podkapitole „Úřední morová nařízení“ jsou zmínované dokumenty nahlíženy především v souvislosti s ustanoveními, která se dotýkala církevní správy, duchovních a řeholních domů.

⁷⁾ Tamtéž, s. 169.

⁸⁾ Tamtéž, s. 136–137.

⁹⁾ Tamtéž, s. 22, 135–136.

¹⁰⁾ Václav SCHULZ (ed.), *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531–1746*, Praha 1901, s. 15.

ny v Národním archivu ve fondu Archiv pražského arcibiskupství.¹¹⁾ Nicméně o návrhu morového řádu pro Čechy se (vzhledem k odlišnému zaměření studie) nezmiňuje. Otázce přípravy českého *Ustanoveného řádu* se nevěnoval ani František Mareš ve svém starším příspěvku k dějinám moru v letech 1679–1680.¹²⁾ Naopak zde ale reflektoval skutečnost, že dne 9. ledna 1679 byl z popudu dolnorakouské vlády vydán infekční řád pro Vídeň. Jak dodává, „... o zachování jeho hrubě nikdo se nestaral.“¹³⁾ Dále uveďme, že v edici J. J. Weingartena nazvané *Codex Ferdinando-Leopoldinus* je mimo jiné zpřístupněn text pražského infekčního řádu vydaného dne 3. října 1679.¹⁴⁾

Výčet „protimorových“ patentů, které se dochovaly v Národním archivu ve fondu Sběrka patentů a v Archivu Národního muzea ve Sběrce „E“ (Sběrka patentů), podala Marie Ryantová v periodiku *Documenta Pragensia* z roku 2002.¹⁵⁾ Mezi místa provenience těchto dokumentů se řadí země střední Evropy (Čechy, Bavorsko, Sasko a Prusko), kde byly v letech 1625–1720 publikovány zmíněné normativní texty. Z hlediska námi sledovaného okruhu textů a vymezení studia se jeví jako důležitý fakt, že ve fondu Sběrka patentů v Národním archivu se dochovaly dva exempláře slezského *Nového infekčního řádu*, publikovaného dne 14. února 1680 ve Vratislavi.¹⁶⁾

Karel Černý nedávno podal výklad o pozdně středověké a raně novověké akademické literatuře domácí i zahraniční provenience, která se zaměřovala na morovou problematiku. Kniha *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku* obsahuje mimo jiné rovněž podkapitulu *Náboženská a 'politická' opatření*, byť vlastní zaměření publikace je orientováno převážně na analýzu medicínských spisů.¹⁷⁾ Nařízení a postupy, které byly v dobách epidemií zaváděny z iniciativy státní moci a institucí státní správy vyšší či nižší úrovně, jsou zde reflektovány především s ohledem na praxi v raně novověkém Polsku. Pro tento výklad bylo čerpáno z pu-

¹¹⁾ Eliška ČÁŇOVÁ, *Mor v Čechách v roce 1680*, Sborník archivních prací 31/2, 1981, s. 265–339.

¹²⁾ František MAREŠ, *Veliký mor v letech 1679–1680*, Sborník historický 1, 1883, s. 397–419.

¹³⁾ Tamtéž, s. 398.

¹⁴⁾ Johann Jacob WEINGARTEN, *Codex Ferdinando-Leopoldinus: worinnen alle durch funffzig Jahr mit grosser Mühe und Unkosten gesammelt und von Anno 1600 ergangene Kayserliche Declaratorien ... enthalten sind / Und dieses alles secundum seriem annorum ... Appellations-Rath und Teütschen Secretario allda Joanne Jacobo Equite de & in Weingarten*, Praha 1701, s. 196–198.

¹⁵⁾ Marie RYANTOVÁ, *Ochrana před morem v českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle pramenů a úředních nařízení z let 1625–1720*, *Documenta Pragensia* 20, 2002, s. 313–327.

¹⁶⁾ NA, Sběrka patentů, inv. č. 618.

¹⁷⁾ Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014, zvl. s. 304–332.

blikace Karpínského *W walce s niewidzialnym wrogiem*.¹⁸⁾ Návrh morového řádu pro Čechy v roce 1680 je zde zmíněn pouze v souvislosti s odkazem na studii L. Matušíkové. Konkrétně je připomenuto ustanovení, které nařizovalo zavedení instituce „žebráckých rychtářů“ majících za úkol pomoci zpřehlednit situaci žebráků ve městech.¹⁹⁾

V pasážích, ve kterých se K. Černý věnuje dizertaci Alexandra A. I. Schamskeho (*Theses medicae ...*) publikované tiskem v Praze v roce 1710, jsou zmíněny některé z námi studovaných morových řádů vydaných z iniciativy státních úřadů.²⁰⁾ Schamsky například ve své doktorské tezi uvádí mezi doporučenými morovými řády především „vratislavský a pražský (starší sestavený dr. Schvalbem a novější od dr. Polentia)“.²¹⁾ K. Černý dále uvádí, že pro Schamskeho byl východiskem pro sestavení 29 ustanovení „politického“ charakteru text morového řádu pro Slezsko publikovaný v roce 1680.²²⁾ Kromě toho K. Černý dále uvádí doporučení lékařů domácího i cizího původu a různé doby působení, které se věnovaly způsobu odvrácení či zamezení šíření moru v rovině politicko-veřejného života. V tomto případě však již nejde o analýzu ustanovení, která by byla vydávána ve formě řádů, patentů či dekretů vzešlých z podnětu vládnoucích a správních institucí v zemi.

„Máme práce, jež se zabývají reakcí státu na morové epidemie, tedy různými morovými řády atd.“, uvádí K. Černý.²³⁾ O to více považuje vznik monografie zabývající se čistě lékařskými traktáty v kontextu potřeb současné české historiografie za oprávněný. S tím nelze než souhlasit, nicméně se domnívám, že i přes existenci výše uvedených studií česká historiografie dosud zcela jistě postrádá systematický a kontextuální výzkum morových (infekčních) řádů a nařízení vydávaných vládními úřady. Všimněme si, že například návrh morového řádu pro Čechy (1680) nebyl v žádné z uvedených studií zasazen do širšího kontextu středoevropské produkce normativních textů publikovaných z popudu státních (zemských) úřadů v druhé polovině 17. století a na počátku 18. století. Tento nedostatek je pak bohužel znát i v případě zmíněného výkladu K. Černého o „politických“ opatřeních v souvislosti s prevencí proti moru a případným omezením jeho šíření. Černého pojednání je vystaveno na „protimorových“ nařízeních polské proveniencie, zatímco domácí

¹⁸⁾ Andrzej KARPÍŃSKI, *W walce z niewidzialnym wrogiem: epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.

¹⁹⁾ K. ČERNÝ, *Mor*, s. 318; L. MATUŠÍKOVÁ, *Návrh*, s. 88.

²⁰⁾ K. ČERNÝ, *Mor*, např. s. 58–60, 67, 320–321; Alexander A. I. SCHAMSKY, *Theses medicae de truculentissima, furibunda, & insatiabili populosissimas urbes, & regiones in solitudines, & deserta transmutatante bellua peste seu pestilentia...*, Pragae 1710.

²¹⁾ K. ČERNÝ, *Mor*, s. 67.

²²⁾ Tamtéž, s. 320–321.

²³⁾ Tamtéž, s. 26.

normativní texty zůstávají v pozadí, či dokonce nejsou reflektovány vůbec. Publikace A. Karpińskiego *W walce s niewidzialnym wrogiem* se podle K. Černého jeví jako „srovnávací materiál“ pro potřeby kapitoly *Prevence a její vývoj* (a podkapitolu *Náboženská a 'politická' opatření*) jako „velmi vhodná“. ²⁴⁾ Nelze než souhlasit, ale k tomuto účelu může práce A. Karpińskiego či jakákoliv jiná studie účelně posloužit až v případě, že existuje jakýsi „výchozí materiál“, s nímž jsou následně poznatky získané výzkumem polských pramenů srovnávány. Typicky by tímto „výchozím materiálem“ mohl (a ideálně měl) být *a priori* vymezený soubor normativních opatření (nebo poznatky o jejich praktických dopadech), nejspíše domácí provenience, který byl podroben systematické analýze.

Pokud se jedná o zahraniční literaturu reflektující některé z normativních textů zařazených do předložené studie, je namístě citovat zejména *Codex Austriacus I*, v němž je pod názvem *Infections-Ordnung der Stadt Wien* dostupná edice textu vídeňského infekčního řádu vydaného 9. ledna 1679. ²⁵⁾ Morovým řádům a nařízením publikovaným v dědičných rakouských zemích v průběhu 16. století se věnoval Heinz Flamm. ²⁶⁾ Systematický komentovaný přehled raně novověkých slezských policejních a zemských řádů a nařízení je k dispozici v práci Matthiase Webera z 90. let 20. století. ²⁷⁾ Reflektuje tu mimo jiné vydání tištěného infekčního řádu pro Horní a Dolní Slezsko v roce 1656 (*Infections Ordnung*), i tisk *Nového infekčního řádu* pro tuto oblast z roku 1680 (*Neue Infections Ordnung*). Výčet tzv. morových řádů a nařízení vydávaných ve Slezsku je dále zprostředkován díky několika starším pracím z pera C. F. W. A. Vatera a Ch. d'Elverta nebo prostřednictvím práce *Katalog der Druckschriften über die Stadt Breslau z roku 1903*. ²⁸⁾

²⁴⁾ Tamtéž, s. 309.

²⁵⁾ *Codicis austriaci ordine alphabetico compilati pars prima. Das ist: Eigentlicher Begriff und Inhalt / Aller Unter deß Durchleuchtigsten Ertz=Hauses zu Oesterreich: Fürnemblich aber der Allerglorwürdigsten Regierung Ihro Röm. Kayserl. auch zu Hungarn / und Böhmeib Königl. Majestät Leopoldi I., Ertz-Hertzogens zu Oesterreich / etc. etc. Außgangenen und publicierten / In das Justiz- und Politzey Wesen / und was einem oder andern anhängig ist / Einlauffenden Generalien / Patenten / Ordnungen / Rescripten / Resolutionen / Edicten / Decreten / und Mandaten: Wie auch in Publicis, Politicis, Civilibus & Criminalibus emanirten Statuten / und Satzungen; So viel solche insonderheit beede Erz-Herzogthumb Oesterreich unter und ob der Enns betreffen*, Wien 1704, s. 519–533.

²⁶⁾ Heinz FLAMM, *Die ersten Infektions- oder Pest-Ordnungen in den österreichischen Erblanden, im Fürstlichen Erzstift Salzburg und im Innviertel im 16. Jahrhundert*, Wien 2008.

²⁷⁾ Matthias WEBER, *Die schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 1996, s. 302–305.

²⁸⁾ Carl F. W. A. VATER, *Preussisch-Schlesische Civil, Medicinal- und Sanitäts-Verfassung. Ein Versuch*, II, Breslau 1800, s. 529–533; Christian d'ELVERT (ed.), *Zur Cultur-Geschichte Mährens und Oest. Schlesiens*, I, 15. Band der Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. m. s. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, Brünn 1866,

Český *Ustanovený řád* (1680): koncept morového řádu pro Čechy dochovaný ve třech verzích

Návrh morového řádu pro Království české (*Ustanovený řád*) je psán v českém jazyce, dohromady tvoří 47 folií textu a bohužel není blíže datován.²⁹⁾ Na základě níže podaných okolností lze jeho vznik dodatečně stanovit zhruba na počátek (obecněji do první poloviny) roku 1680, kdy se České království připravovalo na hlavní vlnu morové nákazy šířící se z jihu a jihovýchodu.³⁰⁾ Jaroslav Prokeš v této souvislosti upozorňuje, že ve spise je zmíněn židovský hřbitov nacházející se neda-leko Olšan.³¹⁾ Na základě této informace klade Prokeš vznik konceptu morového řádu také nejdříve k počátku roku 1680.

Z hlediska tematického přináší *Ustanovený řád* metodické pokyny, jak se zachovat v případě rizika zavlečení nákazy do země, měst a vsí (karanténní opatření), jak omezit šíření a následky epidemie, která na území Čech již propukla, a v konečné fázi uvádí postupy v případě čištění domů a movitého majetku po opadnutí moru.

Text řádu je oficiálně členěn do čtyř „dílů“. Názvy prvních tří dílů řádu jsou následující: „*Jak se vrchnosti chovati mají*“, „*Co se directoriův zdraví dotýče*“ a „*O Pfáterech] duchovních a zpovědnících*“. Každý z těchto dílů obsahuje jednotlivé průběžně očíslované body. Ve všech třech případech se jedná o kratší text. Ustanovení prvního, druhého a třetího dílu zabírají dohromady pouze necelých jedenáct textových folií řádu.

Čtvrtý díl řádu se od předchozích liší jak strukturou, tak také rozsahem. Souhrnný název tohoto dílu prakticky chybí. Jednotlivé body čtvrtého dílu jsou podle významového hlediska seskupeny do jakýchsi kapitol uvozených nadpisy. Číslování kapitol provedeno není, naopak body v nich uvedené očíslovány jsou (vytváří se tak několik číselných řad). Rozsah textu čtvrtého dílu je nesouměřitelný s předchozími třemi částmi morového řádu. Čtvrtý díl pokrývá plochu celých 36 folií (a menší část dalšího folia). Z hlediska tematického se rovněž jedná o méně sourodý celek. Obecně jsou zde vymezována práva a povinnosti více či

s. 95–96; *Katalog der Druckschriften über die Stadt Breslau*, Breslau 1903, s. 210–214 (odkaz na slezský dokument *Neue Infections Ordnung* z roku 1680 viz na s. 213).

²⁹⁾ NA, SM, sign. E 2/4, fol. 101r–148v. Název textu pravděpodobně prošel různými variantami, jak ukazují škrty a vpisy v záhlaví tohoto spisu. Původní verze názvu textu „Řád a ustanovení“ byla posléze upravena na verzi *Ustanovený řád*. Jaroslav Prokeš odkazuje na tento spis také pod tímto názvem. J. PROKEŠ, *Úřední antisemitismus*, s. 56.

³⁰⁾ Z Uher se totiž již v roce 1679 dostala nákaza do Rakouska (především do Vídně) a odtud zasáhla plnou silou ještě v tomto roce Moravu.

³¹⁾ J. PROKEŠ, *Úřední antisemitismus*, s. 56. Rukopis viz pod citací: NA, SM, sign. E 2/4, fol. 147v.

méně aktivních účastníků v boji s nákazou, a to napříč spektrem obyvatelstva žijícího v Čechách. Během moru byli někteří z aktérů pověřeni jistou funkcí či úřadem, jiným jsou upravovány pracovní povinnosti v souvislosti s výkonem jejich povolání.

První kapitola čtvrtého dílu se věnuje povinnostem osob majících na starosti vlastní zdravotní stav nakažených (*O doktorích medicinae, apothekářích, barbírích a lazebnících*). Dále se čtvrtý díl řádu zabývá těmi, kdo jsou povinni zajišťovat kontrolu mobility na hranicích státu, před městy a vesnicemi (*O inspektořích vartýřův a strážných*), podporu chudých (*O almužně a k tomu ustanovených*), fungování a provoz špitálů (*O špitálních neb obecních domích v kterých nemocní na jinší nemoci se curírují*), záduší (*O úřednicích zádušních a správu majících nad školami*) a doručování pošty (*O poštmistřích a poslích též šafářích*). Další velkou skupinou, která je v rámci čtvrtého dílu řádu postihnuta, jsou obecně obyvatelé Českého království (*O hospodářích hospodyních a obyvatelích*). Ustanovení zde uvedená tedy odráží teoretické penzum nařízení, postupů a doporučení, které bylo určeno největší části populace zde žijící. Vizitace nakažených osob a domů, ale i další nařízení měli ve větších městech na starosti čtvrtí hejtmán a jim podřízené osoby (*Čtvrtní hejtmáni neb jiné ustanovené osoby, desátníci a setníci*). Dále čtvrtý díl řádu upravuje chování řemeslníků různých odvětví v období moru (*Jak řemeslníci se chovati mají*). Dílčí kapitoly přinášejí ustanovení pro řezníky, pekaře, krejčí, kožešníky (spolu s jircháři a mydláři), truhláře nebo tržní (příp. šrotýře či nádeníky). Předpisy o skupinách osob majících stejné povolání jsou doplněny o kapitoly obsahující ustanovení o bradýřích a lazebnících, hostinských, pocestných a žebráckých rychtářích. Řád upravuje dále podmínky pro práci těch, kteří byli zvláště v době moru povoláváni ke specifickým činnostem. K „nakaženým“ domům byly ustanoveny osoby, které je měly zavřít nebo zapečetit (*O těch jenž k zavření, neb k zapečetění nakažených domův ustanoveni jsou*), další osoby byly zase určeny ke hlídání těchto domů (*O hlídačích domův nakažených a zavřených*). Chod lazaretu a nakládání s nemocnými zde uloženými je popsán v následující kapitole, ve které je uveden výčet povinností pro inspektory lazaretů a zde sloužící osoby (*O inspektořích lazaretu a sloužících*). Fungování karanténních domů (tzv. „domů proby“) upravuje kapitola podávající výčet pokynů pro inspektory těchto objektů (*Inspektoři domův pro kvarentánu neb probu, jak se chovati mají*). Řád přinášel také soubor nařízení pro nosiče (*O nosících nemocných a mrtvých těl*) a hrobníky (*Hrobníci*) při práci s nakaženými a mrtvými těly. Další skupina osob byla do práce povolávána teprve po skončení ataky morové epidemie, když bylo třeba provést očistu movitých i nemovitých věcí (*O těch jenž domy a mobilia čistějí*). Poslední kapitolou, která uzavírá čtvrtý díl a tím i celý morový řád, je soubor dvanácti bodů obsahujících nařízení pro židovské obyvatelstvo v době moru (*O Židech v Městech Pražských i jinde v krajích bydlících, jak se chovati mají*).

Nejdříve se zaměříme na varianty návrhu morového řádu z roku 1680, které jsou všechny k dohledání ve zmíněném fondu Staré manipulace pod stejnou signaturou (E 2/4). Kromě výše popsaného a v literatuře reflektovaného textu pod názvem *Ustanovený řád* existuje jeho nejspíše časově starší varianta.³²⁾ Text nazvaný *Řád a ustanovení* je vyhotoven opět ve formě nedatovaného konceptu psaného v českém jazyce. Tato druhá varianta návrhu morového řádu je psána zběžnějším písmem a obsahuje značné množství úprav, škrťů a přepisů. Ze srovnání textu jednotlivých ustanovení vyplývá, že tento text sloužil jako podklad pro vznik již výše popsaného *Ustanoveného řádu*.³³⁾ Je třeba upozornit na jednu významnější odchylku od první zmíněné varianty návrhu morového řádu (*Ustanovený řád*). Poslední kapitolou *Řádu a ustanovení* jsou nařízení týkající se čištění příbytků, ulic a movitého majetku, za čímž následuje pouze nadpis kapitoly popisující pokyny pro židovské obyvatelstvo. Vlastní text této kapitoly je dochován na zvláštním dvojlistu, který je v archivním kartonu uložen před vlastním *Řádem a ustanovením*. Důkaz, že se nepochybně jedná o pokračování *Řádu a ustanovení*, tedy jeho poslední kapitoly, je symbolická značka, která k sobě oba tyto listy přiřazuje.

Třetí varianta návrhu morového řádu z roku 1680 se dochovala v německé verzi.³⁴⁾ Opět se jedná o nedatovaný koncept morového řádu napsaný jako varianta *Řád a ustanovení* zběžnějším písmem. Úpravy textu, přepisy a škrty slov i odstavců, se zde vyskytují rovněž. Poslední kapitolou je tak jako v případě *Ustanoveného řádu* soubor nařízení pro židovské obyvatelstvo. Začátek textu německé varianty návrhu morového řádu je však k dispozici ve dvojím provedení. První dvojlist řádu s titulem *Infections Ordnung* obsahuje záhlaví a pokračuje po pořádku od prvního do osmého (neúplného) bodu první části řádu.³⁵⁾ Do tohoto dvojlistu je však vložen list nadepsaný *Außgesetzte Ordnung*, který kromě záhlaví přináší text prvního a druhého bodu.³⁶⁾ Za zmínku stojí posledně uvedený název, který se více blíží české variantě návrhu řádu (*Ustanovený řád*), než titul *Infections Ordnung*. Pro účely této studie nicméně nebude tento vložený list brán v potaz jako (čtvrtá) plnohodnotná varianta návrhu morového řádu pro Čechy, neboť se jedná o pouhý úryvek textu bez pokračování.

³²⁾ Tamtéž, fol. 27r-74v. Součástí řádu je také dvojlist, který v archivním kartonu předchází vlastnímu textu *Řádu a ustanovení* (tamtéž, fol. 25r-26v).

³³⁾ Na tuto skutečnost ukazuje mimochodem i fakt, že v záhlaví první varianty návrhu morového řádu (*Ustanovený řád*) lze číst jako původní název *Řád a ustanovení*, který byl posléze upraven škrty a přepisy na současný titul *Ustanovený řád*.

³⁴⁾ NA, SM, sign. E 2/4, fol. 175r-v a 177r-228v.

³⁵⁾ Tamtéž, fol. 175r-v a 177r-v. Jedná se o úvodní část řádu, která je věnována povinnostem vrchností.

³⁶⁾ Tamtéž, fol. 176r-v. Druhý bod návrhu řádu není vyznačen číslovkou.

Vzhledem k tomu, že druhá (česká) i třetí (německá) verze návrhu morového řádu je dochována ve stejném rozsahu a struktuře jako známá první verze (český *Ustanovený řád*), lze s nimi pracovat jako s právoplatnými alternativami konceptu návrhu morového řádu. Jejich rozboru (umožněného porovnáním textů z hlediska lingvistického, příp. stylistického) se budeme věnovat až v další části studie. V tuto chvíli je možné alespoň poznamenat, že česká i německá³⁷⁾ varianta návrhu morového řádu koresponduje s *Ustanoveným řádem* z hlediska způsobu členění textu do čtyř dílů i číslování jednotlivých bodů. Význam obou alternativních verzí návrhu morového řádu vidím především v komparaci konkrétních ustanovení, pokynů a postupů v rámci boje proti šíření epidemie. Srovnáním všech tří variant návrhu morového řádu můžeme vidět, jak se názory na situace a jevy doprovázející stav (případně) epidemiologické krize v zemi v průběhu přípravy návrhu měnily. Je zajímavé sledovat, kterých témat se tyto posuny týkaly a které tendence tyto úpravy vykazovaly (např. zpřísnění podmínek). Jako nejdůležitější se mi ovšem jeví pokus dát tyto změny a vyznění do vztahu a souvislosti s nařízeními, která byla publikována prostřednictvím morových řádů či patentů během předchozích i následujících epidemií, a to nejen v Čechách. Tím může vystoupit plastický obraz vývoje těchto doporučení, který nebude odkázán na pouhý popis teoreticky předepsaných praktik bez uvedení širšího kontextu z hlediska času a prostoru.

Vídeňský *Nový infekční řád* (*Neue Infections-Ordnung*, 1679), dosud považovaný za předlohu českého *Ustanoveného řádu*

Tím se dostáváme k nelehkému úkolu a sice pokusit se načrtnout okolnosti vzniku textu návrhu morového řádu (v jakékoli dochované variantě tohoto spisu). V centru pozornosti je tedy otázka původnosti (originálnosti) textu a jednotlivých konkrétních ustanovení, resp. předloh, podle kterých mohl být tento text zhotoven. Lze vystopovat zřetelný vliv cizích předloh, které sloužily jako podklad pro koncept řádu v Čechách? Vzhledem ke státoprávnímu dobovému uspořádání zemí habsburské monarchie lze pro naše potřeby jako „cizí“ vzory považovat nejen spisy vydané pro Rakousko, ale také Moravu či Slezsko, ačkoli dvě poslední jmenované země patřily spolu s Čechami do svazku zemí Koruny české.

³⁷⁾ Odkazy na začátky čtyř po sobě jdoucích částí návrhu morového řádu, jak je lze spatřit v německé variantě textu (*Infections Ordnung*), jsou následující: tamtéž, fol. 176r (chybí slovní či číselné označení pořadí dílu), 184r, 186v (chybí slovní či číselné označení pořadí dílu), 187r. Alternativní vyhotovení návrhu záhloví a prvního a druhého bodu (*Außgesetzte Ordnung*), které je provedeno na zvláštním vloženém listě, uvádí slovní označení pořadí dílu (tamtéž, fol. 176r).

Podle dosavadního přesvědčení badatelů byl český infekční řád zhotoven na podkladě vídeňského řádu. Na tuto vazbu upozornil již J. Prokeš, který koncept česky psaného textu nazvaného *Ustanovený řád* dává do souvislosti s vídeňskou předlohou.³⁸⁾ Po něm tento názor přejímá L. Matušíková, která původ česky psaného infekčního řádu vyhotoveného podle vídeňské předlohy spojuje s činností českého místodržitelství snažícího se odvrátit hrozbu epidemiologické krize.³⁹⁾ Podobně jako J. Prokeš upozorňuje L. Matušíková na opis vídeňského infekčního řádu, který následuje v příslušném kartonu fondu Stará manipulace ihned za zmiňovaným textem zvaným *Ustanovený řád*.⁴⁰⁾

Dříve, než se seznámíme se závěry současného výzkumu, doplníme ještě několik informací o zmíněném vídeňském infekčním řádu. Opis infekčního řádu pro Vídeň a jeho nejbližší okolí z roku 1679 se ve fondu Stará manipulace dochoval ve formě sešitého svazku složeného z 25 folií. Vlastní text spisu, jehož zkrácený název zní *Der Römischen Kayserlichen, ... Majestätt, Leopoldi des Ersten etc. ... Neue Infections-Ordnung, wie es ins gemein in dero Haupt- und Residentz-Statt Wienn*⁴¹⁾, je datován k 9. lednu 1679. Originál spisu byl tiskem vydán ve Vídni u Leopolda Voigta v roce 1679 pod názvem, jehož plné znění uvádím v poznámce.⁴²⁾ Tištěný originál rakouského *Nového infekčního řádu* je k dispozici ve vídeňských archívech a knihovnách, ať už je jím Österreichisches Staatsarchiv, Wiener Stadt- und Landesarchiv nebo Wienbibliothek im Rathaus.⁴³⁾ Edičně jej zpřístupnil Johann D. John ve svém kompendiu „zdravotních zákonů“ publikovaných v německém jazyce v zemích habsburské monarchie.⁴⁴⁾

Vyjma titulního listu se originální tisk vídeňského *Nového infekčního řádu* skládá z 37 očíslovaných stran, za kterými následuje jedenáctistránkový index, kde jsou abecedně seřazena nejdůležitější hesla s odkazem na příslušné strany (resp. folia).

³⁸⁾ J. PROKEŠ, *Úřední antisemitismus*, s. 49, 56.

³⁹⁾ L. MATUŠÍKOVÁ, *Návrh*, s. 84; *TÁŽ*, *Mor*, s. 235.

⁴⁰⁾ NA, SM, sign. E 2/4, fol. 149r-174v.

⁴¹⁾ Dále zde uvádím jako *Neue Infections-Ordnung*.

⁴²⁾ *Der Römischen Kayserlichen, auch zu Hungarn und Böhaimb etc. Königlichen Majestätt, Leopoldi des Ersten etc. Ertz-Hertzogen(s) zu Oesterreich etc. Unsers allergnädigsten Herrn. Neüe Infections-Ordnung, wie es ins gemein in dero Haupt- und Residentz-Statt Wienn, Leopold-Statt, und all anderen umbliegenden Vorstättten, wie auch denen ausser dess Wienerischen Burgfrids gelegenen Orthen, als zu S. Ulrich, Neüstiffi, Neübau etc. in den Infections-Sachen zuhalten. Gedruckt zu Wien bey Leopold Voigt, gemeiner Statt bestellten Buchdrucker im 1679. Jahr.* Wien 1679.

⁴³⁾ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA), Sonderbestände, Sammlungen und Selekte (SUS), sign. FHKA SUS Patente 28.14; Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA), Sammlungen (3), Patente (6), sign. 3.6.A1.688/1. Ex; Wienbibliothek im Rathaus, ID-Nr. LQD0201029.

⁴⁴⁾ Johann Dionysius JOHN, *Lexikon der k. k. Medizinalgeseze*, VI. díl, Praha 1798, s. 55–92.

Index přitom nebyl začleněn do popisu tohoto dokumentu, který se dochoval v Národním archivu ve fondu Stará manipulace.⁴⁵⁾

Císař Leopold I. a vládnoucí úřady země podávají v *Novém infekčním řádu* nařízení, jak postupovat v případě rozšíření nákazy moru z Uher do rezidenčního města Vídně. Je zde přitom patrná návaznost na předchozí infekční řády, patenty, nařízení a dekrety, které byly předtím vydávány k ochraně země před infekčním epidemicky se šířícím onemocněním. Jmenovitě dokument zmiňuje infekční řády (*Infections-Ordnungen*) publikované v letech 1551, 1562, 1585, 1617, 1630 a 1656.⁴⁶⁾ Tento přehled je pro nás cenný právě z důvodu rekapitulace infekčních řádů vydávaných Habsburky od poloviny 16. století až do zmíněné doby epidemické krize na přelomu 70. a 80. let 17. století. V závěru úvodu je podán stručný přehled o obsahu řádu rozděleného do tří dílů s tím, že je tento text určen k publikování tiskem.

Obsah tří dílů vídeňského řádu zde může být zprostředkován jen ve velmi zestručněné podobě pro účely základního porovnání struktury textu v případě českého *Ustanoveného řádu*. První díl *Nového infekčního řádu* se zabývá prevencí a snahou o včasné zamezení vypuknutí nákazy v zemi a v jednotlivých lokalitách (*Von Verhüttung der Contagion*).⁴⁷⁾ Najdeme zde jak vybidnutí ke zbožnému chování, čistotě domů a ulic, tak také výčet způsobilých z přenosu nákazy, omezení v činnosti některých řemeslníků nebo opatření vůči žebrákům. Závěr prvního dílu se věnuje povinnostem duchovních a světských vrchností a stanovuje opatření limitující mobilitu obyvatelstva (vydávání pasů, kontroly v branách měst atd.) stejně jako nutnost karantény (kontumace) v případě příchodu z podezřelých míst.

Druhý díl vídeňského infekčního řádu (*Was zur Zeit der bereits angefangenen Infection für Vorsehung und Anstalten zuemachen*) podává výčet opatření, která mají být realizována v případě, že nákaza ve Vídni opravdu vypukne.⁴⁸⁾ Z řad duchovenstva mají být vybrány exponované osoby, které budou pečovat o duchovní útěchu nemocných. Za účelem separace nemocných a podezřelých má být zřízen lazaret a tzv. kontumační domy (boudy). Je zde věnována pozornost jak personálnímu zabezpečení lazaretů, tak organizaci jejich chodu. Nad zdravotní situaci ve městě má bdít zvolený „*Magister Sanitatis*“. K nakaženým osobám ve městě mají mít přístup vybraní lékaři, ohledávači, lazebníci apod. Dále je ustanovena oznamovací povinnost, pokud se někdo z pověřených osob či hospodářů a obyvatel města dozví o novém případě onemocnění. *Nový infekční řád* podává pravidla, kterými se má řídit uzavírání domů (či jen bytů obývaných nemocnou osobou). Zvláště pojednává

⁴⁵⁾ NA, SM, sign. E 2/4, fol. 149r–174v.

⁴⁶⁾ Tamtéž, fol. 150v.

⁴⁷⁾ Tamtéž, fol. 150v–158r.

⁴⁸⁾ Tamtéž, fol. 158r–167r (resp. 158r–169v)

druhý díl vídeňského infekčního řádu o postavení těhotných žen a dětí v případě ohrožení nákazou. Vedle toho pamatuje také na nebezpečí nákazy řeholních osob v klášterech. Řád dále nařizuje časté vykuřování domů a stanovuje postup ve specifických situacích (blízkost smrti infikované osoby, nalezení nemocné osoby na ulici, nebezpečí nákazy u obyvatel předměstí atd.). Opět je zde věnována pozornost zřizování tzv. kontumačních domů.

Mezi druhým a třetím dílem vídeňského *Nového infekčního řádu* je soubor nařízení uvedených nadpisem „*Wie man sich in Infections Zeiten der gefährlichen Zusammenkunfften halber, auch mit Failhabschafft, und sonsten zuverhalten*“, která nicméně nejsou uvedena jako samostatný díl řádu.⁴⁹⁾ Zde jsou vypočtena omezení, jež se v době morové nákazy týkala otázky shromažďování a schůzek obyvatelstva, ať již jde o bohoslužby, hostince, divadlo a tance, školy, lázně apod. V širším slova smyslu jsou zde učiněna opatření vůči určitým skupinám obyvatelstva, jejichž způsob obživy může přinášet zvýšené riziko, především s ohledem na používané suroviny či produkty (maso, potraviny, šatstvo atd.). Výrazných limitů dosahuje nakládání s textiliemi, které podle dobových představ (oproti kovům) snadno přenášely nákazu. Omezení se také týkají sběračů vína na vinicích či dovozců viktualii do města. Opět se zde upozorňuje na zákaz přechovávání holubů a prasat ve městě.

Třetí díl, který uzavírá *Nový infekční řád*, nemá vlastní nadpis.⁵⁰⁾ Je zde stanoven postup vedoucí ke znovuotevření domů v případě, že v nich nikdo v době posledních čtyřiceti dnů nezemřel. Nábytek a další movitý majetek v domě má být vyčištěn a prostory vykouřeny.

Vídeňský *Nový infekční řád* částečně kopíruje strukturu českého *Ustanoveného řádu* z hlediska jakéhosi chronologického postupu boje proti nákaze, tedy vývoj postupující od prevence přes omezování důsledků nákazy až po čištění a znovuotevření domů. Sled jednotlivých bodů vídeňského a českého infekčního řádu je ovšem zcela odlišný včetně jejich uspořádání do jednotlivých dílů. Rozdílný je též způsob číslování jednotlivých bodů. V *Ustanoveném řádu* jsou kromě toho skupiny bodů podobného obsahu sjednoceny do jakýchsi kapitol opatřených nadpisy, což u *Nového infekčního řádu* zcela chybí.

V případě, že bychom předpokládali v souladu s dosavadními badatelskými výzkumy, že byl v české místodržitelské kanceláři sestaven koncept vlastního infekčního řádu pro Čechy podle vídeňského vzoru, muselo by se jednat o poměrně náročné systematické přepracování jednotlivých položek řádu do nového uceleného celku. Z hlediska obsahového, tedy konkrétních postupů v úsilí o eliminaci nákazy, nejsou pozorovány výraznější změny. Ovšem obecně je třeba v případě českého

⁴⁹⁾ Tamtéž, fol. 167r–169v.

⁵⁰⁾ Tamtéž, fol. 169v–173r.

Ustanoveného řádu konstatovat výrazné zjednodušení některých instrukcí, a dokonce opomenutí určitých bodů a pokynů vztahujících se ke specifickým situacím. Vedle závěrů komparace českého a vídeňského infekčního řádu lze postavit také další argument, který může hovořit ve prospěch alternativního přístupu v otázce původu *Ustanoveného řádu*. Z faktu vlastního dochování obou textů ve vzájemné fyzické blízkosti, tj. v případě konkrétního kartonu, nevyplývá dle mého uvážení zcela jednoznačně vztah předloha versus její upravená cizojazyčná verze.

Pražský infekční řád (1679), vyhotovený v návaznosti na vydaný vídeňský Nový infekční řád

Zmínka o přípravě infekčního řádu (*Infections-Ordnung*) v českém prostředí se vyskytuje v dosud studovaném archivním materiálu z fondu Staré manipulace ve dvou případech. Vždy ji nacházíme v souvislosti s odkazem na ustanovení tiskem vydaného vídeňského řádu (*Infections-Ordnung*), na základě kterého je též vyzváno k provedení některých preventivních opatření týkajících se hlavního města Prahy. Ovšem z kontextu věci vyplývá, že se jedná o přípravu jiného normativního textu v souvislosti s opatřením proti zavlečení nákazy, než je výše diskutovaný *Ustanovený řád*.

Čeští místodržící ve spise datovaném 16. září 1679 odkazují v rámci preventivních opatření zaváděných v Praze na vídeňský tiskem vydaný infekční řád. Oznamují zde záměr vyhotovit *Infections Ordnung* pro Prahu a nařizují zřízení lazaretu, k čemuž je třeba vyhledat vhodné místo.⁵¹⁾

Infekční řád pro Prahu byl skutečně za necelé tři týdny, dne 3. října 1679, vydán ve formě císařského dekretu českou místodržitelenskou kanceláří zastupující Leopolda I. Jeden z opisů tohoto textu je vložen přímo do zmiňovaného spisu ze dne 16. září 1679.⁵²⁾ Na poslední straně opisu je uvedeno označení *Contagions ordnung pro 1679*, vlastní text nadpis postrádá. Jedná se o soubor celkem 16 očíslovaných bodů. Pražský infekční řád zaujímá mezi dalšími normativními prameny poměrně významné místo, i když jeho působnost je omezena především na Prahu a nařízení vychází ze zdejších reálií (lokalizace lazaretu, hřbitova). Vlastní text se dochoval ve více opisech, například jako součást *Knihy dekretů Nového Města pražského* (1669–1680).⁵³⁾ Kromě toho je text pražského infekčního řádu přístupný v ediční podobě v práci J. J. Weingartena.⁵⁴⁾

⁵¹⁾ Tamtéž, fol. 89r–v, 95r–v.

⁵²⁾ Tamtéž, fol. 90r–94v.

⁵³⁾ Archiv hlavního města Prahy (dále jako AHMP), Sbirka rukopisů, inv. č. 825, *Knihy dekretů Nového Města pražského* (1669–1680), fol. 329r–334r.

⁵⁴⁾ J. J. WEINGARTEN, *Codex*, s. 196–198.

J. Prokeš odkazuje na pražský infekční řád dochovaný ve Staré manipulaci, ovšem hovoří o něm obecně jako o „předpisech“, které byly vydány českými místodržícími pro hejtmany tří pražských měst. Termín „infekční řád“, vypracovaný (údajně) podle vídeňského vzoru, přitom J. Prokeš používá pro výše diskutovaný text nazvaný *Ustanovený řád*. Z kontextu současného bádání však vyplývá, že odkaz na vídeňský infekční řád se v aktovém materiálu objevuje v souvislosti se zamýšleným a posléze vypracovaným normativním textem určeným pro Prahu, případně v obecné rovině v souvislosti se zaváděním preventivních opatření v Praze. V korespondenci mezi českou kanceláří, městskými radami pražskými nebo zvolenou komisí pro pražská města byl termín *Infections Ordnung* používán právě pro dekret vydaný 3. října 1679 pro pražská města.

O záměru pořídit opis *Wienerische Infections Ord[nung]* a uschovat jej v registratuře české kanceláře se dozvídáme z poznámky učiněné ve spise českých místodržících datovaném 5. září 1679, kde se zabývají dalšími preventivními opatřeními v Praze.⁵⁵⁾ Během příprav na příjezd císaře Leopolda I., který se svým dvorem prchal ze zamořené Vídne do Prahy, byla řešena otázka zajištění dovozu a prodeje viktualii v Praze. Dostatečné zásobování císařského dvora mělo být zajištěno s opatrností, která vyplývala z morového nebezpečí. To se snažilo minimalizovat nařízení datované 14. září 1679, v němž je připomenut vídeňský infekční řád (řád pro Prahu dosud nebyl vydán) například v bodě omezujícím prodej vepřového masa.⁵⁶⁾

Slezský *Nový infekční řád* (*Neue Infections-Ordnung*, 1680) jako bezprostřední předloha pro vznik českého *Ustanoveného řádu*

Podle informací uvedených v předchozích odstavcích se domnívám, že nelze nalézt jednoznačné důkazy podporující tvrzení dosavadních badatelů, kteří považují vídeňský *Nový infekční řád* za předlohu *Ustanoveného řádu*. A to ani v případě, když zvážíme výsledky komparace struktury obou textů nebo případnou pramennou podporu tohoto názoru.

Nabízí se tedy logická otázka po podkladech, které sloužily pro vznik českého *Ustanoveného řádu*. Nebo byl koncept českého infekčního řádu v celé své šíři koncipován skutečně v českém prostředí? Takto položenou otázku by bylo obtížné zodpovědět v případě, že bychom rezignovali na studium dalších normativních nařízení týkajících se omezení morové epidemie, která byla vydávána mimo území Čech (příp. i Moravy a Slezska). Pokud vezmeme v potaz tištěný infekční řád vydaný pod názvem *Der Hoch- und Löblichen Herren Fürsten und Stände im Hertzog-*

⁵⁵⁾ NA, SM, sign. E 2/5, fol. 35r–v.

⁵⁶⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, inv.č. 825, fol. 325v–328r (viz zejména 326v).

thum Ober- und Nieder-Schlesien Neue Infections-Ordnung ve slezské Vratislavi dne 2. února 1680, situace se rázem mění. Pro porovnání lze použít například exemplář tohoto tisku dochovaný ve fondu Česká dvorská kancelář v Národním archivu v Praze.⁵⁷⁾

Český text *Ustanoveného řádu* lze mnohem spíše považovat za překlad slezského *Nového infekčního řádu* z roku 1680 než za koncept českého infekčního řádu vzniklého na bázi vídeňské předlohy. Neboli: text nazvaný *Ustanovený řád* je sice konceptem českého infekčního řádu, ale je třeba zdůraznit fakt, že se jedná o téměř doslovný překlad slezského infekčního řádu.

Fakt, že slezský infekční řád sloužil jako bezprostřední předloha českému *Ustanovenému řádu*, lze pozorovat jak z hlediska textové podoby jednotlivých ustanovení, tak také celé struktury řádu. Za titulní stranou slezského *Nového infekčního řádu* následuje 33 číslovaných stran vlastního textu. V úvodu a závěru spisu je uvedeno vyjádření vratislavského biskupa Fridricha Hesenského, vydavatele infekčního řádu pro Horní a Dolní Slezsko.⁵⁸⁾ V českém návrhu konceptu podobně rozvitý úvod nenalezneme. Nicméně obsažený nadpis českého dokumentu v podobě několikařádkového textu nás dostatečně zpravuje o všech základních informacích týkajících se autora (místodržící Království českého), adresáta (magistráty královských a jiných měst i všichni obyvatelé Království českého) i důvodu jeho vyhotovení (jak se chovat v případě, že morová nákaza propukne v Království českém nebo v sousedních zemích).⁵⁹⁾ Závěr v českém *Ustanoveném řádu* chybí.

Na zbývajících 31 stranách slezského *Nového infekčního řádu* jsou jednotlivá ustanovení rozřazena do kapitol, které sice nejsou číslované, zato jsou podle věcného obsahu opatřené příslušnými nadpisy.⁶⁰⁾ Sled kapitol, tak jak je možné jej postihnout z nadpisů, až na nepatrné odchylky zcela kopíruje strukturu českého *Usta-*

⁵⁷⁾ NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751. Viz dále následující případy dochování tohoto řádu.

⁵⁸⁾ Tamtéž, s. [1] a 33.

⁵⁹⁾ NA, SM, sign. E 2/4, fol. 101r.

⁶⁰⁾ NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751. Jednotlivé kapitoly slezského dokumentu *Neue Infections-Ordnung* jsou následující: s. 2–7 (*Obrigkeit*), 7–9 (*Gesundheits-Directoren*), 9–10 (*Geistliche / Beicht Vaeter*), 10–12 (*Medici, Chirurugi, Apothecker / Barbierer / Bader /*), 12–14 (*Inspectores der Wache / und die Wache*), 14 (*Allmosen-Herren*), 14 (*Hospital-Vorsteher*), 15 (*Kirchvaeter / und Scholarchen*), 15 (*Postmeister / Bothenschaffer*), 16–19 (*Haußvaeter / Haußmuetter / Einwohner*), 19 (*Gassen-Meister*), 20 (*Handwercker. Fleischer*), 20 (*Becker*), 20 (*Schneider*), 20 (*Goldschlager / Kuerschner / Weißgaerber / Pergamen-macher*), 20 (*Barbierer / Bader*), 21 (*Tischler*), 21 (*Gast-Wirthe / Kretschmer / Gar-Koeche*), 21–23 (*Reisende*), 23 (*Bettel-Voegte*), 23–24 (*Marckmeister / Auffdinger / und Ablader*), 24 (*Waerter der inficirten Haeuser*), 24–25 (*Zuschlaeger der inficirten Haeuser*), 25–27 (*Lazareth-Inspector, und Bedienten*), 27–28 (*Inspectores der Quarantain-Haeuser*), 28 (*Krancken- und Leichen-Traeger*), 28–29 (*Toetengraeber*), 29–32 (*Reiniger der inficirten Haeuser / und Mobilien*).

nového řádu. Například první kapitola je věnována povinnostem světských a duchovních vrchností, v druhé kapitole jsou vypočteny pokyny pro tzv. direktory zdraví („*Gesundheits-Directoren*“), ve třetí kapitole naopak nařízení pro duchovní a zpovědníky. A takto bychom mohli pokračovat. Jako jedinou odchylku v řazení kapitol lze uvést pozměněný sled dvou kapitol týkajících se na jedné straně osob určených k zavření či zapečetění nakažených domů, a na druhé straně osob zvolených ke hlídání těchto domů. Zatímco v českém návrhu morového řádu je dodržena právě tato posloupnost, originální dokument slezské provenience v německém znění uvádí nejprve kapitolu o hlídačích nakažených domů, teprve poté kapitolu o osobách určených k uzavření infikovaných domů.⁶¹⁾

Z hlediska porovnání struktur obou textů naši pozornost vzbuzuje zejména poslední kapitola českého návrhu řádu, která se ve dvanácti bodech zabývá pokyny určenými židovskému obyvatelstvu žijícímu zvláště v Praze (viz výše). Jedná se velmi pravděpodobně o české specifikum, pro které ve slezském řádu (končícím kapitolou o čištění domů a mobilii) nenacházíme obdobu.

Další doklady potvrzující skutečnost, že český *Ustanovený řád* vznikl na bázi slezské předlohy, lze nalézt srovnáním textové podoby jednotlivých ustanovení a také názvů kapitol. Do návrhu (překladu) českého infekčního řádu byl včleněn nadpis kapitoly, která je ve slezském *Novém infekčním řádu* věnována zlatotepcům, kožešníkům, jirchářům a výrobcům pergamene. Nařízení zůstávají totožná, pouze *Ustanovený řád* uvozuje tuto kapitolu nadpisem „*Kožešníci, jircháři a mydláři*“. Menší změnu lze zaznamenat například v názvu kapitoly o lékařích, chirurgích, lékárnících, barbířích a lazebnících. Takto je kapitola zmiňována ve slezském infekčním řádu, do jeho českého překladu byly osoby označené jako lékaři a chirurgové uvedeny souhrnně pod termínem „*doktoři medicinae*“. Obecně lze konstatovat, že zatímco názvy kapitol v německém jazyce v případě slezského *Nového infekčního řádu* jsou psány ve formě hesel, výsledek jejich převzetí a překladu do češtiny má rozvítější podobu, nebo mají tyto nadpisy přímo větňou stavbu. Jako příklad uvedme kapitolu, která je ve slezském infekčním řádu nazvána jako *Hospital-Vorsteher* (správce špitálu). V českém konceptu morového řádu je však nadepsána následovně: „*O špitálich neb obecních domích v kterých nemocní na jinší nemoci se curírují*“, s dovětkem: „*a jich úředn[í]kům*“.⁶²⁾

Komparací německé předlohy a českého (upraveného) překladu lze vystopovat i místa v textu, která byla velmi pravděpodobně převzata a přeložena významově špatně. Kapitola věnovaná pokynům pro poštmistry a posly (*Postmeister / Bothenschaffer*) byla do českého znění přeložena jako kapitola *O poštmistrích a poslich též šafářích*. K podobnému omylu došlo při překladu slova „*Bothenschaffer*“, kdy byla

⁶¹⁾ Tamtéž, s. 24–25. Srov. SM, sign. E 2/4, fol. 133r–134v.

⁶²⁾ Tamtéž. Srov. NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, s. 14

druhá část slova („-schaffter“) v případě vzniku českého konceptu pojata jako samostatné slovo (šafář). Při četbě nařízení limitujících mobilitu poštovních doručovatelů lze ostatně souvislost s činností šafářů a správců hledat jen velmi těžko.

Mírných obměn v nadpisech kapitol lze nalézt více, nicméně naše pozornost by dále měla být soustředěna na slovní podobu jednotlivých očíslovaných bodů, které jsou ve slezském *Novém infekčním řádu* i v českém *Ustanoveném řádu* součástí kapitol. Podstatný je rovněž způsob uspořádání a pořadí těchto ustanovení. Sled bodů i slovní vyjádření jednotlivých nařízení si v případě obou studovaných textů, až na výjimky, odpovídají. V obecné rovině lze mezi tyto odlišnosti počítat ty případy, kdy nařízení, popsána ve dvou (či dokonce třech) bodech ve slezském *Novém infekčním řádu*, byla do českého konceptu morového řádu sdružena do jediného bodu. Typicky se jedná o kapitoly obsahující větší množství jednotlivých ustanovení, což ale nemusí být vždy pravidlem.⁶³ V důsledku toho pak přirozeně nemusí souhlasit následné číslování zbývajících bodů v kapitole. Někdy dochází také k posunu a přepisu čísel v českém *Ustanoveném řádu*.⁶⁴ Škrty v očíslování jednotlivých ustanovení podporují naši tezi o překladu slezského originálu pro potřeby českého prostředí, neboť původně uvedená čísla korespondují s pořadím jednotlivých bodů ve slezském *Novém infekčním řádu*. Některé body uváděné ve slezském infekčním řádu nebyly do české verze návrhu morového řádu převzaty, respektive alespoň nejsou uvedeny na příslušném místě v rámci daných kapitol *Ustanoveného řádu*. Řečené se však týká několika jednotlivých případů.⁶⁵ Počáteční ustanovení úvodní kapitoly o povinnostech vrchností bylo do české verze morového řádu přepracováno a tvoří rozsáhlejší text.⁶⁶

Všechny naznačené změny by však neměly překrýt skutečnost, že se v naprosté většině jedná o doslovný překlad (s vědomím uvedených odlišností) německy psané předlohy vzniklé ve Slezsku, který však byl českým místodržitelstvím upraven do podoby vyhovující podmínkám a reáliím českého prostředí. Tak jako je v návrhu českého morového řádu jednoznačně vyjádřen záběr jeho působnosti

⁶³ Srov. tamtéž, například s. 5 (body 34–35), 11 (body 6–8), 11–12 (body 17–18), 14 (body 1–2), 15 (body 2–3), 17 (body 21–22), 25 (body 9–10), 26 (body 21–22), 27 (body 5–6), 31 (body 22–23), 31 (body 25–26). Ustanovený řád viz tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 107r (bod 24), 112v–113r (bod 6), 114r (bod 14), 118r (bod 1), 119r–v (bod 2), 123v (bod 21), 135v (bod 9), 136r–v (bod 18), 138v (bod 5), 144r (bod 18), 144v (bod 20).

⁶⁴ Srov. NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, například s. 14 (body 1–2), 15 (body 2–3), 27 (body 5–6). Ustanovený řád viz tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 118r (bod 1), 119r–v (bod 2), 138v (bod 5; text původního bodu 5 škrtnut).

⁶⁵ Viz například: NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, například s. 14 (body 4–5), 15 (bod 5). Ustanovený řád viz tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 118v, 119v.

⁶⁶ Srov. NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, s. 2. Viz Ustanovený řád tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 101r–102r (body 1–4, 6).

z hlediska geografického (Království české), tak také v prvním bodě úvodní kapitoly je stanovena povinnost nově infikovaná místa ohlásit místodržícím Království českého nebo krajským hejtmanům.⁶⁷⁾ Podobné ustanovení se nachází ve slezském *Novém infekčním řádu* v rámci druhého bodu úvodní kapitoly, kdy je oznamovací povinnost zmíněna v souvislosti s královským vrchním úřadem ve Slezsku („*Hochloeb. Koenigl. Ober-Ambt*“).⁶⁸⁾ Z naprosté většiny se tedy nemění vlastní nařizené pokyny a praktické kroky mající vést ke kontrole šíření nákazy, zato se v obou spisech odráží reálná podoba více či méně fungující infrastruktury země a dále odlišná terminologie spjatá s vládními, administrativními a dalšími úřady či jejich jednotlivými zaměstnanci. Tak například může dojít k situaci, kdy vizitaci lékáren mají ve Slezsku na starosti fyzikové každého města („*Physici ieder Stadt*“), ovšem v případě Čech se stejná činnost přisuzuje fyzikům každého pražského města a každého kraje.⁶⁹⁾ Dohled nad čistotou ulic a obecně nad situací obyvatelů žijících v daném úseku města má podle slezského infekčního řádu na starosti tzv. „*Gassenmeister*“, který je v českém ekvivalentu jmenován jako čtvrtní hejtman.⁷⁰⁾ Rozmanitost v překladech zvláště latinských termínů je zřetelně znát v českém návrhu morového řádu. Zvláště pro větší města nařizuje slezský infekční řád zvolit čtyři, tři nebo dvě odpovědné osoby nazvané „*Gesundheits-Directoren*“, které budou dohlížet na celkovou situaci.⁷¹⁾ V českém ekvivalentu je tento termín překládán do podoby „*director zdraví*“ („*direktor nad zdravím*“), „*direktor*“)⁷²⁾, „*lékař zdraví*“ („*lékař nad zdravím*“)⁷³⁾, „*direktor sanitatis*“⁷⁴⁾ nebo dokonce „*vladař*“⁷⁵⁾. Variabilitu vyjádření

⁶⁷⁾ Viz Ustanovený řád tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 101r-v (bod 1). Podobně v případě oznamování neoprávněného vpuštění osoby na území Království českého (bez pasu či bez hodnověrného pasu). Za takové osoby odpovídá příslušná vrchnost a oznamovací povinnost platí pro „okolní vrchnosti“. Tamtéž, fol. 106r-v (bod 21).

⁶⁸⁾ NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, s. 2 (bod 2). Oznamovací povinnost k témuž úřadu v případě neoprávněného vpuštění osoby viz tamtéž, s. 5 (bod 29).

⁶⁹⁾ Srov. NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, s. 10 (bod 4 a závěr bodu 3). Viz Ustanovený řád tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 112r-v (bod 4 a závěr bodu 3).

⁷⁰⁾ Srov. NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, s. 19. Viz Ustanovený řád tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 125v-127r. Německá varianta českého konceptu morového řádu uvádí termín „*Viertelhaubtman*“. Tamtéž, fol. 197r-v.

⁷¹⁾ Tamtéž, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, zvláště s. 4-5 (bod 28), 7-9 (příslušná kapitola).

⁷²⁾ Ustanovený řád viz tamtéž, SM, sign. E 2/4, například fol. 108v-111r (příslušná kapitola), 108r (bod 31), 113v-114r (bod 12), 114r (body 13-14), 122v (bod 14), 124v (bod 28), 126v-127r (bod 11), 136r (bod 17), 139v (bod 2), 143r (bod 14).

⁷³⁾ Tamtéž, viz například fol. 114r (bod 15), 119r (bod 2).

⁷⁴⁾ Tamtéž, viz například fol. 114r (bod 15), 116r (bod 9), 119r (bod 2), 129v (bod 4), 133r (bod 1), 138v (bod 4), 138v (bod 4), 138v (bod 5).

⁷⁵⁾ Tamtéž, viz například fol. 105v-106r (bod 20). Text příslušného bodu prodělal úpravy: původně uvedený termín „*directory*“ byl podtržen a vedle něj připsáno „*vladaře*“.

dokládají i ta místa v textu, kde jsou původní označení škrtnuta a přepsána do alternativní podoby téhož.

V české verzi návrhu morového řádu lze na jednu stranu sledovat mírnou tendenci zestručnit jednotlivé body či shrnout podstatná vyjádření do užších celků, na druhou stranu je původní český text *Ustanoveného řádu* na mnoha místech rozšiřován vpisky nebo upravován škrty a nově připsanými návrhy textu. V těchto případech můžeme zaznamenat precizování jednotlivých pokynů, nebo dokonce i zpřísnování podmínek v boji se šířením nákazy. Názorným příkladem může být ustanovení číslo 11 v první kapitole slezského infekčního řádu. V případě, že pas cestujícího vykazuje nějaké nedostatky, má být situace řešena tělesnou přísahou dotyčného cestujícího, že v minulých čtyřiceti dnech nepobýval na žádném infikovaném místě.⁷⁶⁾ Česká verze návrhu morového řádu uvádí v překladu toto nařízení, nicméně slova vyjadřující řešení této situace jsou následně podtržena a vedle textu je uveden vpisek měnící tento postup. Dotyčný cestující má za úkol vystát karanténu, nebo odejít z Království českého.⁷⁷⁾

Velmi zajímavým srovnávacím materiálem při řešení otázky bezprostřední předlohy české verze morového řádu je jednoznačně německá alternativa tohoto textu, na niž jsme upozornili výše.⁷⁸⁾ Německá varianta návrhu morového řádu pro Čechy, psaná zběžným písmem a obsahující škrty a úpravy, přebírá mnohá ustanovení slezského řádu zcela doslovně. Jedná se zvláště o body, u nichž lze v českém návrhu morového řádu předpokládat buď zcela či téměř doslovný překlad ze slezského originálu. Body, v nichž bylo třeba přizpůsobit text českým realitám, jako jsou názvy českých úřadů, jsou přirozeně upraveny. Věcné odlišnosti, které se týkají konkrétního způsobu boje proti šíření moru, jsou buď zapracovány přímo do vlastního textu německé varianty, nebo je původní vyjádření škrtnuto a vepsána nová verze. Z naprosté většiny odpovídá text po úpravách textu české verze návrhu morového řádu (rovněž po opravách).⁷⁹⁾ Je zřejmé, že s českou i německou variantou návrhu morového řádu pro Čechy bylo pracováno souběžně, příp. s malým odstupem, ale s prokazatelnou snahou, aby si oba texty vzájemně odpovídaly. To podporuje

⁷⁶⁾ Tamtéž, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, s. 2 (bod 11).

⁷⁷⁾ Ustanovený řád viz tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 102r (bod 8).

⁷⁸⁾ Tamtéž, fol. 175r-v a 177r-228v.

⁷⁹⁾ Lze si všimnout například již zmíněného místa v českém *Ustanoveném řádu*, který řeší situaci v případě nálezů pasu vykazujícího nedostatky. Do české i německé verze návrhu morového řádu pro Čechy bylo znění bodu převzato ze slezského infekčního řádu. Příslušný odstavec je však v obou textech škrtnut a je uvedeno nové znění předpisu (povinnost cestujícího vykonat čtyřicetidenní karanténu či se vzdálit z Království českého). NA, ČDK, inv. č. 927, sign. IV L 2, kar. 751, Neue Infections-Ordnung, s. 2 (bod 11). Viz českou verzi návrhu morového řádu pro Čechy: tamtéž, SM, sign. E 2/4, fol. 102r (bod 8). Podobně k nahlédnutí německá verze konceptu českého infekčního řádu: tamtéž, fol. 177v-178r (bod 8).

i fakt, že lze v německé verzi konceptu morového řádu nalézt vyjádření obvykle v délce několika slov, která jsou omylem zapsána v českém jazyce.⁸⁰⁾

Součástí vazby slezského infekčního řádu je v některých případech (mj. ve fondu Česká dvorská kancelář) také navazující tištěný text *Medicinisches Pest-Consilium*.⁸¹⁾ Autory tohoto dokumentu jsou vratislavští fyzici Gottfried Thilisch a Friedrich Ortlob. Jedná se o strukturovaný a přehledný text obsahující detailně rozebrané medicínské postupy v případě prevence před morem či léčby tohoto onemocnění, včetně „receptů“ na přípravu léčiv. Součástí některých z dochovaných svazků slezského *Nového infekčního řádu* nicméně toto *Pest-Consilium* není, což svědčí o faktu, že v praxi mohly fungovat oba texty i odděleně (viz níže).

Význam a dosah slezského *Nového infekčního řádu* z roku 1680 dokládá množství exemplářů dochovaných v českých archivech a knihovnách. Hned dva další exempláře tištěného slezského infekčního řádu jsou dochovány rovněž v Národním archivu v Praze ve Sbírce patentů.⁸²⁾ Další exemplář nalezneme v Praze dále v Národní knihovně České republiky, a to ve dvou vyhotoveních.⁸³⁾ Na Moravě je tento dokument k dispozici v Moravské zemské knihovně v Brně a ve Vědecké knihovně v Olomouci.⁸⁴⁾ Na území historického Slezska se dochovalo hned několik exemplářů *Nového infekčního řádu* v Zemském archivu v Opavě. V průběhu dosavadního studia fondu, jehož dokumenty jsou spjaté s ústřední správou statků řádu Německých rytířů na Moravě a ve Slezsku, bylo do této chvíle nalezeno celkem pět exemplářů zmiňovaného řádu.⁸⁵⁾ Ve všech případech se však jedná o nová vydání (přetisky) tohoto textu, což vyvolala situace na počátku 18. století související s dalším rizikem zavlečení nákazy do země. Přetisk titulní strany slezského infekčního řádu je ve všech pěti případech vyhotoven včetně slezské orlice a původní datace 1680. Žádný ze zde dochovaných přetisků slezského *Nového infekčního řádu* neobsahuje část *Pest-Consilium*, tak jako je tomu u originálu z roku 1680, ani úvodní a závěrečné slovo vratislavského biskupa. Pozměněno je též číslování stran.⁸⁶⁾ Jeden z exemplářů přetištěného *Nového infekčního řádu* obsahuje rukou napsaný údaj o dataci, kterou je 21. leden 1705. Pospolu s tímto exemplářem je uloženo v příslušném kar-

⁸⁰⁾ Viz např. tamtéž, fol. 202r (nadpis kapitoly), 214r–v (bod 18).

⁸¹⁾ Viz zmíněný příspěvek, jenž je přijat k otištění do časopisu Dějiny věd a techniky: P. JIRKOVÁ, *„Medicinisches Pest-Consilium“*, v tisku.

⁸²⁾ NA, Sbírka patentů, i. č. 618, patent 14. 2. 1680 (tisk, něm.)

⁸³⁾ Národní knihovna České republiky, sign. 18 B 000057 a 18 B 000278/adl.1.

⁸⁴⁾ Moravská zemská knihovna v Brně, sign. ST3–0017.984; Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 35.323–II 35.327.

⁸⁵⁾ Zemský archiv v Opavě, Němečtí rytíři – ústřední správa velmistrovských statků na Moravě a ve Slezsku, Bruntál, inv. č. 312 a 314, kar. 45, nefol.

⁸⁶⁾ Jedná se o posun stran o jedno číslo směrem nahoru. Kapitola *Obrigkeit* tak například začíná na straně 3.

tonu i další vydání stejného dokumentu, již bez rukopisného určení datace. Na jiném místě v rámci stejného kartonu jsou ve spise datovaném ve Vratislavi 8. října 1708 uloženy dva exempláře slezského *Nového infekčního řádu*, původně vydaného v roce 1680. V totožném kartonu, ale pod jinou signaturou, se dále nachází poslední z dosud nalezených exemplářů slezského *Nového infekčního řádu* z roku 1680, který byl znovu vydán na začátku 18. století.

Neue Infections-Ordnung im Marggraffthumb Mähren (1705, reedice 1713 a 1715): receptce slezského infekčního řádu z roku 1680

V našem výkladu o normativních textech vydávaných ve snaze zabránit šíření morové epidemie, jsme se dosud věnovali dokumentům, jejichž místem vzniku byly Čechy (Praha), Rakousko (Vídeň) či Slezsko (Vratislav). Stranou pozornosti zatím zůstávalo Markrabství moravské mimo jiné také proto, že v tuto chvíli nejsou zřejmé přímé souvislosti mezi zdejšími normativními texty a přípravou konceptu návrhu morového řádu pro Království české z roku 1680. Mezi významné raně novověké infekční řády Markrabství moravského se řadí dokument *Neue Infections-Ordnung im Marggraffthumb Mähren* publikovaný tiskem dne 6. února 1705 v Brně.⁸⁷⁾ Edicí tohoto řádu pořídil Václav Schulz ve svých *Příspěvcích k dějinám moru v zemích českých*.⁸⁸⁾ Pokud však *Nový infekční řád* určený pro Moravské markrabství otevřeme, objeví se nám před očima známý text. Nejen na domácí půdě, tedy ve Slezsku, byl *Nový infekční řád*, vydaný ve Vratislavi v roce 1680, znovu tiskem vydáván také na počátku 18. století. I na Moravě byl pořízen reprint textu slezského infekčního řádu z roku 1680. Zemské hejtmanství tedy v situaci hrozícího nebezpečí další morové epidemie na počátku 18. století pouze převzalo normativní text sestavený před 25 lety (!) v sousední zemi. Úpravy, kterých nelze nalézt mnoho, se týkají vesměs reálií, např. názvu země, úradů apod. V žádném případě se nejedná o přepracování slezského infekčního řádu (1680) podle znění konceptu morového řádu pro Čechy z roku 1680. Podobnou situaci jsme již poznali právě v českém prostředí v případě zmíněného *Ustanoveného řádu* z roku 1680, kdy čeští místodržící neiniciovali vznik původního dokumentu s celozemskou platností, ale rovněž převzali a přeložili slezský *Nový infekční řád*, vydaný ve Vratislavi v roce 1680. Vidíme, že receptce raně novověkých normativních textů úřední proveniencí napříč zeměmi (provinciemi habsburské monarchie) byla velmi častým jevem. Znovu můžeme tuto skutečnost sledovat v roce 1713 a 1715, kdy Markrabství moravské pořízuje reedici svazku *Neue Infections-Ordnung im Marggraffthumb Mähren* z roku

⁸⁷⁾ *Neue Infections-Ordnung im Marggraffthumb Mähren*, Brünn 1705.

⁸⁸⁾ V. SCHULZ (ed.), *Příspěvky*, s. 121–152.

1705. Oba dokumenty publikované tiskem v Brně jsou k dispozici v Moravském zemském archivu v Brně ve fondu Moravské místodržitelství – patenty.⁸⁹⁾ Tyto výtisky doznaly pouze minimálních obměn oproti infekčnímu řádu z roku 1705. Jednou z nich je ustanovení č. 2 v úvodní kapitole o povinnostech vrchností. Podle infekčních řádů z roku 1705 a 1713 mají být relace od vrchností zasilány na hejtmanství Markrabství moravského, ovšem řád z roku 1715 stanovuje takové zprávy zasílat sanitní deputaci.⁹⁰⁾

Závěr

Príspevek zaměřený na problematiku normativních textů (vydávaných státními úřady různých instancí za účelem preventivních opatření či nařízení omezujících důsledky moru) se snažil zmapovat situaci z hlediska nejvýznamnějších dokumentů, které byly vydávány ve střední Evropě na přelomu 70. a 80. let 17. století. K této snaze přispěla skutečnost, že dostupná odborná literatura dosud nezveřejnila podstatné okolnosti, které by pomohly osvětlit otázku recepce jednotlivých ustanovení v geografickém prostoru vymezeném zhruba hranicemi střední Evropy. Výhodiskem pro takto zaměřenou úvahu byl koncept návrhu morového řádu pro Čechy z roku 1680 (tzv. *Ustanovený řád*) uložený v Národním archivu ve fondu Stará manipulace. Text, který se dochoval ve dvou českých a jedné německé verzi, si zaslouží pozornost vedoucí nejen k důkladné analýze jednotlivých ustanovení (v dalších fázích výzkumu), ale především k zasazení tohoto dokumentu do širších geografických a chronologických souvislostí.

Ve studii byly podány argumenty, které do jisté míry zpochybňují názor, že by podkladem k vypracování konceptu morového řádu pro Čechy z roku 1680 (tzv. *Ustanovený řád*) byl *Nový infekční řád* publikovaný v tištěné podobě dne 9. ledna 1679 ve Vídni. Naopak bylo v průběhu výzkumu zjištěno, že na vídeňský infekční řád se v obecnější rovině odvolává spisový materiál českého místodržitelství. Zmíněné dokumenty vybízí nikoli k přípravě morového řádu pro Čechy, ale naopak k sestavení infekčního řádu pro Prahu.

Konečně můžeme uvést poslední z důležitých normativních pramenů publikovaných ve střední Evropě na přelomu 70. a 80. let 17. století, kterým je slezský *Nový infekční řád* vydaný tiskem ve Vratislavi dne 2. února 1680. Je to právě tento text, který lze podle níže doložených faktů považovat za bezprostřední předlohu pro vznik konceptu českého morového řádu v roce 1680. Mnohé reedice slezského in-

⁸⁹⁾ Moravský zemský archiv v Brně, B 17 – Moravské místodržitelství – patenty, C 1, kar. 14, čís. 5, fol. 72–88 (5. října 1713). Tamtéž, čís. 10, fol. 140–207 (7. září 1715).

⁹⁰⁾ Tamtéž.

fekčního řádu z roku 1680 svědčí o recepci normativních textů v zemích habsburského soustátí, vydávaných převážně v tiskové podobě za účelem prevence před morem či snížení jeho neblahého dosahu, jako o hojně využívaném jevu vyskytujícím se napříč různými jazykovými prostředími a v různých časových odstupech. Slezský *Nový infekční řád* (1680) se tak stal nejen bezprostředním podkladem pro vznik českého *Ustanoveného řádu* (1680), ale také jedním z nejpodstatnějších normativních textů používaných ještě na počátku 18. století. Aktivní zájem současníků o tento text, jenž vznikl o více než dvacet (resp. třicet) let dříve, dokazuje jeho opětovné vydávání na počátku 18. století ve Slezsku (pravděpodobně 1705 a 1708). K tomu došlo dokonce i na Moravě v letech 1705, 1713 a 1715, kde byl text s minimálními úpravami opakovaně považován za vlastní infekční řád Markrabství moravského.

Pavla Jirková

**THE “ESTABLISHED ORDER”:
A concept of the plague regulations for Bohemia based
on normative texts of Central Europe
from the turn of the 1670s and 1680s**

SUMMARY

The paper focuses on normative texts issued by various state authorities as preventive measures or decrees, which were to limit consequences of the plague. It maps the situation according to the most significant documents, which were issued in Central Europe at the turn of the 1670s and 1680s. The essay partly challenges an assumption that processing of the 1680 plague order for Bohemia (the so-called “Established Order”) was based on the “Neue Infections-Ordnung”, which was published in print in Vienna on 9 January 1679. By contrast, it has been revealed that a documentary material of the Bohemian viceregency refers to the Viennese infection order on a general level. The mentioned documents do not call for preparation of a plague order for Bohemia, but conversely for compilation of an infection order for Prague.

The “Neue Infections-Ordnung”, which was issued in print in Wrocław on 2 February 1680, is precisely the text that can be considered the immediate draft for initiation of the Bohemian plague order from 1680. Many reprints of the Silesian infection order from 1680 indicate reception of the normative texts in the lands of the Habsburg Monarchy as a widely spread phenomenon emerging across the various linguistic milieus and time periods. The Silesian “Neue Infections-Ordnung” (1680) thus became not only the immediate draft for emergence of the Bohemian “Established Order” (1680), but also one of the most significant normative texts used still at the beginning of the 18th century. An active interest of the contemporaries in this text, which had emerged more than 20 or 30 years earlier, is illustrated by its re-issuance in the early 18th century in Silesia (probably 1705 and 1708). It even occurred in Moravia in 1705, 1713 and 1715, where the text with minimum modifications is considered the actual infection order of the Margraviate of Moravia.

Translated by Miroslav Košek

Alena Bočková

MAXIMILIANUS WIETROWSKY: „PŘEKLAD“ JAKO FORMA HISTORIOGRAFICKÉ PRÁCE*

ABSTRACT

Maximilianus Wietrowsky: „Translation“ as a form of historiographic work

The paper examines the historiographic production of Maximilian Wietrowsky SJ (1660–1737), especially the method of his work with sources. Although the author admits his nonauthenticity, referring to his sources in numerous marginals, he fails to mention his main source – the French historian Louis Maimbourg (1610–1686).

This was perhaps caused by Maimbourg's conflict with Rome, his expulsion from the Jesuit order and putting some of his works on a list of banned books. The paper compares Wietrowsky's Latin translations with the French originals and shows to what extent it is a literal translation or a revision, which more or less draws from the original source. The essay concentrates in detail on *Historia S. Joannis Nepomuceni*, the process of its emergence, the compilation of several sources and the further textual tradition in the form of translations into vernacular languages.

Keywords: Maximilianus Wietrowsky, Baroque historiography, early modern translations, Louis Maimbourg, ecclesiastical history, *Historia S. Joannis Nepomuceni*

Barokní překlady

V kulturní historii hrály překlady nezastupitelnou roli. Umožňovaly přenos znalostí a výměnu kulturních i duchovních hodnot, podporovaly sociální a ekonomickou transformaci, napomáhaly ke konstituování a zdokonalování národních jazyků.

* Tato studie vznikla za finanční podpory GA ČR, v rámci postdoktorského projektu č. 13-23261P, a za podpory projektu Prvouk č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě – Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

Byly určeny jak vzdělanecké elitě, tak nižším společenským vrstvám. Typologie překladů v raném novověku vychází ze základního dělení na překlady do latiny a na překlady z latiny do vernakulárních jazyků.¹⁾ Do latiny, jakožto univerzálního jazyka učenců, byla překládána většina významných děl sepsaných v národních jazycích. Kromě velmi rozšířené znalosti latiny to ukazuje i na fakt, že tehdejší vzdělanci měli pouze omezené možnosti, jak získat znalost jazyka jiného národa. Početně výrazně větší produkci však představují novolatinské spisy přeložené do různých národních jazyků. Výzkum překladů se zaměřuje na míru volnosti či přesnosti užitě při převodu originálu a zkoumání funkce překladu v závislosti na původním a cílovém jazyce díla. I v barokní historiografii představují překlady jeden z druhů vědecké práce, přejímání a nepůvodnost byly považovány za zcela legitimní. A právě na takový typ překladatelské produkce se tato studie se zaměří. Půjde o historiografickou práci jezuitského historika a profesora na pražské filozofické a teologické fakultě Maximiliana Wietrowského, jehož většinu děl tvoří překlady z vernakulárních jazyků do latiny.

Maximilianus Wietrowsky a jeho literární tvorba

Maximilianus Wietrowsky²⁾ se narodil v roce 1660 v Praze a v sedmnácti letech vstoupil do jezuitského řádu. Formační a studijní část řádového života ukončil poněkud neobvykle studiem teologie v Římě. První etapa řádové kariéry byla spojena s výukou na Filozofické fakultě v Olomouci a v Praze, posléze se stal profesorem morální teologie. Poté se měl věnovat řídicím funkcím, ale jeho rektorské působení v novoměstské koleji u sv. Ignáce provázely blíže nespecifikované spory. Snad proto nadále zůstal jen u nižších řídicích funkcí. Roku 1718 se stal přísedícím pražské arcibiskupské konzistoře a z odpovědníkem arcibiskupa Ferdinanda z Khün-

¹⁾ Základní shrnutí problematiky viz Brenda M. HOSINGTON, *Translation and Neo-Latin*, in: Philip Ford – Jan Bloemendal – Charles Fantazzi (edd.), *Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World*, Leiden 2014, s. 127–139; srov. též Jozef IJSEWIJN – Dirk SACRÉ, *Companion to Neo-Latin Studies 2. Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, Leuven ²1998, s. 488–501; Peter BURKE, *Cultures of Translation in Early Modern Europe*, in: Peter Burke – R. Po-chia Hsia (edd.), *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge 2007, s. 7–38; Peter BURKE, *Translations into Latin in Early Modern Europe*, tamtéž, s. 65–80; TÝŽ, *The Jesuits and the Art of Translation in Early Modern Europe*, in: John W. O'Malley et al. (edd.), *The Jesuits 2: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773*, Toronto 2006, s. 25–32; Tom DENEIRE, *Neo-Latin and the Vernacular: Methodological Issues*, in: *Brill's Encyclopaedia*, s. 275–285.

²⁾ Podrobný přehled Wietrowského řádové kariéry viz Alena BOČKOVÁ, *Historia S. Joannis Nepomuceni. Zpráva historická o životě sv. Jana Nepomuckého aneb Podoby barokního překladu*, Praha 2015, s. 10–49, na jehož základě bylo zpracováno heslo v *Bio-bibliografické databázi ře-
holníků*, el. odkaz: <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/1.dll?hal~1000101647> (cit. 30. 4. 2016).

burgu.³⁾ V této době se Wietrowsky věnoval zejména literární tvorbě a historiografické práci. Zemřel v Praze po těžké nemoci roku 1737. Podle elogia⁴⁾ byl velmi činný a pracovitý. Nesporné je jeho jazykové nadání, vysoký intelekt i skvělé organizační schopnosti.

Wietrowského bohatou literární produkci, čítající přes dvacet titulů, můžeme rozdělit na díla historická, teologická, filozofická a asketická. Přehled jeho tvorby podává dobový tištěný soupis z konvolutu Wietrowského děl ve Strahovské knihovně (*Opera P. Maximiliani Wietrowski Soc. Jesu, quae Pragae habentur*)⁵⁾ a zejména podrobnější a žánrově rozčleněný seznam ze spisu *Methodus vivendi* z Bavorské státní knihovny,⁶⁾ ani jeden soupis však není úplný. Svou literární činnost zahájil Wietrowsky filozofickými spisy, které úzce souvisely s pedagogickou prací na olomoucké a pražské univerzitě. Jeho práce *Quaestiones philosophicae* (1697)⁷⁾ a *Philosophia disputata* (1697)⁸⁾ můžeme charakterizovat jako teze sepsané učitelem, které studenti obhajovali při závěrečné zkoušce.

Další oblast literární tvorby představují spisy s duchovní tematikou. Wietrowsky se v nich zabývá charakterem duchovních cvičení sv. Ignáce (*Momenta rationum de utilitate exercitiorum S. P. Ignatii*, 1700),⁹⁾ v latinském překladu italského díla od Giovanniho Pietra Pinamontiho¹⁰⁾ *Vocatio victoriosa* (1700)¹¹⁾ popisuje duchovní

³⁾ František Ferdinand z Khünburgu (1651–1731), pražský arcibiskup v letech 1710–1731, který se významnou měrou zasloužil o svatořečení Jana Nepomuckého – více viz Zděnk HLEDÍKOVÁ – Jaroslav V. POLC (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*, Praha 1994, s. 322–323.

⁴⁾ Archivum Romanum Societatis Iesu, Řím [ARSI], *Annuae Provinciae Bohemiae Societatis Jesu ad annum 1737*, sign. Boh. 156, pag. 9–10.

⁵⁾ Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha, sign. AP II 1. Pod seznam je připsána poznámka o chybějících dílech: *Synopsis operum ab autore editorum hic adposita manca est. De conciliis desiderantur opera. Ita notavit P. Vincentius, pt. Bibliothecarius.*

⁶⁾ Bayerische Staatsbibliothek München, sign. 2 J.can.p. 284.

⁷⁾ [Maximilianus WIETROWSKY], *Quaestiones philosophicae per conclusiones ex universa philosophia decisa*, Pragae 1697.

⁸⁾ [Maximilianus WIETROWSKY], *Philosophia disputata, in qua comprehenduntur conclusiones ex universa philosophia doctrinis philosophicis illustratae, auctoritatibus firmatae, rationibus roboratae et ab argumentis contrariis vindicatae*, Pragae 1697.

⁹⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Momenta rationum de utilitate exercitiorum S. P. Ignatii de Lolla ex variis auctoribus Societatis Jesu collecta*, Vetro-Pragae 1700, 21725.

¹⁰⁾ Giovanni Pietro PINAMONTI, *La Vocazione vittoriosa*, Roma 1694; Giovanni Pietro Pinamonti (1632–1703), italský jezuita, misionář a spisovatel – více viz Augustin et Aloys BACKEK – Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus VI*, Bruxelles – Paris 1898, col. 763–792.

¹¹⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Vocatio victoriosa, opusculum spirituale, in quo deteguntur insulatus, quibus juvenes a Deo vocati ad Religionem infestantur et simul exhibetur ars eos vi[n]cendi*, Vetro-Pragae 1700, 21725.

cvičení pro mládež nebo přináší dílko téměř soukromého rázu o poklidném životě v klášteře, věnované příteli chystajícímu se ke vstupu do řádového života (*Methodus vivendi cum tranquillitate in sacro claustro*, 1722).¹²⁾ Ačkoliv tomuto spisu chybí dedikace i cenzurní povolení, bylo vydáno ještě dvakrát (v letech 1729 a 1740), a dokonce dvakrát přeloženo do němčiny.¹³⁾

Velkou část Wietrowského produkce zabírají spisy teologické. Sepsal např. rétoricky propracované polemické řeči, jež mají napomoci k přivedení odpadlíků zpět na pravou víru (*Dissertationes pacificae*, 1720–1723, 1731).¹⁴⁾ Disputace totiž pokládá za jediný správný prostředek k obrácení heretiků. Na základě zkušenosti z pedagogické praxe, konkrétně z výuky teologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě, vznikl rozsáhlý spis o osmi svazcích, přinášející vybrané teologické závěry (*Selectae conclusiones theologicae*, 1726–1729).¹⁵⁾ V jednotlivých knihách spisu se autor zabývá trojjediností Boží, Boží milostí, ctnostmi, spravedlností a právem, vtělením Páně, svátostmi přijímání a pokání apod. Spis představuje sumu tehdejší látky probírané při výuce na teologické fakultě a mohl sloužit studentům jako jakási „skripta“ pro přípravu ke zkouškám.

Historiografické práce – církevní rozkoly a hereze

Zřejmě nejvýznamnější však byla Wietrowského historiografická práce, tematicky zaměřená na evropské církevní dějiny. Napsal dlouhou řadu děl popisujících heretická hnutí a věroučné rozkoly, ekumenické koncily, zabýval se papežským primátem a biografiemi papežů. Všechny tyto historie mají podobnou strukturu, jsou rozčleněny do několika dílů, kromě obvyklé úvodní dedikace a cenzurního povolení představují v synopsi obsah díla a všechny byly vydány ve dvojím formátu (12° a 2°), což nebývá zcela obvyklé. Tematicky blízké foliové tisky jsou dodnes v knihovnách svázaný do konvolutů.

¹²⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Methodus vivendi cum tranquillitate in sacro claustro, ad amicum sacrum ingressurum Religionem a religioso vero amico conscripta*, Pragae ¹1722, ²1729, ³1740.

¹³⁾ Hubertus Casimirus SEÜCHE, *Kurtze und richtige Lehr-Sätze mit Ruhe in einem geistlichen Ordens-Closter zu leben*, Prag ¹1731, ²1736; *Lehrreiche Weis und Art ein stilles und ruhiges Leben in einem Closter zu führen*, Augspurg 1739.

¹⁴⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Dissertationes pacificae. Prima pro reducendis illis, qui a vera Fide recesserunt. Secunda de Verbo Dei, ad reducendos Christianos omnes ad unam Fidem Catholicam. Tertia de Vera Christi Ecclesia*, Vetro-Pragae 1731.

¹⁵⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Selectae conclusiones theologicae doctrinis illustratae, autoritate munitae, ratione firmatae nec non solutione objectionum roboratae*, Vetro-Pragae 1726–1729.

V prvním z těchto spisů o ariánské herezi (*Historia de Arriana haeresi*, 1722–1723)¹⁶⁾ nastiňuje Wietrowsky v dedikaci pražskému arcibiskupovi Ferdinandu z Khünburgu pramen, z něhož ve svých dílech vychází.¹⁷⁾ Ačkoliv ho neuvádí jmenovitě, jde o francouzského jezuitu a církevního historika Louise Maimbourga (1610–1686),¹⁸⁾ jehož dílo má velmi zajímavý osud. Některé z jeho spisů se dostaly na *Index zakázaných knih* a pro velké rozpory nařídil nakonec papež Inocenc XI. Maimbourgovo vyloučení z jezuitského řádu. Od krále Ludvíka XIV. ovšem obdržel doživotní důchod a uchýlil se do opatství Saint-Victor v Paříži. Souborně pak vyšlo historické dílo ve 14 svazcích roku 1686 v Paříži.

Snad právě Maimbourgův konflikt s Římem byl důvodem, proč ho Wietrowsky jako svůj pramen necituje přímo. A to především proto, že pokud srovnáme latinské dílo s francouzským originálem,¹⁹⁾ zjistíme, že nejde jen o inspirační zdroj či výtah (jak tvrdí druhá část názvu *in compendium reducta*), ale v podstatě téměř o překlad či převyprávění původního spisu. Wietrowsky překládá i úvodní synopsi jednotlivých knih, zachovává originální členění, vlastní text upravuje jen málo, místy zestručňuje nebo vypouští krátké pasáže původního textu a přejímá i původní odkazy na prameny v margináliích. Zpočátku vynechává pomocnou dataci po stranách, která napomáhá čtenáři k orientaci v textu.²⁰⁾

Jak citát z dedikace naznačuje, z děl tohoto francouzského historika vychází celá řada dalších Wietrowského spisů – o ikonoklastickém hnutí (*Historia de haeresi iconoclastarum*, 1723),²¹⁾ o velkém rozkolu Řeků (*Historia de magno schismate Graecorum*, 1723)²²⁾ nebo o svaté válce za osvobození Svaté země (*Historia de Bello*

¹⁶⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de Arriana haeresi in compendium reducta et tomis quatuor comprehensa*, Vetero-Pragae 12° 1722–1723, 2° 1723.

¹⁷⁾ Tamtéž (1723), dedikace: *Novit Sua Reverendissima Celsitudo fontem Gallicum [zvyř. A.B.], ex quo historiae istius Latino sermone compendium deduxi, ut etiam linguae Gallicae ignaris prodessem. Aliae quoque ex eodem fonte historiae de haeresi iconoclastarum, de magno schismate Graecorum, de Bello sacro pro Terra sancta recuperanda, de magno schismate Latinorum, de haeresi Lutherana et Calviniana, in compendium Latinum reductae, praelum, si Superi faverint, exspectant.*

¹⁸⁾ A. et A. BACKER – C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque V*, col. 343–356, heslo Louis Maimbourg.

¹⁹⁾ Louis MAIMBOURG, *Histoire de l'Arianisme depuis sa naissance jusqu'à sa fin, avec l'origine et le progrès de l'herésie des Sociniens*, Paris 1673.

²⁰⁾ V tomto případě však může jít o typografickou záležitost, protože od s. 33 už je datace uváděna – viz M. WIETROWSKY, *Historia de Arriana haeresi*, s. 33.

²¹⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de haeresi iconoclastarum in compendium reducta et tomis duobus comprehensa*, Vetero-Pragae 1723.

²²⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de magno schismate Graecorum in Oriente in compendium reducta et tomis duobus comprehensa*, Vetero-Pragae 1723.

sacro pro liberanda Terra sancta, 1724).²³⁾ Hned v úvodu posledně zmiňovaného díla nás zaujme popis, v němž autor hodnotí svůj přístup k historickému tématu jako novátorský. Tak důkladné zpracování (uchopením látky v celém rozsahu, zachycením příčin a souvislostí i geografickou šíří záběru) prý u nás dosud nebylo vydáno.²⁴⁾ Pokud však latinský text srovnáme s originálem,²⁵⁾ možná trochu zklamání zjistíme, že i zde jde o překlad Maimbourgova textu, který Wietrowsky pouze aktualizoval pasáží o německých zemích a latinském jazyce.

Podobně jsou koncipovány i spisy o velkém západním rozkolu (*Historia de magno schismate Occidentis*, 1724)²⁶⁾ a o herezi luteránské (*Historia de haeresi Lutherana*, 1724)²⁷⁾ i kalvínské (*Historia de haeresi Calviniana*, 1724–1725).²⁸⁾

Papežské biografie, primát a koncily

Další skupinu historií tvoří biografie dvou papežů, obhajoba papežského primátu, dějiny papežských schizmat a souhrnné pojednání o ekumenických koncilech. Také v nich Wietrowsky vychází z Maimbourgových knih. První životopis se věnu-

²³⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de Bello sacro pro liberanda Terra sancta in compendium reducta et tomis tribus comprehensa*, Vetero-Pragae 1724.

²⁴⁾ Tamtéž, s. 2: [...] *quamvis enim de his gestis permulti jam scripserint, sive in historiis particularibus de parte aliqua hujus argumenti, sive in generalibus suarum nationum, prout illae magis vel minus ad sacras expeditiones concurrerant, nunquam tamen adhuc simul omnia in unum corpus redacta in hisce partibus Germaniae nostrae sermone Latino [zvyř. A.B.] comparuere, cum suis connexionibus, sequelis et nexibus et cum illa continuata concatenatione suarum causarum, effectuum et circumstantiarum, quae totam conficiunt gratiam et nitorem hujusmodi operum, in quibus totum illud arcanum, illicitum et voluptas tanquam historiae anima consistit.*

²⁵⁾ Louis MAIMBOURG, *Histoire des Croisades pour la delivrance de la Terre Sainte*, Paris 1675, s. 3: [...] *parce qu'encore que plusieurs ayent écrit de ces choses, ou dans des Histoires particulieres, sur quelque partie de ce sujet, ou dans les générales de leurs Nations, selon qu'elles ont eü plus ou moins de part à ces Croisades ; on ne les a pas néanmoins encore veües toutes ensemble, et dans un corps régulier avec leurs dépendances, leurs suites, et leurs liaisons, et avec cet enchainement perpetuel de leurs causes, de leurs effets, et de leurs circonstances, qui fait tout le délicat, et tout le fin de ces sortes d'ouvrages, et en quoy consiste ce charme secret, et si engageant, qui en est comme l'ame et l'esprit.*

²⁶⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de magno schismate Occidentis in compendium reducta et tomis duobus comprehensa*, Vetero-Pragae 1724.

²⁷⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de haeresi Lutherana in compendium reducta et tomis duobus comprehensa*, Vetero-Pragae 1724.

²⁸⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de haeresi Calviniana in compendium reducta*, Vetero-Pragae 12° 1724, 2° 1725.

je sv. Řehoři Velikému (*Historia S. Gregorii Magni*, 1726)²⁹⁾ a druhý sv. Lvu Velikému (*Historia S. Leonis Magni*, 1730).³⁰⁾ Nejzajímavější je ovšem pojednání o papežském primátu (*Historia de primatu Episcopi Romani*, 1730–1731).³¹⁾ Vzhledem k faktu, že francouzský originál³²⁾ byl hlavní příčinou vyloučení Louise Maimbourga z jezuitského řádu, je poněkud překvapivé, že Wietrowsky mohl vydat latinskou verzi spisu. Proto také jeho překlad prošel obtížným procesem schvalování přes generála řádu v Římě. Ten si v dopise z roku 1729 adresovaném provinciálu Johanu Seidelovi osobně vyžádal spis k přehlédnutí³³⁾ a teprve po náležitých úpravách vydal své povolení.³⁴⁾

Obě díla se výrazně liší jak po formální stránce, tak obsahově. Latinská verze není členěna na kapitoly, a tudíž na rozdíl od originálu neobsahuje ani úvodní synopsi obsahu. Chybí také závěrečný rejstřík jmen a pojmů. Latinské citace z jiných autorů a pramenů, které Maimbourg umísťuje do marginálií, zapojuje Wietrowsky přímo do textu překladu. První část spisu lze ještě rámcově považovat za překlad, Wietrowsky však vynechává kratší i delší úseky textu. Ovšem hned na začátku spisu naopak doplňuje do latinského textu pasáž, která vyznívá jako apologie jeho pojetí díla a možná se v ní Wietrowsky vymezuje také vůči autorovi originálu, Maimbourgoví. Potvrzuje neomylnost papeže, když mluví ze svého stolce o otázkách církve, a jeho nadřazenost nad koncily:

Ex his enim nonnulli, Catholicorum nomine sese contegentes, et quidem pauculi recentisque, Haereticos postremorum temporum imitantes, consurrexerunt et Vicariis Christi Domini atque Successoribus D. Petri non erubuerunt negare infallibilitatem e Cathedra docentibus eosque subjicere conciliis, contra venerandam

²⁹⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de gestis praecipuis in pontificatu S. Gregorii Magni in compendium reducta et tomis duobus comprehensa*, Vetero-Pragae 1726.

³⁰⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de praecipuis gestis in pontificatu S. Leonis Magni in compendium reducta et tomis duobus comprehensa*, Vetero-Pragae 1730.

³¹⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de primatu et praerogativis Episcopi Romani seu Summi Pontificis Ecclesiae Universalis in compendium reducta, ubi demonstratur ejusdem Pontificis e Cathedra docentis infallibilitas et supra omnia concilia superioritas*, Vetero-Pragae 12° 1730, 2° 1731.

³²⁾ Louis MAIMBOURG, *Traité historique de l'établissement et des prérogatives de l'Eglise de Rome et de ses évesques*, Paris 1685.

³³⁾ ARSI, *Epistolae Generalium* (14. 5. 1729), sign. Boh. 7. II, fol. 286r–286v: *Cum ipse libri titulus, qui inscribitur Historia de primatu et praerogativis Episcopi Romani, eam videatur exhibere materiam, ex qua alii forte occasionem capere possunt nos arguendī, desidero a R. V., ut nobis transmittatur prius revidendus.*

³⁴⁾ ARSI, *Epistolae Generalium* (25. 3. 1730), sign. Boh. 7. II, fol. 296r: *Cum R. V. securam me reddat de correctis omnibus in libro de primatu et praerogativis Romani Pontificis, quae occasionem criminandī dare possent, per me illum licebit typis dare.* Cenzurní povolení k tisku však bylo vydáno provinciálem Seidelem již o několik dnů dříve (*Iglaviae 18. Martii 1730*).

*antiquitatem et vetustissimam Ecclesiae traditionem. Contra quos, historice magis, quam scholastice, ostendemus Pontificem Romanum e Cathedra dogmatice loquentem, ab omni errandi periculo esse immunem cunctisque concilliis superiorem. Quae praesenti opere cum brevitate et claritate exposita, Lectori genuine Catholico non solum aestimabilem Ecclesiasticae eruditionis partem praebebunt, verum etiam oblectamentum non contemnendum exhibebunt.*³⁵⁾

Zhruba od poloviny se obě knihy liší výrazněji a textových shod je stále méně. Jde jistě právě o pasáže, které generál řádu doporučil k přepracování. Podrobná komparace obou spisů, která by mohla být předmětem budoucího bádání, by zajistila přinesla zajímavé poznatky ohledně vztahu obou autorů k primátu římské církve, papežské neomylnosti, nadřazenosti papežů nad koncily apod.

Ve spisu o rozkolech (*Historia de schismatibus*, 1731)³⁶⁾ líčí autor zejména události, které nezachycují jeho dosud vydaná díla. Na ta však v hojně míře odkazuje. Od předchozích spisů se liší absencí synopse i dedikačního dopisu. Protože Maimbourgova bibliografie dílo s takovým názvem neobsahuje, mohlo by se zdát, že v tomto případě pracoval Wietrowsky samostatně. Až po důkladném zkoumání Maimbourgových knih jsem pro latinský spis našla francouzský originál. Jde o daleko širěji pojaté dějiny úpadku říše (*Histoire de la décadence de l'Empire*),³⁷⁾ z nichž Wietrowsky překládá jen některé části. Maimbourg spis člení do šesti knih a ve svém popisu se vrací až do 5. století. Wietrowsky úvodní historický přehled vynechává a začíná až líčením církevních dějin 10. stol.³⁸⁾ I dále jsou vynechávány kratší i mnohastránkové pasáže, obvykle tehdy, pokud se původní vyprávění netýká přímo papežů či dění v římské církvi.

Dlouhou řadu Wietrowského polemických prací z církevních dějin uzavírá spis o koncilech (*Historia de conciliis oecumenicis*, 1730).³⁹⁾ V úvodu díla popisuje autor historické kořeny a vznik koncilů, vysvětluje jejich průběh, uvádí jednotlivé druhy sněmů (generální neboli ekumenický, národní, provinciální a diecézní), následuje datace a přehled ekumenických koncilů i přesné znění jejich článků. Pro české prostředí je zajímavý koncil kostnický, v jehož rámci podává Wietrowsky stručnou charakteristiku Jana Husa a s despektem jej odsuzuje. Lakonicky a bez emocí pak

³⁵⁾ M. WIETROWSKY, *Historia de primatu*, s. 2.

³⁶⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de schismatibus, quibus Ecclesia Dei praesertim a saeculo nono affligebatur, in compendium reducta*, Praegae 1731.

³⁷⁾ Louis MAIMBOURG, *Histoire de la décadence de l'Empire après Charlemagne et des differends des Empereurs avec les Papes au sujet des Investitures et de l'Indépendance*, Paris 1679.

³⁸⁾ Tamtéž, s. 40.

³⁹⁾ Maximilianus WIETROWSKY, *Historia de conciliis oecumenicis seu generalibus in compendium reducta et tomis duobus comprehensa*, Vetero-Praegae 1730.

popisuje vykonání rozsudku a Husovo upálení.⁴⁰⁾ Tento spis zřejmě Wietrowsky koncipoval sám, do značné míry však textově využil své knihy o schizmatech (*Historia de schismatibus*). Ačkoliv ta vyšla tiskem až o rok později, obě díla musela vznikat současně. Na místech, kde se text spisů shoduje, zvolil Wietrowsky pouze odlišné stylistické formulace nebo lexikální varianty. Po obsahové stránce se odchyľuje jen v přechodových pasážích, aby v návaznosti na předchozí vyprávění zůstal text soudržný.⁴¹⁾

Historia S. Joannis Nepomuceni

K překladové produkci obou typů zmiňovaných v úvodu příspěvku (genezí svého vzniku k překladům do latiny, další textovou tradici k překladům z latiny do národních jazyků) lze přiřadit Wietrowského spis *Historia S. Joannis Nepomuceni* (1729),⁴²⁾ který byl sice vydán anonymně, ale je mj. uveden v dobovém tištěném

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 176: *Post haec Joannes Hus ab Archiepiscopo Mediolanensi assistentibus supra memoratis solemniter degradatus est, prout in libro Pontificali ordinatur incipiendo a verbis: O Juda; amovendo ab eo tanquam indigno calicem et subsequenter solemnitatibus ad singula praescriptis exuebatur casula, stola, tondendo illi crines et auferendo illi omnia sacerdotalia et clericalia insignia. Quibus omnibus peractis curia saeculari illum recepit et ad locum justitiae obduxit ibique vivus concrematus est.*

⁴¹⁾ Např. tamtéž, s. 126: *Pontifex Callistus, postquam feliciter magnum illud opus pacis Ecclesiae consummasset atque sui muneris partes fideliter implevisset, ita ut in hunc finem videri posset, a Deo ad pontificatum elevatus, hanc sublimem dignitatem in fine anni sequentis, morte non minus Christiana et sancta, quam fuerit vita, deseruit. Electio post non multos dies pro Successore instituta; in veritate, liberrima quidem fuit ex parte Imperatoris, qui se illi nullatenus immiscuit, aliunde tamen summo cum tumultu peracta fuit. Srov. M. WIETROWSKY, *Historia de schismatibus*, s. 67: *Callistus II. Pontifex, sublata feliciter gravissima controversia de Investitu, is, et concordia cum Imperatore Henrico V. in Concilio Lateranensi conclusa, pacem Ecclesiae stabilivit et post hoc momentu maximi opus consummatum, pro quo Divina Providentia illum ad summum pontificatum elevarse videtur, tandem supremam in Ecclesia dignitatem cum Christiana et sancta morte, qualis erat ejus vita, commutavit. Electio Successoris paucis post obitum diebus, re ipsa quidem omnino libera fuit ex parte Imperatoris, qui se nullatenus ei immiscuit, non tamen sine maximo tumultu peracta est.**

⁴²⁾ [Maximilianus WIETROWSKY], *Historia de vita, martyrio et miraculis S. Joannis Nepomuceni, Canonici Pragensis, ob sacramentalis confessionis secretum invicta constantia servatum in Moldavam fluvium dejecti et submersi*, Vetero-Pragae 1729. Srov. Jan T. BERGHAEUER, *Protomartyr poenitentiae ejusque sigilli custos semper fidelis Divus Joannes Nepomucenus II, Augustae Vindelicorum* 1761, s. 93; Arnošt KRAUS, *Husitství v literatuře, zejména německé II*, Praha 1918, s. 56; František X. STEJSKAL, *Svatý Jan Nepomucký II*, Praha 1922, s. 122. Edice latinského textu i českého překladu s úvodními studiemi a detailním srovnáním překladu viz Alena BOČKOVÁ, *Historia S. Joannis Nepomuceni. Zpráva historická o životě sv. Jana Nepomuckého aneb Podoby barokního překladu*, Praha 2015.

seznamu Wietrowského děl z Bavorské státní knihovny,⁴³⁾ Tento oficiální tisk, zaštiťený a financovaný pražským arcibiskupstvím,⁴⁴⁾ vyšel v roce svatořečení Jana Nepomuckého a nepochybně se stal součástí oslav provázejících celou tuto událost. O rok později byl vydán i český⁴⁵⁾ a německý překlad,⁴⁶⁾ a v roce 1731 dokonce překlad francouzský.⁴⁷⁾ Existence francouzské varianty je velmi důležitým objevem, neboť se dosud předpokládalo, že dílo vyšlo pouze ve třech jazykových mutacích. Podstatné je, že kromě jména překladatele uvádí také autora originálu – Wietrowského. Ten také sám vydává překladu svého spisu cenzurní povolení.⁴⁸⁾

Jak z názvu vyplývá, autor svou knihu v souladu s dobovým vnímáním považoval za historiografické dílo. Základním inspiračním zdrojem mu byl italský spis jezuita Francesca Galluzziho *Vita di San Giovanni Nepomuceno* (vydaný také v roce

⁴³⁾ Viz pozn. 6.

⁴⁴⁾ Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství, sign. A 21/7, *Prothocollum Reverendissimi Archiepiscopalis Pragensis Consistorii (1717-1737)*, fol. 156r: *Cum diversae prodeant deductiones de vita S. Joannis Nepomuceni, ut aliqua deductio idiomatici Latini et Germanici sumptibus Reverendissimi Capituli Metropolitanii auctoritate Ordinarii componeretur et imprimeretur, cuius rei deductio R. P. Wietrowsky commissa fuit.*

⁴⁵⁾ *Zpráva historická o životě, mučedlnictví a zázracích sv. Jana Nepomuckého, kanovníka pražského, pro svátostní tajnost a mlčení svatě zpovědi nepřemožitelné a stále zachovanou do řeky Moldavy neb Vltavy vhozeného a utopeného*, Praha [1730].

⁴⁶⁾ *Geschichts-Beschreibung von dem Leben, Marter-Peyn und Wunder-Wercken deß in den Moldau-Fluß wegen der mit unüberwindlicher Standthafftigkeit gehaltenen Verschwiegenheit der heiligen Beicht gestürzt und ertränckten heil. Johannis von Nepomuck, der Haupt-Kirchen zu Prag Dohm-Herrns*, Prag 1730.

⁴⁷⁾ [François?] DE BAR, *Histoire de la vie, du martire et des miracles de Saint Jean de Nepomuck, chanoine de l'église metropolitaine de Prague, confesseur et grand aumonier de la reine de Boheme, lequel fut précipité et submergé dans le fleuve de la Moldaw pour avoir inviolablement gardé le secret de la Confession sacramentale, écrite en langue Latine par le R. Pere Wietrowski*, Prague 1731.

⁴⁸⁾ *Censura consistorialis archiepiscopalis. Ex commissione Reverendissimi archiepiscopalis officii revidi Historiam de vita, martyrio et miraculis Sancti Joannis Nepomuceni, Canonici ecclesiae metropolitanae Pragensis, ex Latino in Gallicum idioma translata, eamque cum suo originali Latino [zvr. A.B.] concordare atque typis mandari posse censeo. Pragae 3. Junii anno 1730. Maximilianus Wietrowski, Soc. Jesu, Reverendissimi Archiepiscopalis consistorii Assessor.* Podle záznamu v *Bibliografii cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501-1800*, která vznikla pod vedením Anežky Baďurové v knihovědném oddělení knihovny Akademie věd České republiky, je u nás dochován pouze jediný exemplář, a to v křižovnické knihovně pod sign. XVIII G 10, vol. IX, adl. 32; el. odkaz: <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/l.dll?cl~P=383622> (cit. 30. 4. 2016). Tento konvolut však ze zkoumaného francouzského překladu obsahuje pouze titulní list a první čtyři strany knihy. Nabízí se tedy otázka, zda překlad skutečně tiskem vyšel a zda výše popsané strany textu nejsou pouze zkušebním nátiskem, který se však (např. z finančních důvodů, neboť cenzurní povolení byla udělena) neuskutečnil.

1729),⁴⁹⁾ který Wietrowsky téměř beze zbytku přeložil. Doplnil však i textovou tradici domácí. Především vyšel z nepomucenské legendy zpracované Bohuslavem Balbínem (*De B. Joanne Nepomuceno*), zařazené do bollandistického souboru *Acta Sanctorum*.⁵⁰⁾ Je zajímavé sledovat, že některé údaje přejal Wietrowsky od Balbína přímo, jiné prostřednictvím Galluzziho. Přeložil tak Balbínův text z italštiny zpět do latiny, někdy s využitím originálu, jindy slovy vlastními. Tato metoda kompilace způsobila, že jednu pasáž z Balbínova textu uvedl ve svém spise dvakrát.⁵¹⁾ Wietrowsky do svého spisu zakomponoval také editorské poznámky, jimiž bollandisté vydání Balbínovy legendy okomentovali.

Kromě popisu života, umučení a posmrtné slávy sv. Jana Nepomuckého obsahuje spis ještě hymny, modlitby či přehled mši konaných na světcovu počest v posledních letech ve Svatovítském chrámu. Do kapitol o beatifikaci a kanonizaci začlenil autor informace čerpané také z rukopisných i tištěných soudních spisů,⁵²⁾ výpovědi svědků, doporučující listy, papežské dekrety a závěrem dodává úplné znění kanonizační buly. Text doplňuje velké množství odkazů v margináliích (Bible, církevní otcové, autoři středověcí, humanističtí i barokní), které však většinou pocházejí už od Galluzziho, z bollandistických komentářů Balbínovy legendy a především z procesních akt. Proto se domnívám, že s originálními díly nemusel Wietrowsky vůbec pracovat.

⁴⁹⁾ Francesco Maria GALLUZZI, *Vita di San Giovanni Nepomuceno, Canonico della Metropolitana di Praga e Martire glorioso*, Roma 1729; Francesco Maria Galluzzi (1671–1731), jezuitský spisovatel, který se ve své tvorbě zabýval biografiemi svatých pocházejících zejm. z řad Tovařystva – více viz A. et A. BACKER – C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque* III, col. 1135–1141.

⁵⁰⁾ Bohuslaus BALBINUS, *De B. Joanne Nepomuceno, ecclesiae metropol. Pragensis S. Viti Canonico, Presb., Martyre Pragae et Nepomuci in Bohemia*, in: Godefridus Henschenius – Daniel Papebrochius (edd.), *Acta Sanctorum*, Maji III, Antverpiae 1680, s. 667–680.

⁵¹⁾ [M. WIETROWSKY], *Historia S. Joannis Nepomuceni*, s. 65–66: *Verba historici sunt: Illud permirum neque minus certum et promulgatum: Quicumque Sancti Joannis tumulum calcarint, praesertim si contempserint, eos ipsa die infamiam incurrere et vitare non posse. Id omnium Catholicorum Pragensium nostrae et superioris aetatis consensu atque exemplis pluribus constat. Pauca hic et certiora ex plurimis afferre libet; (v marginálii Balbin. in vita c. 4.); srov. tamtéž, s. 78–79: Et alius recentior scriptor, Illud permirum, inquit, neque minus certum et pervulgatum, quicumque Beati Joannis tumulum calcarint, praesertim si contempserint, eos ipsa die infamiam incurrere et vitare non posse. Id omnium Catholicorum Pragensium nostrae et superioris aetatis consensu atque exemplis plurimis constat; quorum aliqua descripsimus.*

⁵²⁾ *Acta utriusque processus in causa canonisationis Beati Joannis Nepomuceni Martyris super fama sanctitatis, virtutum et miraculorum, uti et super casu excepto seu cultu publico, huic Beato ab immemorabili tempore ante bullam Urbani VIII. Pontif. Max. exhibito, Pragae constructa, Romae examinata et secuta beatificatione approbata*, Viennae ¹1721, ²1722, Veronae ³1725.

Závěr

Ve Wietrowského bohaté literární produkci mají největší podíl rozsáhlé práce k církevním dějinám. Jde o historické kompilace, v nichž autor zúročil především své jazykové znalosti – podle *Catalogi triennales* uměl nejen česky a německy, ale také francouzsky, italsky a trochu španělsky.⁵³⁾ Proto mohl psát překlady či výtahy z děl francouzského historika Louise Maimbourga či italských autorů jako Pinamonti a Galluzzi. Nepřináší žádné nové myšlenky nebo metody, přiznává svou nepůvodnost, ale na své základní zdroje přímo neodkazuje. Uvádí však v nesčetných margináliích i přímo v textu další autory, díla i dobové prameny. Pro barokního recipienta nebyla originalita a původnost děl to zásadní, kompilace a překlady děl byly v této době zcela běžné, i když stupeň přiznávání zdrojů byl v různých dílech rozdílný. Hlavním cílem bylo zpřístupnit díla dalším čtenářům (což sám Wietrowsky explicitně uvádí již ve zmiňované dedikaci – *ut etiam linguae Gallicae ignaris prodessem*⁵⁴⁾), a dosáhnout tak větší účinnosti na poli výchovně-vzdělávacím. Ucelené zpracování, přehledné uspořádání a postupný výklad mohly dát spisům roli ideálního výukového materiálu, k čemuž jistě přispěla i vysoká jazyková i stylistická úroveň spisů, plných rétorických ozdob, figur a tropů.

Nabízí se dokonce otázka, zda vybroušená rétorická forma, dokazující dokonalé klasické vzdělání, u barokních historiografů někdy nepřevážila nad obsahovou stránkou spisů. Do budoucna tedy bude nutné hledat srovnávací materiál u dalších profesorů církevních dějin v první polovině 18. století (jako např. Ignatius Popp).⁵⁵⁾ Podrobné zmapování literární činnosti jezuitských historiků⁵⁶⁾ bude podkladem k dalšímu výzkumu a komparaci, zda při své práci využili podobnou historiografickou metodu a vytyčili si stejný cíl svých děl jako Maximilianus Wietrowsky.⁵⁷⁾

⁵³⁾ ARSI, *Catalogi triennales* I (1705), sign. Boh. 34, fol. 6v, n. 12: *callet Bohemicam, Germanicam, Italicam, Gallicam et aliquid Hispanicam*.

⁵⁴⁾ Viz pozn. 17.

⁵⁵⁾ Ignatius Popp, 1697–1765, olomoucký profesor, autor církevních dějin a dějin provincie – viz heslo v *Bio-bibliografické databázi řeholníků*: <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/1.dil?hal~1000132785> (cit. 30. 4. 2016).

⁵⁶⁾ Srov. např. projekt *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*, řešený Historickým ústavem AV ČR a Univerzitou Palackého v Olomouci.

⁵⁷⁾ Tato studie vznikla na základě příspěvku Alena BOČKOVÁ, *Maximilianus Wietrowsky und seine Geschichtswerke*, in: Heidemarie Bachhofer – Kateřina Bobková-Valentová – Tomáš Černušák (edd.), *Ordenshistoriographie in Mitteleuropa. Gestaltung und Wandlung des institutionalen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit*, St. Pölten – Praha 2015, upraveného a doplněného o další bádání autorky.

Alena Bočková

MAXIMILIANUS WIETROWSKY: “TRANSLATION” AS A FORM OF HISTORIOGRAPHIC WORK

SUMMARY

The rich literary production of the Jesuit historian Maximilianus Wietrowsky (1660–1737) includes historiographic works as well as philosophical, theological and spiritual writings. It concentrates on European ecclesiastical history, describes the heretical movements, schisms and ecumenical councils, biographies of the popes and the papal primacy. The historical compilations are on a high linguistic and stylistic level, full of rhetorical ornamentations, figures and tropes.

The author admits nonauthenticity of his works and refers to his sources in numerous marginals and directly in the text. He also uses the contemporary sources such as the council acts, letters, chronicles, etc. However, Wietrowsky fails to mention his main source, i.e. the French historian Louis Maimbourg (1610–1686). This was probably caused by Maimbourg’s conflict with Rome, which resulted in his expulsion from the Jesuit order by the general and putting some of his works on a list of banned books. In some cases, Wietrowsky merely translated some of the French originals, but in other cases, he partially or significantly revised them and their issue was even approved by the general of the order with some comments.

Wietrowsky’s *Historia S. Joannis Nepomuceni* is of a different nature. It is a representative print published in 1729 as a part of John of Nepomuk’s canonization festivities, which was translated into German, Czech and even French. In this work, the author successfully compiled several sources. To a large extent, he translated *Vita di San Giovanni Nepomuceno* (1729) by the Italian author Francesco Galluzzi, which he supplemented by processing of the legend *De B. Joanne Nepomuceno* (1680) by Bohuslav Balbín. He drew further information from manuscript and printed legal acts, especially the beatification process in *Acta utriusque processus* (¹1721, ²1722, ³1725). This work secured Wietrowsky’s greatest success and is cited in many later Nepomucene monographs.

Detailed mapping of the Jesuit historians’ literary activity will serve as a ground for further research and comparison to find out if they used a similar historiographic method in their works and defined the same goal of their works as Maximilianus Wietrowsky.

Translated by Miroslav Košek

Filip Hradil

ROSA TREBONEA

Raně novověký kvítek z knihovny třeboňského kláštera*

ABSTRACT

Rosa Trebonea. An early modern blossom from the Třeboň monastery library

One of few preserved early modern narrative sources from the environments of the Třeboň augustinian canonry is the manuscript *Rosa Trebonea*, deposited in the collection of manuscripts of the State Regional Archive at Třeboň today. It deals with the history of the Třeboň monastic house, capturing the period between the middle of the 14th century and the middle of the 18th century. The author of the manuscript is unknown today; still, it is likely that he was someone from the group of Třeboň canons, e.g. Václav Mann, who was active in the field of literature. The form and contents of the not widely known manuscript as well as the context of other narrative sources of the augustinian origin are presented in this contribution.

Keywords: narrative sources, history of a monastic house, augustinian canons, Třeboň

Inventura nejdůležitějších rukopisných pramenů narativní povahy, které vznikly v 17. a 18. století v prostředí českých a moravských augustiniánských kanonií, uskutečněná před pěti lety, ukázala, že na rozdíl od moravských konventů ve Fulneku, Olomouci a Šternberku, jejichž raně novověké archivy byly ve velké míře zachovány, je situace v případech českých konventů v Praze, Třeboni a Borovanech zcela odlišná.¹⁾ Zjevná disproporce mezi množstvím pramenů historiografické po-

* Tato studie vznikla v rámci projektu GA ČR - *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*, č. 14-05167S.

¹⁾ Výsledky výzkumu byly publikovány ve studii Filip HRADIL, *Paměť a identita. Narativní prameny z prostředí českých a moravských augustiniánských kanonií v raném novověku*, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, č. 302, 2011, s. 3–21.

vahy, které vzešly z moravských kanonií na straně jedné a pramenů z českých kanonií na straně druhé,²⁾ je sice i po pěti letech obdobná, nicméně díky projektu *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích* lze napravit některá opomenutí týkající se rukopisu *Rosa Trebonea*, který pojednává o dějinách jihočeské augustiniánské kanonie v Třeboni. Prostřednictvím tohoto drobného příspěvku bych rád doplnil obraz augustiniánských řádových pramenů a představil čtenáři zmíněné dílo z hlediska jeho formy i obsahu. Dříve než tak učiním, dovoluji si připomenout jako teoretické východisko dalšího uvažování několik tezí, které byly nastíněny již ve starší studii věnované augustiniánským narativním pramenům.³⁾

Vyprávění patří k důležitým hodnotám historické vědy a vytváří svým způsobem také její hlavní smysl. Mýty, historická literatura, ale i řada primárních pramenů (kroniky, letopisy, deníky, paměti nebo také listiny) s určitým typem *narace* pracují. Lze říci, že vyprávěcí prameny mají v procesu poznávání minulých dějů nezastupitelnou úlohu, neboť zachycují a uchovávají pro příští generace to, co je hodné paměti (*res memorabilis*). Jejich sdělení je určeno právě budoucím, mnohdy neurčeným čtenářům, přičemž poukazováním k minulému se vytváří základní představa identity, legitimizují se nároky a poznává kontext tradice, směřování kolektivu.⁴⁾ Filozof Jan Sokol v této souvislosti uvádí: „*Tyto dokumenty nejsou prostým konstatováním faktů, nýbrž vyjadřují jistý zájem a záměr*“ – a cituje dále výstižnou charakteristiku francouzského historika Jacquese LeGoffa: „*Dokument není objektivní a nevinná surovina, nýbrž vyjadřuje moc minulé společnosti nad pamětí a budoucností.*“⁵⁾

Základním předpokladem existence narativních pramenů je osobní či kolektivní paměť. Význam kolektivní paměti, jež je vždy sociálně a kulturně podmíněna, spočívá v uchovávání hodnot, norem, obrazů nebo jednání, které jsou pak dále v rámci určitého společenství předávány. Široká paleta jednotlivých žánrových typů narativních pramenů historiografické povahy, která zahrnuje deníky, anály, pamětní knihy, historie, gesta nebo kroniky, představuje pro každé řeholní společenství nejen důležitý zdroj vlastní prezentace a poznání své minulosti, ale i návod pro řešení aktuálních problémů a situací. A to je i hlavní smysl a společný jmenovatel všech vyprávěcích pramenů.

²⁾ Z českých řeholních domů dosahují podoby významného narativního pramene historiografické povahy jen rukopisy z pera pražského kanovníka Tomáše Jana Krause z karlovske kanonie na Novém Městě pražském. Srov. Národní knihovna (dále jen NK), sign. XV E 2, Curtum manuale a sign. VII B 2, Manuale scriptum.

³⁾ Viz poznámka 1.

⁴⁾ Více k této problematice Zdeněk VAŠÍČEK – Françoise MAYEROVÁ, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno – Praha 2008, s. 156–162.

⁵⁾ Jan SOKOL, *Čas a rytmus*, Praha 1996, s. 221.

Pamětní knihy či kroniky, popisující například dějiny některého řeholního domu, nebyly v době josefínského rušení klášterů z hlediska své ceny příliš atraktivní. Nejednalo se o nákladné a zdobené kodexy, ale většinou o obyčejné, více či méně opotřebované rukopisné knihy, a proto v jejich případě existovala větší možnost vyhnout se dražbám nebo svozům do jiných, nezrušených knihoven. Pokud jde o augustiniány, měla tato média kolektivní paměti největší význam pro sekularizované duchovní ze zrušených kanonií. Právě u nich nezřídka tyto knihy a rukopisy končily jako soukromý majetek. V případě třeboňské kanonie si například řeholník Ollegarius Karel Beylovec (1751–1819) odnesl z knihovny či archivu rukopis o dějinách rodu Schwarzenberků, který obsahoval i pojednání o historii kanonie.⁶⁾ Jako příklad může posloužit také nekrologium šternberské kanonie, které po zrušení kláštera přešlo do vlastnictví některého z exaugustiniánů, jenž doplňoval a rozváděl údaje o bývalých spolubratrech až do počátku 19. století.⁷⁾ Bývalí řeholníci jako staronoví vlastníci těchto knih pak obvykle věnovali na sklonku svého života rukopisy místním kronikářům⁸⁾ a sběratelům⁹⁾ nebo je zanechali v místě posledního působení v duchovní správě, odkud se pak, měly-li štěstí, dostaly postupem času do příslušných archivů či knihoven.¹⁰⁾

Prostředí českých a moravských augustiniánských kanovníckých komunit nebylo nijak výjimečným z hlediska vzniku specifických historiografických pramenů.

⁶⁾ Po zrušení kanonie si Beylovec vzal dílo sebou do Mladošovic, a pak do Třeboně, kde se stal v roce 1798 děkanem. Po jeho smrti se rukopis dostal do soukromých rukou. Po letech byl nalezen na půdě domu měšťana Buriana, odkud byl předán do třeboňského městského muzea. Srov. [ANONYM], *Nález neznámého rukopisu*, Jihočeský obzor, 1911, č. 35, s. 4–5. Více k tomuto dílu pozn. 21.

⁷⁾ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Augustiniáni Šternberk (nezpracováno), stará sign. 184.

⁸⁾ Například poslední žijící fulnecký exaugustinián Josef Baumann věnoval jako městský farář v roce 1813 rukopis nazvaný *Protocollum, quod posteritati bene serviet* obchodníkovi a znalci fulnecké historie Felixi Jaschkemu, jak je patrné z poznámky na předním přidešti. Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), Sbirka Historického spolku Brno, inv. č. 263, *Protocollum*, [1723].

⁹⁾ Řadu rukopisů koupil Jan Petr Cerroni z dědictví po posledním olomouckém proboštovi Tadeášovi Slavičkoví roku 1797. Mezi nimi jsou například díla děkana olomoucké kanonie a pozdějšího probošta Františka Alexia Hájka (1743–1753). MZA, Cerroniho sbírka II (dále Cerr. II), č. 179, *Brevis notitia canoniae Landscronensis in Bohemia fundatae, subinde Olomucium in Moravia translatae* [...]. *Compilata anno 1739 per Franciscum Hajek*. Totéž dílo je dochováno i pod sign. MZA, Cerr. II, č. 182.

¹⁰⁾ Například jedenáct svazků šternberských diáří zůstalo díky kontinuálně vedené duchovní správě ze strany bývalých augustiniánů (do roku 1797) uloženo na faře ve Šternberku. Poté zde duchovní správci knihy ponechali a čerpali z nich v průběhu 19. století informace pro nově vytvářené farní kroniky. Teprve v roce 1946 došlo k přesunu jedenácti diářů do Zemského archivu v Brně (dnes Moravský zemský archiv).

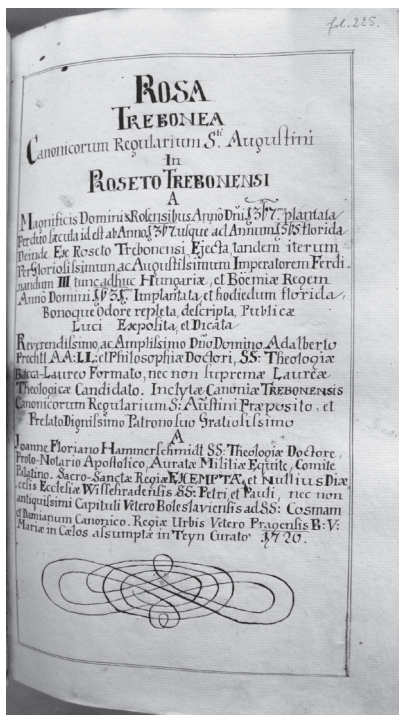
Řádová statuta a tradice přímo nevybízejí k vytváření těchto dokumentů, jako tomu bylo u některých jiných řeholních společenství, a proto je třeba na každou kanonii a její narativní prameny pohlížet zvlášť a její historiografickou produkci hodnotit samostatně. Na základě studia augustiniánských pramenů moravské provenience lze říci, že vznik těchto děl nejčastěji souvisel s reorganizací archivu kanonie, nástupem nového představeného do funkce nebo vycházel z ryze osobních pohnutek a lásky k historii příslušného autora.

Dílo *Rosa Trebonea* patří v kontextu augustiniánských řádových pramenů k poněkud výjimečným. Jeho poetický název, odkazující na rodové znamení zakladatelů třeboňské kanonie pánů z Rožmberka, se objevuje hned na několika dodnes existujících rukopisech. Dvě práce s názvem *Rosa Trebonea* byly dříve součástí archivu či knihovny třeboňské kanonie. První z nich je dochována ve Státním oblastním archivu v Třeboni,¹¹⁾ druhá je uložena v Národním archivu v Praze.¹²⁾ Třetí dílo s tímž názvem nacházíme obsažené v objemné práci pražského (karlovského) augustiniánského kanovníka Tomáše Jana Krause, která je uložena v Národní knihovně.¹³⁾ Jak je zřejmé z informací na titulních listech, v případech uvedených rukopisů

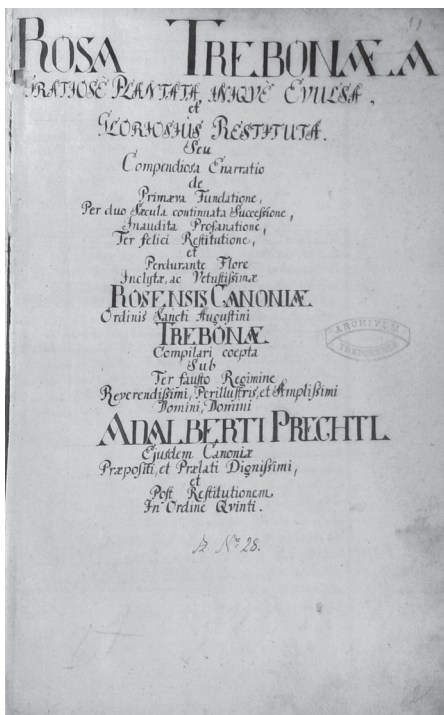
¹¹⁾ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, Rukopisy Třeboň, sign. A 28, *Rosa Trebonea gratiose plantata inique evulsa, et gloriosius restituta seu compendiosa enarratio de primaeva fundatione, per duo saecula continuata successione, inaudita profanatione, ter felici restitutione, et perdurante flore inclytae ac vetustissimae Rosensis canonicae ordinis Sancti Augustini Trebonae compilari coepta sub ter fausto regimine reverendissimi, perillustris, et amplissimi domini, domini Adalberti Prechtl ejusdem canonicae praepositi, et prelati dignissimi, et post restitutionem in ordine quinti*, 55 f. Popis rukopisu je součástí práce Jaroslav WEBER – Josef TRÍSKA – Pavel SPUNAR, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958, s. 220–221.

¹²⁾ Národní archiv (dále jen NA), Archivy zrušených klášterů, augustiniáni Třeboň, rkp. 85, *Rosa Trebonea Canoniorum Regularium Sancti Augustini In Roseto Trebonensi A Magnificis Domini Rosensibus Anno Domini 1367 plantata Per duo Saecula id est ab Anno 1367 usque ad Annum 1565 florida Deinde Ex Roseto Trebonensi Ejecta, tandem iterum Per Gloriosissimum, ac Augustissimum [...] Ferdinandum III, [...] 1631 Implantata et hodieum florida [...] Exposita, et Dicata Reverendissimo [...] Domino Adalberto Prechtl [...] Inclytae Canonicae Trebonensis [...] Praeposito [...] A Joanne Floriano Hammerschmidt [...] Proto-Notario Apostolico, Aurata Militae Equite, Comite Palatino. Sacro-Sanctae [...] Ecclesiae Wissehradensis S[acro] S[ancti] Petri et Pauli, nec non [...] Capituli Vetero Boleslaviensis [...] canonico. Regiae Urbis Vetero Pragensis [...] in Teyn Curato*, 71 f.

¹³⁾ NK, augustiniáni Karlov, sign. VII B 2, *Manuale Scriptum In Quo continentur notatae Origines Omnium Ordinum Religiosorum, Virorum, ac Monialium Virginum diversarumque Canoniarum, ac Catalogus Can[onicorum] Regul[arium] Later[anensium] et simul sub Regula S[ancti] Patris Augustini Ordinis Militantium*. Rukopis pojednávající o třeboňské kanonii srov. fol. 225: *Rosa Trebonea Canoniorum Regularium S[ancti] Augustini In Roseto Trebonensi A Magnificis Domini Rosensibus Anno D[omi]ni 1367 plantata Per duo Saecula id est ab Anno 1367 usque ad Annum 1565 florida Deinde Ex Roseto Trebonensi Ejecta, tandem iterum Per Gloriosissimum, ac Augustissimum [...] Ferdinandum III, [...] 1631 Implantata et hodieum florida [...] Exposita, et Dicata*

Obr.1: Národní knihovna, sign. VII B 2, Tomáš Jan Kraus, Manuale scriptum, fol. 225 – titulní list opisu díla Rosa Trebonea od J. F. Hammerschmidta, foto autor.

Obr. 2: Státní oblastní archiv v Treboni, archivní odbor, Rukopisy Treboň, sign. A 28 [1720], Rosa Trebonea – titulní list rukopisu, foto autor.

z Národní knihovny a z Národního archivu se jedná o opisy díla pražského historika, týnského faráře Jana Floriána Hammerschmidta (1652–1735).¹⁴⁾ Tento známý český historiograf byl kromě jiného autorem několika pojednání věnovaných ději-

Reverendissimo [...] Domino Adalberto Prechtl [...] Inclytae Canoniae Trebonensis [...] Praepositi [...] A Joanne Floriano Hammerschmidt [...] Proto-Notario Apostolico, Aurata Militiae Equite, Comite Palatino. Sacro-Sanctae [...] Ecclesiae Wissehradensis S[acro] S[ancti] Petri et Pauli, nec non [...] Capituli Vetero Boleslaviensis [...] canonico. Regiae Urbis Vetero Pragensis [...] in Teyn Curato 1720, 35 f.

¹⁴⁾ K životu a dílu tohoto historika viz Jaroslav KADLEC, *Jan Florián Hammerschmidt*, Časopis Společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 94–104.

nám českých klášterů. Spis *Rosa Trebonea* o jihočeské kanonii dokončil v roce 1720, v době, kdy se ujímal vlády nad třeboňským konventem nově zvolený probošt Vojtěch Prechtl (1720–1744). Tato okolnost není náhodná. Prechtlovi je dílo dedikováno a zcela jistě muselo vzniknout na proboštovu objednávku. Podle uvedených schválení ze strany pražské arcibiskupské konzistoře, které se vyskytují v obou opisech, byla Hammerschmidtova práce již připravena do tisku. K jejímu vydání však nikdy nedošlo. Oba opisy jsou z hlediska svého členění i obsahu identické, liší se jen formální úpravou textu. Svědčí o popularitě Hammerschmidtova díla v augustiniánském prostředí a je zcela logické, že je nacházíme jak mezi písemnostmi v archivu třeboňské kanonie, tak v mnohasetstránkovém opusu pražského augustiniána Krause, který mimo jiné pojednával o původu a dějinách všech českých a moravských kanonií.¹⁵⁾ [obr. 1]

Velkou pozornost k sobě poutá třetí z rukopisů nesoucích jméno *Rosa Trebonea*, a to anonymní práce uložená ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Při srovnání s opisy Hammerschmidtovy *Rosy* uloženými v Praze vykazuje tato práce řadu odlišností. Nese pozměněný název; neuvádí Hammerschmidtovo autorství a jeho předmluvu; neobsahuje opisy významných dokumentů, zejména listin se vztahem k dějinám kláštera. I přes stejně zvolenou strukturu a členění většiny kapitol jako v případě Hammerschmidtovy práce nejde o její opis. Rukopis zahrnující celkem 55 folií, spojených v nenápadné papírové vazbě, pojednává o čtyřsetleté historii kláštera od jeho založení v polovině 14. století až do poloviny 18. století. Text končí popisem úmrtí předposledního třeboňského opata Adama Karla Lišovského (1744–1750), čímž přesahuje časový rámec Hammerschmidtova díla.¹⁶⁾ Na předním přičeští se nachází vlepená rytina třeboňské kanonie, která představuje klášterní budovy od západu. V oblačném prostoru je veduta doplněna o dvě podobizny, a to svatého Augustina a svatého Jiljí vyobrazených v kartuších přidržovaných vždy dvojicí putti.¹⁷⁾ [obr. 4] Vznik rukopisu se dle údajů z titulního listu vztahuje k období správy kanonie proboštem a pozdějším opatem Vojtěchem Prechtlem (1720–1744).¹⁸⁾ V tomto ohledu konvenuje s dobou vzniku díla Jana Floriána Hammerschmidta. Oba rukopisy lze tedy klást do počátku Prechtlovy vlády.

Autor chtěl zůstat pro budoucí čtenáře neznámý. S jeho jménem se v rukopisu nesetkáváme. Je možné, že jím byl třeboňský kanovník Václav Mann (1682–1747), který vynikal zálibou v literární činnosti a historii. Tento názor zastával v práci o dějinách kanonie historik Jaroslav Kadlec, který přejal tvrzení o Mannově autor-

¹⁵⁾ Srov. pozn. 2.

¹⁶⁾ SOA Třeboň, Rukopisy Třeboň, sign. A 28, fol. 52v.

¹⁷⁾ *Vetustissimii monasterii trebonensis canonicorum regularium S. Augustini, prospectus occidentalis*, rytina (30 x 40 cm). Vyobrazené objekty jsou opatřeny čísly a propojeny s příslušnou legendou. Autor je označen monogramem B. V. W.

¹⁸⁾ V roce 1733 získal Prechtl titul opata.

ství *Rosy* tradované ve starší literatuře, zejména v práci Františka Mareše.¹⁹⁾ Václav Mann se narodil roku 1682 v Bečově na Žatecku. Po studiích na pražské univerzitě vstoupil roku 1710 do noviciátu v treboňské kanonii, kde o rok později složil řeholní sliby a byl vysvěcen na kněze.²⁰⁾ V rámci řeholní kariéry dosáhl na post děkana kanonie, na který ale po dvou letech rezignoval. Václav Mann je v literatuře pojednávající o treboňské kanonii označován také za autora obsáhlého anonymního díla věnovaného historii rodu Schwarzenberků. Dodnes zachovaný rukopis obsahuje i pojednání o dějinách kanonie, soustředěné především na dobu vymezenou lety 1710–1740.²¹⁾ Indicie Mannova autorství jsou spatřovány mimo jiné v obsáhlém popisu jeho primice, který je zakončen poznámkou, že člověk nikdy neví, co zítřejší den přinese a jak svůj život ten či onen skončí, a proto také autor těchto řádků dále nevypravuje o tom řeholníku, který z vůle Boží ještě žije.²²⁾

Spojení kanovníka Manna s anonymními rukopisy o dějinách treboňského řeholního domu, vzniklými v první polovině 18. století, však nevychází jen z moderní literární tradice, ale má své kořeny již v době samotné existence kanonie. Za významného historika považoval Václava Manna též Akvilin Hrdlička, mladší spolubratr z poslední generace treboňských augustiniánů.²³⁾ Podle Hrdličky byl Mann

¹⁹⁾ František MAREŠ, *Literární působení klášteřa Treboňského*, Časopis Musea království českého 70, 1896, s. 521–547. Z Marešova textu vychází v případě informací o životě a díle Václava Manna také pozdější studie: Franz MACHILEK, *Die Augustiner-Chorherren in Böhmen und Mähren*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen–Mähren–Schlesien 4, 1976, s. 107–144. zde s. 136.

²⁰⁾ Dne 27. září 1711 přijal Mann tonsuru a čtyři nižší svěcení, po nichž hned následovalo svěcení podjáhenské; 4. října obdržel Václav Mann svěcení jáhenské a 19. října byl vysvěcen vídeňským biskupem Františkem Ferdinandem von Rummel na kněze. Primiční mši svatou sloužil dne 25. října. Celý popis této slavnosti je dále uveden v rukopisu SOA Treboň, Rukopisy Treboň, sign. A 35, s. 966 a 967.

²¹⁾ Toto dílo nese název: *Ruhm-, Ehr- und Preis Volles Schwarzenberg oder Kurz Verfasste Historische Erzählung vom Ursprung, Aufnahme und Preiswürdigsten Thaten des aus dem Uhaltten Hochadelichen, nun aber Hochgebohrnen Reichs Gräflichen Seinsheimischen Stammen Entsprossenen Durchlautig - Hochfürstlich und Herzoglichen Hauses Schwarzenberg Zusammen getragen und in drey Theile eingetheilt von einem der Wittingauer Canonie Regulirten Chorhern im Jahre 1741*. Dnes je uloženo v SOA Treboň, Rukopisy Treboň, sign. A 35. K osudům rukopisu srov. pozn. 6.

²²⁾ „Übrigens weile mann nicht weis, was der morgige tag geböhren oder bringen kan, und wie einer oder der andere sein leben endigen wird, so unterlasset mann von DEM durch göttliche Verleihung annoch lebenden ein mehrers zu melden.“ SOA Treboň, Rukopisy Treboň, sign. A 35, s. 967.

²³⁾ Akvilin Hrdlička (1723–1811) vstoupil do kanonie v roce 1759, o dva roky později přijal kněžské svěcení. Po zrušení kanonie působil v duchovní správě, v roce 1787 jako farář v Treboni. Téhož roku byl jmenován komendátním opatem ve Vyšším Brodě a tento úřad zastával po další čtyři roky. Poté odešel do penze a dožil v Českých Budějovicích. V období duchodového odpočinku sepsal obsáhlé dvousvazkové dílo *Liber memorabilium parochiae trebonensis* věnované dějinám treboňské farnosti, resp. kanonie, které bylo dokončeno v roce 1798 a dnes je uloženo na děkanském úřadě v Treboni.

autorem rozsáhlé, dnes ale neznámé historie třeboňské kanonie, v níž uváděl řadu důležitých právních dokumentů. Je zřejmé, že Hrdlička starší historiografická díla kanonie znal a čerpal z nich údaje pro svou práci o dějinách třeboňské farnosti. Konkrétní ubezpečení o Mannově autorství *Rosy* však zatím chybí. Zda byl Václav Mann pověřen při nástupu probošta Prechtla v roce 1720 do funkce sepsáním klášterní historie, kterou pak poeticky nazval *Rosa Trebonea*, se můžeme zatím jen domnívat. [obr. 2] Podobně lze spekulovat, jestli byla pro tuto práci inspiračním zdrojem *Rosa Trebonea* z pera Jana Floriána Hammerschmidta, nebo tomu bylo právě naopak a Hammerschmidt jen využil materiál snesený Mannem na základě studia klášterního archivu. Zápisy psané jednou písařskou rukou končí popisem úmrtí Prechtlova předchůdce, probošta Antonína Tichého, v roce 1719. Navazující text, který se věnuje Prechtlově správě kanonie, psal již někdo jiný z třeboňských kanovníků, podobně jako údaje o činnosti opata Lišovského.

Zakládání rukopisných historií, pamětních knih nebo deníků při nástupu nového představeného bylo zcela přirozenou a typickou součástí života řeholních společenství. Každá změna ve vedení kanonie byla pro její osudy naprosto zásadní, neboť docházelo k novému rozdělování funkcí mezi spolubratry, často se měnily koncepce a projekty výstavby klášterních budov. Každý představený se chtěl svými činy vepsat do kolektivní paměti svého společenství. Význam jednotlivých představených pro život komunity je viditelný také v samotném rukopisu *Rosa Trebonea*, který je v obou výše nastíněných verzích chronologicky členěn vymezením vlády jednotlivých proboštů či opatů. Dělení většiny kapitol podle vlády představených poskytovalo jasně ohraničený rámec vyprávění. Proto je možné řadit dílo *Rosa Trebonea* vedle žánru klášterních historií také do žánru opatských gest.

Určitým specifikem rukopisu ze Státního oblastního archivu v Třeboni je absence předmluvy, která obvykle objasňuje důvody vzniku díla nebo autorem zvolené postupy. Předmluvy v některých dochovaných pamětních knihách, denících a historiích z prostředí moravských augustiniánských komunit velmi často informují mimo jiné i o návaznosti na předchozí historiografické práce a uvádějí i odlišnosti nově předkládané práce. Typickým rysem předmluv je zdůrazňování prospěšnosti díla pro budoucí čtenáře. Absence předmluvy v případě třeboňského rukopisu bohužel trochu znesnadňuje jeho interpretaci v kontextu jiných historiografických prací, například díla Jana Floriána Hammerschmidta.

Autorem vetknutá základní osnova rozděluje rukopis do tří hlavních částí.²⁴⁾ První část nazvaná *De Rosa Trebonea plantatione et primaeva flore, seu de statu canoniae ante profanationem* obsahuje celkem 13 kapitol, které popisují dějiny

²⁴⁾ V podání *Rosy* J. F. Hammerschmidta rozdělení na tři hlavní části nenacházíme.

kanonie od jejich počátků do roku 1566, kdy došlo k jejímu prvnímu zrušení.²⁵⁾ Po úvodní kapitole o založení kanonie a jejích zakladatelích se další sled kapitol váže k dvanácti představeným kanonie, kteří ji spravovali v letech 1367–1566. Text o založení kláštera v roce 1367 je provázen informacemi o činech jeho rožmberských zakladatelů, bratrů Petra, Jošta, Oldřicha a Jana, kteří se stali významnými podporovateli prvního společenství kanovníků. Pozornost pisatele se soustředí především na líčení důležitých událostí, jakými byl příchod tří kanovníků z Roudnice, zvolení prvního probošta Beneše nebo povýšení proboštvství na opatství v roce 1389.

Zajímavým tématem většiny pramenů pojednávajících o předhusitských augustiniánských kanoniích je zdůrazňování vzájemné sounáležitosti jednotlivých českých a moravských konventů ve věcech duchovních, a to prostřednictvím uzavírání tzv. konfraternit. Také *Rosa Trebonea* se zmiňuje o tomto středověkém fenoménu a můžeme říci, že i přes propast čtyř století byl jeho význam pro barokní historiografii hodný zaznamenání.²⁶⁾ Druhým zajímavým tématem, které se objevuje ve většině novověkých konventních historií v souvislosti s předhusitským obdobím, je zmiňování povinnosti řeholníků slavit každou první ranní mši svatou ke cti Panny Marie (*missa matura*). V případě treboňské kanonie byl závazek slavit tuto mši přijat roku 1382,²⁷⁾ a podobně tomu bylo na přelomu 14. a 15. století u všech českých a moravských augustiniánských kanonií. Je zřejmé, že v rané novověku existovalo v rámci fungujících českých a moravských augustiniánských klášterů silné povědomí o někdejší středověké sounáležitosti a společném prožívání mariánské úcty, a to navzdory tomu, že v této době nic podobného, co by propojovalo jednotlivé řeholní domy, již neexistovalo.

Na tomto místě si dovoluji krátké odbočení ve snaze ozřejmit čtenáři důvod, proč jsou dvě výše zmíněná témata označena jako zajímavá. Je totiž důležité se zamyslet nad tím, co spočívá za poměrně suchopárným sdělením o konfraternitách středověkých kanonií a mariánské úctě. Čím byly tyto skutečnosti natolik významné, že se i po čtyřech stech letech objevovaly v líčení dějin konventních historií a pamětních knih? Na počátku tuto sounáležitost mezi jednotlivými kanoniemi jistě podporoval fakt, že první skupiny řeholníků v českých a moravských kanoniích pocházely z jednoho mateřského kláštera v Roudnici nad Labem. První generace kanovníků nepochybně vytvářela v poslední třetině 14. století vztahy založené na osobních kontaktech či známostech, a to napříč všemi kanoniemi. Proto se můžeme domnívat, že se tato přátelská pouta podporovala také oficiálním pro-

²⁵⁾ SOA Třeboň, Rukopisy Třeboň, sign. A 28, fol. 2r–7v.

²⁶⁾ Tamtéž, fol. 3rv.

²⁷⁾ Tamtéž, fol. 1v.

středkem – tzv. konfraternitou.²⁸⁾ Podle mého názoru však nešlo o pouhou výměnu myšlenek a posilu duchovního sepětí. Vedle intelektuální roviny byla součástí vzájemných vztahů jistě i pomoc materiální, či lépe řečeno inspirace projevující se v oblasti hmotné kultury. Toto téma by určitě stálo za samostatné zpracování a vyžadovalo by hlubší ponoření se do světa předhusitské augustiniánské spirituality a dějin umění. Omezme se nyní na srovnání některých jevů pozorovatelných v prostředí dvou od sebe vzdálených kanonií, a to v jihočeské Třeboni a v moravském Šternberku.

Obě dvě kanonie byly založeny krátce po sobě, treboňská v roce 1367 a šternberská o čtyři roky později. Do obou měst byli vysláni roudničtí duchovní, v roce 1379 uzavřely oba konventy konfraternitu a společným se pro obě společenství stalo budování nových kanonií. Zde panuje první zajímavá shoda v podobě klášterní architektury. Augustiniánské kanonie sice přejímaly základní středověký architektonický model tvořený kostelem a k němu na jižní straně přiléhajícím ambitem s konventní budovou, v případě Třeboně a Šternberka však byly budovány i podobné dvoulodní gotické kostely. Dodnes stojící kostel sv. Jiljí v Třeboni je krásnou ukázkou dobové gotické architektury a jeho dvoulodní dispozice koresponduje i s řadou dalších jihočeských kostelů. V případě severomoravského Šternberka je ovšem výstavba dvoulodního kostela poměrně nezvyklým jevem. Dochovaný půdorys dnes již neexistujícího středověkého chrámu pocházející z druhé poloviny 18. století dokládá s treboňským kostelem velkou podobnost a navozuje otázku možných inspiračních zdrojů.²⁹⁾

Druhá zajímavá shoda mezi treboňským a šternberským klášterem souvisí s pěstováním mariánského kultu. Jednou z výrazných uměleckých památek treboňské kanonie je dochovaná socha madony s dítětem, tzv. Treboňská madona, kterou můžeme zařadit do okruhu madon krásného slohu. Stávala v kostele na oltáři Rádostné Panny Marie a právě u mariánského oltáře se od roku 1382 sloužila ranní mše svatá ke cti Bohorodičky.³⁰⁾ V případě šternberské kanonie byly zvyklosti týkající se mariánského kultu obdobné. V roce 1957 upozornil někdejší šternberský farář Josef Pospíšil historiky umění Bohumila Samka a Evu Zlatníkovou na existenci zajímavé sochy madony s dítětem poté, co již nějakou dobu stála bez povšimnu-

²⁸⁾ Stručně se problematikou zakládání konfraternit v prostředí augustiniánských kanonií zabývá monografie autorského kolektivu Pavel KRAFL – Petra MUTLOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ, *Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně*, Praha 2010, s. 55–64.

²⁹⁾ Půdorys dvoulodního gotického kostela ve Šternberku zaznamenal před jeho zbořením brněnský architekt F. A. Grimm v roce 1775. Více k tomu uvádí Václav RICHTER, *Příspěvky k činnosti Františka Antonína Grimma*, Časopis Společnosti přátel starožitností 51, 1953, s. 193–200, zde s. 195.

³⁰⁾ Srov. Jaroslav KADLEC, *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, s. 71–72.

tí v sakristii filiálního kostela Všech svatých v Babicích.³¹⁾ Dnes je tato socha z období krásného slohu známá jako Šternberská madona a její provenienční původ je oprávněně kladen do prostředí šternberské kanonie.³²⁾ [obr. 3]

Obr. 3: MZA Brno, Augustiniáni Šternberk, sign. J 57, listina vydaná ve Šternberku 24. července 1405 – oválná pečeť šternberské kanonie s vyobrazením madony s dítětem, foto Miroslav Myšák.

³¹⁾ Jedná se o obec vzdálenou 3 km od Šternberka, která byla v době existence kanonie součástí jejich statků. Existoval zde hospodářský dvůr a v jeho sousedství augustiniány spravovaný filiální kostel.

³²⁾ Z velkého množství literatury o Šternberské madoně uvádím jen Ivo HLOBIL, *The Follower of the Master of the Toruń Madonna, the Šternberk Madonna*, in: Týž (ed.), *The Last Flowers of the Middle Ages. From the Gothic to the Renaissance in Moravia and Silesia*, Olomouc 2000, s. 79–83. Nedávno pak Ivo HLOBIL, *Šternberská madona: krásná socha krásného slohu*, Šternberk 2007.

Vliv mariánského kultu v této augustiniánské kanonii dokládá i zachovaná, avšak málo známá oválná vosková pečeť z roku 1405, náležející třetímu šternberskému proboštu Floriánovi (1402–1418³³).³⁴ Vyobrazení sochy v podobě Panny Marie s dítětem sice v detailech neodpovídá dnešní známé soše Šternberské madony, ale jednoznačně dokumentuje provázanost mariánské úcty s životem konventu a větší počet podobných madon krásného slohu uvnitř kanonie.³⁵ Nabízejí se tedy otázky spojené s možným vzájemným ovlivněním obou klášterů; otázky po společných jmenovateli kulturního a uměleckého vlivu v augustiniánských kanoniích českého středověku.

Vraťme se však k hlavnímu tématu tohoto příspěvku a podívejme se na obsah první části rukopisu *Rosa Trebonea*. Jednotliví představení jsou autorem v úvodu každé kapitoly krátce charakterizováni a hlavní důraz je kladen na popis jejich činů ve prospěch kanonie. Typickým prvkem v líčení dějin každého řeholního domu augustiniánských kanovníků jsou informace spojené s hospodářstvím a hmotným zajištěním kláštera, případně s jeho právy. Tyto údaje jsou významné z hlediska řešení možných sporů, neboť poskytovaly dalším generacím oporu pro argumentaci. Naproti tomu obecnější témata, jako například husitství, rezonují ve spisu jen okrajově, a to opět jen v souvislosti s bezprostředním děním v klášteře. Barokní historiografové velmi často neměli v rámci konventních archivů dostatek zachovaných informací pro popis všech peripetií spojených s husitskými válkami, a tak se tato doba jeví z pohledu klášterních historií, třeboňský spis nevyjímaje, jako nepříliš podstatná.

Druhá část rukopisu *Rosa Trebonea* nese název *De Rosa Trebonea evulsione, seu canonie profanatione*. Obsahuje pět kapitol popisujících události spojené s osudem kanonie v době od jejího zrušení (1566) do roku 1630, kdy došlo k obnovení kláštera.³⁶ Tato část na rozdíl od části předchozí i následující není (zcela logicky) koncipována dle doby úřadování představených. První tři kapitoly popisují důvody vedoucí k sekularizaci kanonie provedené Vilémem z Rožmberka a situaci spojenou se záměrem majitele panství uvést na místo augustiniánů jezuitu, kterým by případně někdejší majetky kanonie. Poslední dvě kapitoly zase informují o vyměření

³³ Barokní řádová tradice kladla úmrtí probošta k datu 13. září 1418. Srov. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M 69, řádové nekrologium lateránských kanovníků z moravských konventů.

³⁴ MZA, Augustiniáni Šternberk, listina J 57, Šternberk 24. července 1405, šternberský klášter se zavazuje konat *aniversarium* zřízené nebožkou Annou, vdovou po Petrovi ze Šternberka, jež odkázala klášteru 400 kop grošů, za něž dala koupit pro klášter ves Babice. Stejná pečeť s postavou madony s dítětem se vyskytuje i na klášterní listině v témže archivním fondu pod signaturou A 7.

³⁵ Za cenné rady při interpretaci obrazu výše uváděné pečeti děkuji kolegyni Janě Hrbáčové z olomouckého Muzea umění.

³⁶ SOA Třeboň, Rukopisy Třeboň, sign. A 28, fol. 8r–10v.

rodu Rožmberků a přechodu treboňského panství do rukou císaře Ferdinanda III. Tato pro augustiniány nepříznivá situace vycházela z několika faktorů. K těm nejdůležitějším patřila špatná ekonomická situace kanonie projevující se ve značném zadlužení. Malý počet kanovníků nedostačoval k vykonávání nutných povinností a také jejich mravní úpadek byl trnem v oku rožmberským panským úředníkům. V tomto ohledu kopírovaly osudy treboňské kanonie například situaci olomoucké augustiniánské kanonie u Všech svatých, která se koncem 16. století dostala rovněž do finančních potíží a krizi ekonomickou umocňovala i krize morální spojená s úteký proboštů z kanonie. Podobně jako Vilém z Rožmberka v Třeboni uvažoval i v Olomouci nejprve biskup Vilém Prusinovský a později kardinál František z Ditrichštejna o předání kláštera a jeho statků jezuitům. V obou případech se ovšem tyto záměry nenaplnily a jak v Třeboni, tak v Olomouci jezuité augustiniánské zboží nepřevzali.³⁷⁾ Situace českých a moravských augustiniánských kanonií nebyla obecně ve druhé půli 16. století dobrá a některé na to doplatily zrušením. Kromě Třeboně zanikl také z rozhodnutí Viléma z Rožmberka její dceřiný konvent v nedalekých Borovanech. Z dalších zaniklých klášterů bychom mohli uvést například kanonii v Kladsku, která byla roku 1595 jezuitům předána.

Informace o těchto nelehkých dobách jsou v historiích řeholních domů podávány různým způsobem. Některé zmiňují konkrétní provinění představených, jejich špatnou pověst a podíl na úpadku kanonie.³⁸⁾ V zásadě však platí, že příčinou problémů jsou zatvrzelé a nepřející osoby stojící mimo klášter, ať už to je majitel panství, biskup nebo městská rada. Je zřejmé, že nebylo smyslem těchto prací informovat budoucí generace kanovníků o poklescích jejich předchůdců. Klášterní historie, anály, deníky a další podobné typy narativních pramenů byly pokládány za oficiální díla určená pro všechny členy kanonie, často byly ukládány v archivu nebo knihovně kláštera. Můžeme je tedy považovat za typ institucionálního (veřejného) pojetí vyprávění, v němž je osobní názor autora korigován s ohledem na prospěch a dobrou pověst celé komunity.

³⁷⁾ K treboňské kanonii více Jaroslav KADLEC, *Kláster augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, s. 159–163. K olomouckému případu více Jan TENORA, *Pokus o odevzdání kláštera Všech svatých v Olomouci jezuitům roku 1617, I–VIII*, Hlídka 4/1926, s. 153–159; 5/1926, s. 207–213; 6/1926, s. 262–271; 7/1926, s. 307–314; 8/1926, s. 359–363; 9/1926, s. 410–414; 10/1926, s. 459–464; 11/1926, s. 494–502.

³⁸⁾ Například v úvodní kapitole prvního svazku deníků šternberské kanonie koncipované jako dějiny řeholního domu prostřednictvím medailonů jeho představených je probošt Bedřich Boříkovský (1577–1588), který klášter díky prostopášnému způsobu života zadlužil, charakterizován jako muž zvrácený a velmi sugestivně je popsán jeho skon poté, co v opilosti strčil hlavu do želez v bráně a následně upadl: „[...] *in ferrum, quoddam porta affixum cadens, capite inhaesit, [...] animam suam miseram et infelicem exhalavit.*“ MZA, Augustiniáni Šternberk, sign. 10, inv. č. 691, fol. 10r.

Třetí a závěrečná část rukopisu nese název *De Rosa Trebonea refflorescentia, seu canoniae gloriosa restitutione et perenni ulteriori flore*.³⁹⁾ Její obsah tvoří sedm hlavních kapitol, které popisují nejprve obnovu řeholního domu po roce 1630 a činnost sedmi administrátorů dosazovaných do kanonie z kláštera v Klosterneuburgu, následně pak skutky šesti proboštů (a později opatů) až po úmrtí opata Adama Lišovského v roce 1750. Množství zachovaných a dostupných informací z archivu kanonie i znalost řady událostí z paměti jednotlivých autorů vedly k značné podrobnosti textu a obsáhlosti líčených událostí, které bylo nutné v rámci jednotlivých kapitol dále rozčlenit na menší celky. Zvláštní pozorností pisatele se těšila osoba posledního klosterneuburského administrátora a prvního probošta po obnovení kanonie Norberta Heermanna. Kromě popisu jeho zásluh na obnovení třeboňského probošství referuje autor v dalších podkapitolách o vnitřním životě v kanonii, hospodářských poměrech, sporech probošta s městem a v samostatné části uvádí i soupis všech duchovních, kteří byli v období dlouhé Heermannovy vlády (1660–1699) členy kanonie. Tento soupis obsahuje také údaje o vzdělání řeholníků i jejich činnosti v kanonii. Závěrečná kapitola je věnována popisu úmrtí probošta Heermanna. Jednotlivá témata týkající se zmíněného probošta byla autorem zahrnuta do třetí kapitoly rukopisu. Struktura zápisů ve zbylé části práce zaměřená na jeho nástupce (kapitoly IV–VII) pak víceméně kopíruje výše zmíněné členění. Navíc se objevují kapitoly popisující volby nových proboštů, případně jejich stavební činnost.

Skutky posledních dvou v rukopisu zmíněných představených – Vojtěcha Prechtla a Adama Lišovského – zaznamenaly, jak již bylo řečeno výše, jiné písařské ruce než předchozí část rukopisu.⁴⁰⁾ Zatímco první autor sepsal jen krátký text v úvodu kapitoly o proboštu Prechtlovi, jeho pokračovatel už dílo z dnešního pohledu dokončil. Z obsahu záznamů, zejména z výčtu řeholníků působících v klášteře a záznamů o úmrtí opatů je patrné, že poslední dvě kapitoly vznikly buď samostatně po úmrtí zmíněných představených, nebo společně po roce 1750, přičemž podoba a struktura záznamů zůstává stejná jako v první části.

Na okrajích několika málo stran rukopisu se setkáváme s drobnými poznámkami. Ty se však netýkají odkazů na autory či díla, z nichž jsou čerpány informace, ale uvádějí popisy nově pořizovaných zvonů včetně znění jejich nápisů. Otázka, z jakých zdrojů třeboňští kanovníci čerpali informace, zůstává do značné míry nezodpovězena. Na pár místech se setkáváme s citacemi a odkazy na práci jezuitského historika Jiřího Crugeria.⁴¹⁾ Děje se tak zejména při popisu událostí kolem návrhu na předání kanonie jezuitům. Je zřejmé, že klášterní knihovna musela poskytovat

³⁹⁾ SOA Třeboň, Rukopisy Třeboň, sign. A 28, fol. 11r–52v.

⁴⁰⁾ Tamtéž, fol. 33r–52v.

⁴¹⁾ Jedná se nejspíše o práci *Sacri pulveres*.

Obr. 4: Státní oblastní archiv v Třeboni, Rukopisy Třeboň, sign. A 28 [1720], Rosa Trebonea – vyobrazení třeboňské kanonie od západu, rytina, foto autor.

autorům rukopisu širší paletu prací. Velké oblibě se tehdy těšila díla Václava Hájka, Martina Kuthena, Bohuslava Balbína a dalších, ale největším zdrojem poznání dějin třeboňského řeholního domu musel být domácí archiv. Ten obsahoval nejen listiny a dokumenty právní povahy, ale také předchozí zpracování dějin kanonie. Tak jako v případě moravských augustiniánských kanonií je vysoce pravděpodobné, že i třeboňská kanonie disponovala řadou vlastních pamětních spisů, historií a poznámek, které sloužily pro pozdější systematická zpracování jejich dějin. I sama *Rosa Trebonea* pravděpodobně posloužila posledním generacím kanovníků při jejich historickém bádání.

Hlavní název rukopisu (*Rosa Trebonea*) byl v roce 1726 převzat k označení výtahu z dějin kláštera v rámci tištěných tezí třeboňských kanovníků absolvujících domácí studium. Dokladem toho je například práce *Rosa Trebonea florens et reflorens*, v níž figuruje jméno kanovníka Františka Eusebia Malého z Tulechova (1702–

1742).⁴²⁾ Stejným či velmi podobným názvem označili své práce také jeho spolubratři Karel Havlík z Varvažova, Jan Říha, Adam Lišovský a Vilém Kriegelstein ze Sternfeldu, kteří rovněž v tomtéž roce ukončovali svá studia teologie.⁴³⁾ Autorem dějinného výtahu nejspíše nebyli uvedení defendentí, ale někdo jiný, kdo dobře znal místní historii a rukopis *Rosa Trebonea*. Za skutečného autora nelze považovat ani tehdejšího předsedu promočního aktu, premonstráta Benedikta Bayera, který je tak dle platných katalogizačních pravidel formálně uváděn. Tištěná verze zmíněného díla vychází z osnovy rukopisné předlohy, rozvržené podle jednotlivých představených. Je ovšem v některých pasážích popisujících zejména starší dějiny kanonie podrobnější a není úplně srovnatelná ani s Hammerschmidtovým ani s pravděpodobně Mannovým rukopisem. [obr. 2]

Podobné tištěné vydání klášterní historie v rámci obhajoby tezí při ukončení studia máme doložené také v případě olomoucké kanonie Všech svatých. V historických fondech Vědecké knihovny v Olomouci je dnes uložena práce s názvem *Gloria universalis canonicorum regularium lateranensium*, vydaná v roce 1730.⁴⁴⁾ Jde o dílo vzniklé u příležitosti ukončení teologického studia olomouckého kanovníka Rajmunda Zischky na místní univerzitě. Existují však i vydání téže práce se jmény jeho spolubratrů Eusebia Troblitze a Maxmiliána Kellermanna. Opět jako v případě Třeboně i zde nebyli defendentí teologických tezí autory historického díla popisujícího dějiny řádu a kanonie Všech svatých. Zatímco u treboňského tisku se můžeme domnívat, že vlastním autorem textu byl konventní historik Václav Mann, v případě olomoucké práce je situace méně jasná. Snad mohl být do vzniku díla zapojen tehdejší historik kanonie Josef Tobiáš Lichnovský, autor významného rukopisu *Matricula* popisujícího dějiny řádu a kláštera, jež je datovaný rokem 1732.

Vznik *Rosy* můžeme klást k roku 1720 a lze ji v obou verzích z pera J. F. Hammerschmidta i snad V. Manna chápat jako oficiální práci určenou pro budoucí generace řeholních kanovníků a prezentaci kláštera při chrámu sv. Jiljí. Zaměření toku vyprávění na posloupnost jednotlivých představených zařazuje toto dílo na pomezí žánru gest a historie. Dějiny jednotlivých řeholních domů augustiniánských kanovníků vykazují zejména pro líčení předhusitského období řádu společ-

⁴²⁾ *Rosa Trebonaea florens et reflorens seu theses ex universa theologia cum adjunctis fragmentis historicis de ortu et in progressu occurrentibus mutationibus celeberrimae et antiquissimae canoniae Rosensis ad s. Aegidium Trebonae canonicorum regularium lateranensium s. Augustini, quas in collegiata ecclesia praefatae canoniae praeside P. Benedicto Bayer, sac. canon. ac exempti ordinis praemonstratensium regiae ecclesiae Montis Sion Pragae professo in praedicta canonía ss. theologiae professore solemní disputationi exposuít admodum reverendus dominus Franciscus Eusebius Maly, sacri ordinis canonicorum lateranensium s. Augustini Trebonae presbyter. Anno 1726.* SOA Třeboň, sign. A IV b 3, 36 fol.

⁴³⁾ Srov. Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků č. 12972–12975 a č. 13752.

⁴⁴⁾ Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 601015.

ných témat, k nimž patří zdůrazňování vzájemného sepětí kanonií prostřednictvím institutu konfraternit a šíření mariánského kultu. Z hlediska lokální historie je dílo *Rosa Trebonea*, připisované třeboňskému kanovníkovi Václavu Mannovi, cenným pramenem, a to zvláště pro období let 1660–1750. Vztah tohoto díla vůči stejnojmenné práci Jana Floriána Hammerschmidta zůstává nejasný, zejména pokud jde o zjištění původnosti obou prací.

Filip Hradil

ROSA TREBONEA

An early modern blossom from the Třeboň monastery library

SUMMARY

The origin of the manuscript *Rosa Trebonea* can be put in the early 1720s and understood as an official work intended for future generations of monastic canons in the Church of St. Giles. The focus of the narration on the sequence of the superiors classifies this work as the border between abbatial gestures and monastic histories. The history of the individual monastic houses of the Augustinian canons shows a number of common themes especially as regards depiction of the pre-Hussite period. They include emphasis on mutual unity of the canons through the confraternities and spread of the Marian veneration. Regarding the local history, *Rosa Trebonea* is a valuable source especially for the period of 1660–1750.

At present, two versions of the *Rosa Trebonea* are known. The first, deposited in the State Regional Archives in Třeboň, is an anonymous work without a preface, which had previously formed a component of the library or archive of the Třeboň Augustinian monastery. Its authorship can most probably be associated with the Třeboň canon Václav Mann (1682–1747), who held the office of a dean and was considered historian of the Třeboň monastery at the time when the monastery had already been established. The other known version of *Rosa Trebonea* has survived in two copies. One was written by the Prague monastic canon Tomáš Jan Kraus and forms a component of the *Manuale scriptum* manuscript deposited in the National Library. However, the Kraus' preserved text is a copy of an unpublished work by a Týn pastor and historian Jan Florián Hammerschmidt (1652–1735). The work includes a foreword and, unlike the version deposited in SOA Třeboň, is supplemented by a citation of numerous documents and historical sources. The *Rosa Trebonea* enjoyed a high popularity in the Třeboň Augustinian monastery and also became a model for excerpts from the history of the monastery within the framework of printed theses by Třeboň canons who underwent domestic study called *Rosa Trebonea florens et reflorens*.

Translated by Miroslav Košek

II
MATERIÁL

Michaela Ramešová, Štěpán Valcký

VZTAHY VARIANT *LITERAE ANNUAE*

DOMU TŘETÍ PROBACE V TELČI

V LETECH 1656–1660*

Analýza a srovnání kopií

ABSTRACT

Versions of the Literae Annuae from the House of the Third Probation in Telč between the Years 1656 and 1660. Analysis and Comparison of Copies

The paper focuses on the analysis of the Jesuit annual reports from the House of the Third Probation in Telč written between the years 1656 and 1660. It is primarily concerned with the modifications of the text that emerged in several variants in an attempt to reveal the nature of the differences between the versions of this specific genre of Jesuit writing. The authors study the relations between the versions, the sequence in which they could be created and try to indicate the criteria that might have applied and caused the modifications. The primary method used is the collation and textual analysis of the original manuscripts kept in the National Library of the Czech Republic, Austrian National Library, and Roman Archives of the Society of Jesus. In the period under consideration, both the character of the *literae annuae* from Telč and the way in which they were subsequently used differed. The mechanism influencing their creation and use reveals traces of deeper reflection. That clearly affected the process of writing of the originals as well as their further compilation and/or integration into convolute volumes read throughout the Bohemian Jesuit Province.

Keywords: Annual Reports – Jesuits – Telč – Literae Annuae – Comparison of Texts

* Tato studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR jako výstup projektu podpořeného NAKI II *Telč a jezuité, řád a jeho mecenáši*, kód projektu DG16P02M043.

Úvod

Jednotlivé domy Tovaryšstva Ježíšova sestavovaly každý rok výroční zprávu o své činnosti v rámci proměnného úzu vzájemného informování.¹⁾ Výroční zprávy, *litterae annuae*,²⁾ které se staly jedním z významných prostředků vnitřní komunikace a budování pospolitosti řádu,³⁾ vznikaly v několika variantách. Byly čteny v jezuitských sídlech po celé české provincii a v jednom exempláři zasílány k rukám vedení řádu do Říma. Obsah i struktura *litterae annuae*, které se v průběhu času vyvíjely, se řídily požadavky formulovanými řádovými pravidly.⁴⁾ Jelikož byl při jejich vzniku kladen důraz zejména na formační aspekt a jednostranné zdůraznění řádového pohledu na skutečnost, vypovídají výroční zprávy v prvé řadě o specifické sebereflexi řádu, jejích prostředcích a způsobu jejího podání.⁵⁾ Varianty *litterae annuae* mohou současnému studiu sloužit také jako jeden z důležitých ukazatelů funkce a principu recepce zpráv, který odhaluje mechanismus jejich vyhotovování a reprodukování, na něž se soustředí tento příspěvek. Pozornost je věnována prvním výročním zprávám z doby po založení a počátku fungování domu třetí probace v Telči. Jedná se o ročníky, které vykazují dosti rozdílnou formu a spolu s odchylkami jednotlivých variant svědčí o tom, že v daném rozmezí nebyl v telčském domě způsob práce s tímto druhem textu ustálený. Celkový rozbor by nicméně vyžadoval pečlivé srovnání celého průřezu let po dobu sestavování *litterae annuae* a jejich variant, tedy enormního množství materiálu. Předkládané informace a hypotézy jsou výsledkem systematického zpracovávání telčských zpráv z doby počátku jejich vedení, které zároveň umožnilo prozkoumat způsob nakládání s jednotlivými variantami textů s ohledem na jejich formu i strukturu a osvětlit ne zcela jednoznačnou praxi zacházení s tímto pramenem.

¹⁾ Za cenné připomínky, rady a nezastupitelnou pomoc s kolací textů i studiem rukopisů patří náš vděk Mgr. Kateřině Bobkové-Valentové, Ph.D., PhDr. Aleně Bočkové, Ph.D., a prof. Ing. Miloši Drdáckému, DrSc., dr. h. c., kterým tímto velmi děkujeme.

²⁾ Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae (1623-1755)*, Folia Historica Bohemica 25, 2010, s. 23-49. V textech samotných jsou telčské výroční zprávy označovány různě (*litterae annuae*, pouze *annuae* či *annales*). Vzhledem k tomu, že u dvouslovného názvu převažuje forma *litterae*, je zachována i v tomto příspěvku.

³⁾ Jörg ZECH, *Die „Litterae Annuae“ der Jesuiten: Berichterstattung und Geschichtsschreibung in der alten Gesellschaft Jesu*, Archivum Historicum Societatis Iesu, Vol. 77, 2008, Issue 153, s. 41-61, zde s. 49.

⁴⁾ Martin SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae a jejich podání náboženského života v Kutné Hoře v morovém roce 1680*, Listy filologické 124, 2001, s. 69-106, zde s. 73-74, edice tzv. *formula scribendi* tamtéž, s. 89-91; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 25-31.

⁵⁾ M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, passim; J. ZECH, *Die „Litterae Annuae“ der Jesuiten*, s. 46, 48.

Telčské *litterae annuae* a dochované varianty

Dům třetí probace v Telči byl založen roku 1651 s podporou hraběnky Františky Slavatové, která byla v intenzivním kontaktu se zástupci řádu z české i rakouské provincie.⁶⁾ Výroční zprávy prvních let fungování domu třetí probace zaznamenávají tyto a další okolnosti vzniku telčského sídla včetně slavnostního položení základního kamene; stejně jako v dalších letech referují i o vybraných kulturních aktivitách a předně o úspěších misijní a pastorační činnosti nejen v Telči, ale i v přílehlých a vzdálenějších regionech. První ročník byl sestaven pro rok 1656, kdy komunita zdejšího jezuitského sídla začala rozvíjet svou činnost v návaznosti na dřívější přítomnost řádu ve městě.

V obecné rovině lze říci, že výroční zpráva byla v řadových domech obvykle sepisována retrospektivně pravděpodobně na začátku kalendářního roku na základě několika sebraných zdrojů. Autory telčských zpráv, podobně jako u *litterae annuae* jiných domů, nelze v pojednávané době bezpečně ztotožnit. V závislosti na jejich motivaci, strategii a schopnostech však charakter i kvalita textů v letech 1656–1660 značně kolísá. Stejně tak se různí i stav dochování jejich variant.

Zprávy v tomto období vznikaly přinejmenším ve čtyřech exemplářích. V případě *litterae annuae* z domu třetí probace v Telči lze vycházet z textů, které byly sestavovány a následně ukládány přímo v koleji. Souborně se dochovaly v rukopise uloženém v Rakouské národní knihovně.⁷⁾ Dle dosavadního stavu bádání se jedná o jeden z šesti známých souborů originálních zpráv z jezuitských sídel české provincie, které byly původně archivovány v místě svého vzniku.⁸⁾ Tento ucelený svazek telčských zpráv obsahuje vedle *litterae annuae* z domu třetí probace i řadu jiných písemností, životopisy Augustina Strobacha, Viléma Slavaty, elogia některých význačných členů řádu a další texty. Rukopis byl svázan až druhotně na konci 19. století. Lze předpokládat, že zprávy byly v koleji původně archivovány nesvázané, což mohlo vést ke ztrátám některých ročníků. Pro rozlišení kopií jsou v tomto příspěvku *litterae annuae* z tohoto svazku označovány jako zprávy *pro domo*,⁹⁾ ačko-

⁶⁾ Jan Evangelista KYPTA, *Zrcadlo nábožnosti a dobročinnosti, čili Život Františky, hraběnky Slavatové, rozené hraběnky z Meggau-ů, vdovy a paní na Jindřichově Hradci a Telči*, Jindřichův Hradec 1862, s. 110, 111; Jan BERINGER – Jaroslav JANOUŠEK, *Město a panství Telč*, Telč 1892, s. 57; Alois HRUDIČKA, *Františka Slavatová a doba její. Obrazy z dějin katolické reformace na Moravě a v Čechách*, Brno 1902, s. 249.

⁷⁾ Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. 13558*, *Litterae annuae domus Telczensis Societatis Jesu a. 1656–1751* (dále jen ÖNB, Cod. 13558*).

⁸⁾ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 38; za upozornění na šestý soubor děkujeme Mgr. Kateřině Bobkové-Valentové, Ph.D. Jedná se o výroční zprávy z Kladska z let 1598–1740, Archiwum Prowincji Polski Poludniowej Towarzystwa Jezusowego Krakow, sign. 2229 a 2553.

⁹⁾ M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 91.

li způsob, kterým na tyto texty bylo odkazováno původně (zda-li takový vůbec existoval), znám není.

Tato první verze zprávy byla následně opsána v několika kopiích pro potřeby efektivnějšího sdílení s ostatními sidly řádu, kde byly *litterae annuae* posléze předcítány. Ne vždy se jednalo jen o pisařský přepis. Text mohl být krácen, přepracován či jinak upravován. V 50. letech 17. století dva opisy sloužily jako součást konvolutních souborů putujících po české provincii. Jeden z nich byl určen pro archivaci v Praze, druhý v Brně. Vzhledem k tomu, že se pro studované období podařilo dohledat pouze tři záznamy o pořadí kolování zpráv mezi jednotlivými domy zařazované před opisy v konvolutech, nemůžeme usuzovat o ustáleném mechanismu kolování.¹⁰⁾ Zastoupení českých, moravských a slezských domů není z diachronního hlediska v jednotlivých případech systematizované. Místo uložení konvolutů se též mohlo zaměnit. Jedna z opisových verzí telčských zpráv je součástí jiného svazku taktéž ve fondu Rakouské národní knihovny ve Vídni.¹¹⁾ Ten sestává z konvolutních variant *litterae annuae* řádových domů české provincie pro roky 1651, 1652, 1655–1658, určených pro brněnský archiv. K rukopisům zpráv je připojeno také supplementum zpráv profesního domu v Praze k roku 1659, elogium Václava z Kolovrat a *catalogi personarum* některých ročníků. Exempláře *annuae* všech domů z let 1653, 1654 a 1659 zde chybí, přestože s nimi později vazač počítal. Ročník 1660 se v žádném ze svazků v Rakouské národní knihovně nenalézá.¹²⁾ Konvolutní varianty se pro zkoumané období dochovaly také v několika svazcích v Národní knihovně v Praze. Jedná se o ročníky 1657,¹³⁾ 1658,¹⁴⁾ 1659¹⁵⁾ a 1660.¹⁶⁾ Tyto zprávy z druhé poloviny 50. let do ročníku 1660 byly zjevně určeny k archivaci v Praze. Pro zprávy za rok 1661 a následující léta se zde nalézají opisy pro druhý okruh kolování, které měly putovat do Brna. Poslední varianta výroční zprávy putovala na generalát do Říma.¹⁷⁾ Tyto varianty telčských *annuae* se nalézají v římském archivu Tovaryšstva Ježíšova. Jsou zde uloženy jednak jako součást celkových zpráv z pro-

¹⁰⁾ Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. 11962, *Annuae litterae provinciae Boemiae SJ* (dále jen ÖNB, Cod. 11962), fol. 311v; Národní knihovna České republiky Praha (dále jen NK ČR), *Annuae litterae provinciae Boemiae Societatis Jesu 1658*, sign. XXIII C 105/3, fol. 3r; NK ČR, *Annuae litterae provinciae Boemiae Societatis Jesu 1660-1664*, sign. XXIII C 105/6, fol. 17r.

¹¹⁾ ÖNB, Cod. 11962, fol. 398r–403r, 516r–520v, 643r–645r.

¹²⁾ Chybějící exempláře se pravděpodobně nachází ve Vědecké knihovně v Olomouci. Autoři je však před odevzdáním rukopisu neměli možnost studovat. Za informaci děkujeme Mgr. Kateřině Bobkové-Valentové, Ph.D.

¹³⁾ NK ČR, *Jesus Maria. Annuae litterae provinciae Bohemiae Societatis Jesu 1654, 1655, 1657, 1659*, sign. XXIII C 105/2, fol. 238r–242v.

¹⁴⁾ NK ČR, sign. XXIII C 105/3, pag. 158–163.

¹⁵⁾ NK ČR, sign. XXIII C 105/2, fol. 332r–333v.

¹⁶⁾ NK ČR, sign. XXIII C 105/6, fol. 76r–80r.

¹⁷⁾ Srov. K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 34–35.

vincie, později i jako samostatné, celistvě převzaté opisy *litterae annuae*.¹⁸⁾ Dílčí zmínky lze nalézt i v souborných zprávách z provincie rakouské.¹⁹⁾

Dle povahy úprav některých z verzí by bylo možné usuzovat ještě o existenci pátého, mediálního textu,²⁰⁾ který případně sloužil pro vytváření variant. Zachovaný text exemplářů je v drtivé většině případů již čistopis, který mohl být převzat z hypotetického pracovního dokumentu. Prozatím se jej však nepodařilo v žádném z ročníků doložit. Z pořadníků kolování lze také vyčíst, že přinejmenším v pojednávané době, tj. 50. a 60. léta 17. století, finální sestavení konvolutu od vzniku původní zprávy dělil delší časový úsek, přibližně jeden rok.²¹⁾

Obsah i charakter textu výročních zpráv se řídil řádovými pravidly. Jednalo se o typ dokumentu s úzce vymezeným cílem a přesně určenou skupinou adresátů. Proto i telčské zprávy v obecné rovině sdílí též charakter s dokumenty z jiných domů.²²⁾ Jsou kupříkladu blízké zprávám z Jindřichova Hradce. Přesto je možné říci, že se v každém domě při vzniku *litterae annuae* jednotlivých ročníků uplatnily specifické okolnosti pořízení zprávy a její reprodukce.²³⁾ V případě *litterae annuae* z Telče je to patrné mj. na prvním velmi reprezentativním textu (1656), na záznamu pro rok 1660, který vytvořil zběhlý autor usilující o intenzivnější účinek, či na zprávě z roku 1666, které se ujal pisatel, jenž při stylizaci textu neobvykle často čerpal z Bible. Vliv na podobu zpráv mělo přirozeně právě střídání pisatelů, kteří v některých případech zjevně užívali předešlé ročníky jako vzor či pomůcku pro vlastní práci. Dalším významným faktorem byl i způsob reprodukce zpráv při kolování (předčítání nahlas), který mohl zavdat příčinu ustalování určitých textů

¹⁸⁾ Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma (dále jen ARSI), *Annuae Litterae Provinciae Boëmiæ Societatis Jesu* I., sign. Boh. 97, I., pag. 226–228, 241, 250, 396–402; sign. Boh. 97, II., pag. 533–536, 891–892.

¹⁹⁾ ARSI, sign. Austr. 141, fol. 358v.

²⁰⁾ M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 91. Existují případy, kdy charakter přestylizace existenci dalšího textu nasvědčuje (*annuae* pro rok 1658, 1662). Není však vyloučeno, že často tato úloha připadla jedné z dochovaných variant. V tomto ohledu upoutává pozornost případ konvolutu výročních zpráv pro rok 1651 z ÖNB, Cod. 11962, fol. 1r – 84v, v němž je celek textů všech zpráv přeškrtnán (mohl sloužit pro kompilaci dosud neidentifikovaného textu).

²¹⁾ Konvolut se zprávami pro rok 1654 začal kolovat v březnu 1656 (NK ČR, sign. XXIII C 105/2, fol. 1v); kolování konvolutního svazku s ročníky 1655 bylo zahájeno v květnu roku 1657 (NK ČR, sign. XXIII C 105/2, fol. 68v); v případě konvolutu s *litterae annuae* pro rok 1658 byl začátek kolování v květnu 1660 (NK ČR, sign. XXIII C 105/3, pag. 2); zprávy pro rok 1660 začaly kolovat v lednu roku 1662 (NK ČR, sign. XXIII C 105/6 fol. 17r). V 70. letech se však praxe mění – konvolut s ročníky 1671 začal kolovat již v květnu roku 1672 (NK ČR, sign. XXIII C 105/8, fol. 2v).

²²⁾ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 26–29.

²³⁾ Výraznou podobnost nesou např. konvolutní opisy pro brněnský archiv ze Zaháně (ÖNB, Cod. 11962), kde byla po vícero let práce patrně svěřena jedné osobě.

vých stereotypů a opakovanému užívání (snad i očekávaných) *loci communes* vázaných na reflexi činnosti a poslání řádu. Setkat se lze např. s nápadnými obdobami stylistických řešení napříč zprávami z různých domů, s opakováním týchž prostředků metaforiky, intenzifikace, s obsazováním biblických citací ve shodných kontextech apod. K důkladnějšímu srovnání stylu se však prozatím textové analýzy zpráv jednotlivých jezuitských sídel z delších časových úseků nedostávají. Lze říci, že i telčské zprávy vykazují v průběhu let vývoj – a to jak v obsahové, tak formální rovině – který byl pro tento typ písemnosti patrně společný.²⁴⁾ Oproti počátečnímu období vedení zpráv převažuje v textech *litterae annuae* ze 60. let důraz na misijní činnost. Forma telčských záznamů v této době ztrácí jednotnější kompoziční strukturu, již původně zachovávaly. Z diachronního hlediska lze nejvýraznější proměnu spatřovat v oddělení textu o misijní činnosti, patrném již od ročníku 1662. Tato činnost bývá řazena za text a postupně vyčleňována do samostatného oddílu.

Metoda komparace

Jak bylo naznačeno, verze telčských výročních zpráv vykazují odchylky, které odrážejí různý způsob vzniku variant, funkci a částečně i význam svazků, do nichž byly zařazeny. Některé z nich mají takový charakter, že mohou odhalovat mechanismus vyhotovování jednotlivých verzí i jejich vzájemný vztah. Umožňují tak sledovat principy práce s předlohami i požadavky, jimiž se mohla řídit jejich reprodukce.

Proměnným faktorem prvořadého významu je míra odlišnosti textu, tedy to, zda byla varianta vytvořena jako opis, anebo byl-li originál přepracováván, případně jakým způsobem a proč. Na posloupnost vzniku ukazují i druhotné restrukturalizace a jejich zohlednění ve variantních zprávách. Obdobný charakter mají stylistické zásahy – změny funkčních stylistických prostředků. Ve zprávě *pro domo* docházelo také k doplňování, a to jak samotným pisatelem, tak také korektory v různém časovém odstupu od vzniku originálu. Instruktivní mohou být i škrty a přípisy mezi řádky. Jak se pokusíme ukázat, na vztah variant nežřídka ukazuje ruka pisatele původní zprávy a ostatních verzí. Významný může být také počet písařů, kteří se podíleli na sestavování konvolutů či jejich rozlišení. Značnou vypovídací hodnotu nese i samotný charakter konvolutních rukopisů, forma záznamu, grafická úprava, kvalita papíru aj.

²⁴⁾ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 26–29.

Analýzy jednotlivých let

1656

Poznání výročních zpráv z Telče však často problematizuje druhotné uspořádání do svazků a nekompletní dochování. Je to případ i prvního roku vedení *annuae* z domu třetí probace v Telči, pro nějž se soubor textů nezachoval integrálně. Chybí konvolut, který měl být archivován v Praze.

První ročník telčských výročních zpráv je pozoruhodný z několika hledisek. Patří mezi ně v prvé řadě jeho relativní kvalita, která poukazuje na zvýšenou péči, již pisatel sestavení zprávy *pro domo* věnoval. Stylizaci textu s ohledem na celkový účín, obsah, kompozici i zastoupená řešení zřejmě velmi promýšlel. Mohly by o tom svědčit také texty, které byly při svázání druhotně zařazeny na konec rukopisu (ÖNB, Cod. 13558*), psané patrně touž rukou a používající stejné formulace, jež se vrací k událostem první poloviny 50. let.²⁵⁾ Původce zprávy je možné považovat za schopného stylistu. V porovnání s jinými telčskými výročními zprávami se vyjadřoval specifickým autorským stylem,²⁶⁾ který se vyznačuje rozmanitostí zastoupených prostředků (střídání postupů, historický infinitiv), celkově vyšší míra zastoupení tzv. barokních rysů²⁷⁾ i utváření kompozice do uzavřeného celku. Jeho schopností prozrazuje i bohatší slovní zásoba a odkazy na biblický text. Pisatel měl úhledné písmo, tíhl ke klasicizující ortografii, i když ne zcela důsledně. Text zprávy *pro domo*, sepsané v telčském sídle, obsahuje škrty a přípisy (nikoli však čtené), které zjevně prováděl pisatel sám. Jedná se předně o autokorekce,²⁸⁾ víceslovná i větná doplnění s cílem specifikace podávaných informací či opravy formou přípi-

²⁵⁾ ÖNB, Cod. 13558*, fol. 427r–434r.

²⁶⁾ K definici stylu a autorského stylu viz Marie ČECHOVÁ – Marie KRČMOVÁ – Eva MINÁŘOVÁ, *Současná stylistika*, Praha 2008, s. 16–18; František NOVOTNÝ, *Historická mluvnice latinského jazyka 2*, Praha 1955, s. 197–201.

²⁷⁾ Lubor KYSUČAN, *Antické tradice v barokní latinské literatuře českých zemí*, Olomouc 2011, s. 31–36, zvláště s. 32. V textu výroční zprávy za rok 1656 se jedná především o vyjadřování maximální míry intenzity, polaritnost, superlativy (elativy), důraz na vyjadřování emocionality, metaforizaci; časté jsou stylistické prostředky intenzifikace (stupňování, účinkové věty, asyndeton) a prvky estetizace textu (figura etymologica apod.); v kompozici je patrná snaha o sevřenost, symetrii a dosažení pointy komponováním textu do gradujícího celku.

²⁸⁾ První je uváděna původní verze ÖNB, Cod. 13558*, jako druhý je citován výraz po opravě; např: *eidem – Deo; regebat – rigente; relinquebant – relinquebat* (subjekt v singuláru); *versum – versus* (adverbiále); *laetamur experti – laetamur nos expertos*.

su na boku folia ke značce, anebo mezi řádky.²⁹⁾ Další přípisy na okraji folia připojil jiný člen řádu později.

Je zřejmé, že jako druhá v těsném kontaktu s tímto exemplářem vznikla varianta pro konvolut určený po ukončení kolování k uložení v brněnském archivu.³⁰⁾ Psal ji totiž týž pisatel jako zprávu *pro domo*. Text převzal v integrální podobě, takřka beze změn. Zohlednil drobné úpravy originálu; do nové zprávy plynule včlenil přípisy. Dodržoval zároveň i stejné členění. Zpočátku je evidentní snaha o identické řádkování, touž grafickou úpravu a v celém opisu o estetizaci písma. Krom toho pisatel do původního textu zasahoval minimálně. Několikrát pouze obsadil kontextová synonyma, změnil slovesný způsob, prostředky koheze či slovosled, patrně ze stylistických důvodů.³¹⁾ Frekventovanější než tyto odchylky je variace úzu psaní malých a velkých písmen či interpunkce. V hojné míře se vyskytují ortografické dublety. Je však třeba předeslat, že tyto změny lze u variantních exemplářů zpráv považovat za běžný rys, který nemusí indikovat jejich vzájemný vztah.³²⁾ Pravopis je rozkolísaný i v rámci textu jednoho autora.

Jelikož byly obě verze napsány rukou téhož pisatele, lze předpokládat, že konvolutní varianta pro archivaci v Brně vznikla jako čistopis již v domě třetí probace v Telči. Charakter konvolutu ukazuje na to, že všechny v něm obsažené zprávy vznikly obdobným způsobem – jako opisy patrně v jednotlivých řádových sídlech. Jedná se spíše o čistopisy, z nichž každý začíná na novém listě a byl napsán odlišnou rukou.³³⁾

Jako jediné další známé varianty se pro srovnání se zprávou za rok 1656 dochovaly verze uložené v římském archivu Tovaryšstva Ježíšova.³⁴⁾ Opis zprávy z domu třetí probace se zde však nenachází. Zmínky o telčském řádovém působišti jsou zahrnuty do celkové zprávy o české provincii. Jedná se o poměrně stručné části z výroční zprávy referující o vzniku domu třetí probace a osobě zakladatelky, hraběnky vdovy Františky Slavatové. Jsou zařazeny do obsáhlejšího textu podávajícího informaci o události vzniku domu třetí probace, patrně též z důvodu přináležitosti k zastoupeným tématům (podpora mecenášů, příjezď projevovaná řádu). V závislosti na tom došlo k modifikacím originálu, které vyplývají z povahy změny kontex-

²⁹⁾ „*Illustrissimi praesertim tres, inter quos ipse loci dominus ac familiae Slavatinae hodie caput.*“ ÖNB, Cod. 13558*, fol. 8r.

³⁰⁾ ÖNB, Cod. 11962, fol. 398r–403r. Pořadník kolování viz tamtéž, fol. 311v.

³¹⁾ První je uváděna původní verze z ÖNB, Cod. 13558*, jako druhá je uvedena varianta z konvolutního exempláře zprávy v ÖNB, Cod. 11962; např: *prospicitur eo libentius – eo insudat libentius; evocatis – adductis; ubi primum – ut primum; existimentur – credantur; diceretque – ut dicebat; et – neu.*

³²⁾ Srov. M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 91.

³³⁾ ÖNB, Cod. 11962, fol. 311r–418v.

³⁴⁾ ARSI, sign. Boh. 97, I, pag. 226–228; ARSI, sign. Austr. 141, fol. 358v.

tu. Pozorovat lze interpretační odchylky i faktografické posuny (snad i záměrné), generalizaci a vzhledem k posunu funkce též k setření autorského stylu (patrný je nezáměr o jazykovou stránku). Typickým rysem je přirozeně krácení.³⁵⁾ Vzhledem ke stručnosti záznamu, který nabývá spíše formálního charakteru, lze o vztahu k variantám usuzovat jen omezeně. Přesto pasáže v ARSI vykazují z lexikálního hlediska závislost na konvolutní variantě určené pro archivaci v Brně (ÖNB, Cod. 11962).

Komparace prvního roku vedení *litterae annuae* v Telči vede k závěru, že za rok 1656 vznikla jako první zpráva *pro domo* rukou písaře, který ji následně s drobnými zásahy do textu sám integrálně opsal již v místě svého působiště (v Telči). Na základě jeho opisu pak vznikaly další varianty; kompilátor verze určené pro Řím reprodukoval verzi z konvolutu určeného do brněnského archivu (ÖNB, Cod. 11962).

1657

Lépe než zprávy za rok 1656 jsou dochované verze telčských *annuae* za rok 1657. Pro tento ročník lze poprvé ze sledovaných let pracovat s kompletním souborem čtyř exemplářů.

Autor i písař zprávy *pro domo* se jednoznačně změnil. Prozrazuje to značně odlišný charakter záznamu kladoucí větší důraz na misijní činnost v telčském regionu i mimo něj.³⁶⁾ Liší se v podstatě ve všech aspektech (ráz, obsah, kompozice, lexikum). V jistém ohledu lze hovořit o snížení atraktivitu a variability textu. Písař měl charakteristické písmo s pravým sklonem a ostrými hranami. I v tomto případě došlo ve zprávě *pro domo* před opisem k řadě úprav. Kromě korekce drobných chyb jde též o přípisy, tentokrát poměrně výrazné. Ty však neprováděl jen autor (písař) sám, nýbrž i jiní členové komunity.

Na základě kolace textů lze říci, že verze zprávy *pro domo* (ÖNB, Cod. 13558*) sloužila opět jako vzorový dokument. Nalézá se zde největší množství zmíněných

³⁵⁾ Ještě markantnější jsou posuny a interpretace ve zmínce v textu o rakouské provincii. Byly sem zařazeny převážně coby marginálie. ARSI, sign. Austr. 141, fol. 358v. Větší části telčské zprávy za rok 1656 reprodukuje také Johannes MILLER, *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723. Prolegomena, liber I, II, III*, NK ČR, sign. XXIII C 104/1 (XXIII C 104a), pag. 665–680. V textu prováděl změny lexikálního i stylistického rázu – rozváděl polovětne konstrukce na věty s verbem finitem (zejména nepřimou řeč), obsazoval kontextová synonyma. Text doplňoval o vlastní informace i úryvky z jiných zpráv, přeskupoval je dle potřeb chronologie a ve specifických pasážích vázaných na místní realie krátil.

³⁶⁾ Tohoto roku působili telčští jezuité dle výroční zprávy v obcích Polná, Heraldice, Třešť, Studená, Studnice, Vydří a dále také v Třebíči, Havlíčkově Brodě, v Pernštejně, Opařanech, v jarních měsících též na Opocensku a Králověhradecku.

úprav, které vznikaly jak při psaní samotném (zásahy písaře), tak při následné kontrole či přehlédnutí, které provedly dvě osoby. První korektor pozměnil některé pasáže, korigoval pořadí textu³⁷⁾ a na konec zprávy připojil celé jedno folio.³⁸⁾ Zásahy druhé kontroly byly méně rozsáhlé, týkaly se jen dílčích doplnění.³⁹⁾

Zpráva *pro domo* a konvolutní varianta určená pro archivaci v Brně jsou tentokrát také obsahově totožné.⁴⁰⁾ Původní text pisatel i nyní reprodukoval v úplnosti. Jako nejvýraznější rozdíl vystupuje zohlednění přeskupení, udaného značkou, přípisů připojených na okrajích listů či škrťů a doplnění o poslední folio. Setkat se lze výjimečně i s obměnami slovosledu, případně vynecháním slov. Spolehlivým ukazatelem je stejně jako v předchozím ročníku i rukopis písaře. Zprávy i nyní psala táž ruka. Pisatel v konvolutní variantě zohlednil pozměněné řazení pasáží i obměny a přídavky, které vznikly při přehlédnutí jiným členem řádu. Je tedy nasnadě, že exemplář zprávy *pro domo* vznikl z uvedeného souboru opět jako první, přímo v domě třetí probace v Telči. Zde jej podrobila kontrole další ruka. Následně původní pisatel opsal již korigovanou verzi, která byla později svázána do konvolutu. Změny a přidané části korektora pisatel plynule integroval do textu v požadovaném pořadí.⁴¹⁾ V další fázi, tj. v době, kdy již existoval první opis, zjevně proběhla v původní zprávě (*pro domo*) další kontrola. Tyto korektury bere písař konvolutního exempláře také na zřetel, avšak již formou druhotné úpravy (škrtnutí a přípis *in margine*). Některé zcela vynechal.

V dalším opisu pro konvolut, který měl být uložen v pražském archivu,⁴²⁾ jenž v tomto roce také přebírá zprávu celou, jsou do textu v naznačené posloupnosti plynule zařazeny změny obou korekcí zprávy *pro domo*, i ta, kterou původní písař ve vídeňské konvolutní verzi vyznačil škrtem a přípisem. Vynechané shodně opomíjí. To, že tento opis reprodukuje i uvozovací formulace, které použil písař pro začlenění přípisu do konvolutní varianty v ÖNB, Cod. 11962, by spolu s dalšími rysy ukazovalo na to, že verze pro archivaci v Praze vznikla v závislosti na konvolutním exempláři ve svazku určeném pro brněnský archiv (ÖNB, Cod. 11962). Konvolutní varianty zpravidla vykazují příznačnou formalizaci, která je v případě opisu ročníku 1657 určeného do pražského archivu patrná zejména ve vyšší frekvenci zkratk a sigel. Opisovač text reprodukoval pečlivě úhledným písmem a vy-

³⁷⁾ „*Haec scribenda inferius ad signum X.*“ ÖNB, Cod. 11962, fol. 14r.

³⁸⁾ Je možné, že tento korektor byl autor zprávy sám, který korigoval práci písaře.

³⁹⁾ Tento korektor se v přípisech telčských zpráv objevuje pravidelně (i v roce 1656); jeho změny však nejsou konzistentně reflektovány.

⁴⁰⁾ ÖNB, Cod. 11962, fol. 516r–520v.

⁴¹⁾ V textu došlo při opisu také k typickým změnám: k odchylkám v úzu psaní kapitálek, interpunkce, vyskytují se zde ortografické dublety; takřka raritní je obsazování kontextových synonym. Setkat se lze i s drobnými chybami.

⁴²⁾ NK ČR, XXIII C 105/2, fol. 238r–242v.

jma prefixů a přípon či synsématik nahrazoval i z kontextu odvoditelná slova (*spiritus, animus, nostri*). Lze tudíž usuzovat, že tento opis vznikl jako čistopis zkušeného písaře se sklonem k úspornosti, patrně jako třetí v řadě. Každá ze zpráv v tomto konvolutu začíná na novém listu. Jde spíše o čistopisy a písaři se v rámci jedné zprávy nemění. Rozdíly v rukopisech se jeví jako značné.⁴³⁾ Avšak prozatím také nelze zcela vyloučit, že se v tomto ročníku opisovači střídali, jak se zdá z porovnání zpráv všech domů, a tudíž že konvolut nebo jeho část měla na starost jedna pracovní skupina.

V římském archivu Tovaryšstva Ježíšova⁴⁴⁾ se pro rok 1657 nacházejí také výňatky z telčské výroční zprávy zahrnuté do celkové zprávy z provincie, jako v případě záznamu za rok 1656. Pasáže nejsou převzaty přímo, jedná se o přestylizované úryvky opatřené komentářem.⁴⁵⁾ Kritériem výběru byly opět zastoupené tematické okruhy (*Diversorum in Societatem favor, Peccatores conversi...*).⁴⁶⁾ Vzhledem k atraktivnosti vyprávění z posledního přidaného folia zprávy *pro domo*,⁴⁷⁾ kterou různé řádové písemnosti reprodukuji opakovaně,⁴⁸⁾ lze soudit, že nesla specifické kvality pro sebereflexi řádu. Se zřetelem k míře přestylizace však není možné usuzovat, k jaké variantě má verze z ARSI blíže.

Je zjevné, že zpráva sepsaná pro rok 1657 přímo v domě a konvolutní verze pro brněnský archiv (ÖNB, Cod. 11962) představují i pro tento rok těsně související varianty, které vznikly v bezprostředním kontaktu. Konvolut pro archivaci v Brně tudíž ani v tomto ročníku nevznikl jako sumář syntetizovaných textů, nýbrž jako soubor zpráv celistvě převzatých, z nichž byla minimálně ta telčská opsána přímo v místě vzniku originálu. Jednotlivé *annuae* konvolutu začínají i v tomto roce na samostatných listech; každá je psána jinou rukou. Liší se i kvalita papíru. Další dva známé opisy zprávy za rok 1657 určené do pražského archivu, respektive do Říma, vznikly, zdá se, následně. Konvolutní svazek uložený v Praze byl zřejmě vytvořen součinností skupiny písařů též z integrálně převzatých textů. Vznikl jako profesionální opis pravděpodobně dle varianty konvolutu k archivování v Brně (z ÖNB, Cod. 11962), jak lze usuzovat na základě důvodů popsaných výše.

⁴³⁾ Tamtéž, fol. 168r–255v.

⁴⁴⁾ ARSI, sign. Boh. 97, I, *Annuae Literae Provinciae Bohemiae Societatis Iesu Anni 1657*, pag. 239–258.

⁴⁵⁾ „*Ita memorant in suis [litteris] Telcženses.*“ ARSI, sign. Boh. 97, I, pag. 241.

⁴⁶⁾ ARSI, sign. Boh. 97, I, pag. 240; pag. 249.

⁴⁷⁾ ÖNB, Cod. 13558*, fol. 16r.

⁴⁸⁾ ARSI, sign. Boh. 97, I, pag. 241; J. MILLER, pag. 670; Václav SCHULZ, *Korrespondence jesuitů provincie české z let 1584–1770*, Praha 1900, s. 76.

1658

Pozoruhodný ročník pro srovnání variant telčských výročních záznamů představuje zejména text k roku 1658. Jedná se o případ, kdy se text zprávy *pro domo* a opisové verze značně odlišují. Autoři se v tomto roce také vystřídali. Koncipování zprávy se ujal pisatel méně schopný. Lze hovořit o pokračující tendenci poklesu kvality. Zpráva se vyznačuje zvýšenou mírou stereotypnosti, opakováním větných konstrukcí a nezájmem o složitější jazykové utváření; snížilo se také zastoupení tzv. barokních rysů. V určitých případech se projevuje i závislost na starších zprávách. Text je zároveň podstatně kratší než dřívější ročníky, převažuje v něm z hlediska žánru *litterae annuae* referenční funkce. Pisatel se opravoval a častěji škrтал.

V souboru čtyř dochovaných verzí však stojí zpráva z telčského domu osamoce. Ostatní konvolutní zprávy jsou rozdílné. Text zařazený do konvolutu určeného pro brněnský archiv nelze v tomto případě označit za opis.⁴⁹⁾ Vykazuje naopak známky aktivní a lze říci pečlivé práce s původní variantou, kterou různorodými způsoby na všech úrovních upravuje.

Původci (původce) nové verze originál systematizovali – seskupovali informace z poněkud nekoherentní zprávy do tematicky vymezených a za sebou seřazených celků (uvažovat lze o tom, že byla reflektována tzv. *formula scribendi*). Text na jednu stranu krátili, a to zejména vynecháváním některých místních detailů a faktických specifikací (popis divadelního představení, reakce místních na výzdobu koleje, některé okolnosti výkupu pozemků pro její rozšíření). Na stranu druhou informace přidávali a zprávu rozšiřovali. Nejedná se však o dodání informace zcela nové, nýbrž o doplňování formou kontextuálního určení pomocí přímých odkazů na příslušné reálie⁵⁰⁾ nebo o rozvíjení pramenící zjevně z úsilí text obohatit.⁵¹⁾ Příznačné je také přidávání evaluativních adjektiv a intenzifikátorů.⁵²⁾ Centrem pozornosti byl v tomto ohledu zejména popis pořízeného liturgického náčiní, který patrně poskytl prostor poněkud barvitějšímu líčení. Za pozornost jistě stojí také iden-

⁴⁹⁾ ÖNB, Cod. 11962, fol. 553r–652v.

⁵⁰⁾ Tučně jsou vyznačeny výrazy, které text zprávy *pro domo* z ÖNB, Cod. 13558* neobsazuje. Varianty z konvolutního svazku ÖNB, Cod. 11962, jsou uvedeny na druhém místě: „*Boëmo idiomate; mysteria [...] fuere proposita – spectatum est [...] quidquid aut ad Angelum Virginem salutantem, aut ad DEUM nascentem, aut ad adorantes Magos pertinebat; vestis – dalmatica*“ apod.

⁵¹⁾ Např: *corona gemmea; opere caelatorio vermiculatae [lipsanothacae]; exempla ad moribundos, aut mortuos [pertinentia]*.

⁵²⁾ Např: *in sublimè [aedes] attolletur; [navicula] affabre elaborata; [subsellium] elegantè ordine; lautiore epulo [fundatrix exciperetur]*.

tifikace intertextové aluze z Bible.⁵³⁾ Z hlediska syntaxe a lexika dochází k rozdělování souvětí, změně jejich typu, rozvádění jmenných vazeb, obměně synonym a dalším modifikacím.

Lze říci, že z celkového pohledu převažují změny týkající se způsobu vyjádření. Opis pro konvoluti tihne k větší variabilitě, intenzivnějšímu účinku a vyšší míře estetizace textu. Lze konstatovat nárůst počtu tzv. barokních rysů. Patrná je rovněž snaha o lepší logickou strukturu, větší srozumitelnost (přidáváním konektorů). Variantu konvolutního svazku lze v mnoha ohledech považovat za zdařilejší text. V tomto smyslu je zajímavé, že pisatel(é) věnoval(i) pozornost předně první polovině zprávy, tzn. té části, která předchází zaznamenání misijní činnosti v Telči, v okolí města a cesty do Krušných hor. Zásahů v tomto oddílu ubývá, nemizi však úplně.

Tuto variantu vytvořili dva písaři, kteří se v průběhu psaní vystřídali.⁵⁴⁾ V jejich textu se vyskytují škrty a přípisy nad řádek. Jednotlivé výroční zprávy ostatních domů v konvolutu psaly různé ruce.

Ostatní exempláře telčských *annuae* za rok 1658 reprodukuji tuto konvolutní variantu, tzn. po přepracování. Zpráva kolující po Čechách (uložená v pražském archivu)⁵⁵⁾ doznala jen změn, které jsme výše označili za typické, stejně jako zpráva uložená v ARSI, kde se v tomto roce poprvé vyskytuje celistvě opsaný text – samotná zpráva reprodukuje úplnou konvolutní variantu.⁵⁶⁾

Obě konvolutní verze (ÖNB a NK ČR) i zpráva uložená v ARSI jsou takřka totožné. Určení možných vztahů je vzhledem k charakteru indicií nejednoznačné. Drobných odchylek se jako obvykle v textech vyskytuje velké množství. Jedná se však v drtivé většině o dublety, kolísání pravopisu, úzus psaní kapitálek, množství zkratk, změny interpunkce, případně obměny slovosledu dvou bezprostředně následujících slov.

Zpráva v ARSI je v několika případech defektní (chybné či vynechané písmeno). Někdy lze takové řešení připisovat anticipaci textu (*monstroso* vs. *montoso*). Svěd-

⁵³⁾ ÖNB, Cod. 13558*, 17r 1 „*Christianam pietatem ad omnia utilem apud Telczenses conseruauimus ...*“; NK ČR, sign. XXIII C 105/3, pag. 158 „*Christianam pietatem, e Paulino oraculo ad omnia utilem, apud Telczenses conservauimus ...*“; 1Tm, 4:8 „*corporalis exercitatio ad modicum utilis est pietas autem ad omnia utilis est.*“

⁵⁴⁾ Jeden se postaral o první folio 643 (fol. 643r, 643v) a poslední stranu folia 645 (fol. 645r). Druhý z písařů psal střední část zprávy na foliu 644 (fol. 644r a 644v).

⁵⁵⁾ NK ČR, sign. XXIII C 105/3, pag. 2, určuje toto pořadí domů: Telč – Jindřichův Hradec – Český Krumlov – Praha (profesní dům, Klementinum, Nové Město) – Břežnice – Klatovy – Cheb – Chomutov – Litoměřice – Jičín – Hradec Králové – Kutná Hora – *Inde Pragam ad Collegium S. Clementis*; poslední dvě sídla nezaznamenala, že by konvolut dorazil.

⁵⁶⁾ Možným vysvětlením by bylo, že generalát upustil od myšlenky vydávání zpráv pro celý řád, a v důsledku toho se změnil i požadavek na texty zasilané z jednotlivých domů.

čilo by to spíše o pasivní práci s opisovaným textem, která mohla vést k nepozornosti.

Významné však je, že konvolut uchovaný v Praze (který koloval po českých řádových sídlech) psala pro tento ročník jediná ruka. Vše nasvědčuje tomu, že konvolutní svazek archivovaný v Praze vznikl na jednom místě (provincialátě?), kde měl jeho tvůrce k dispozici zprávy ze všech řádových domů. V roce 1660, kdy začaly být v domech české provincie čteny zprávy z konvolutu s ročníkem 1658, se prvním místem kolování dle pořadníku stala Telč, kam svazek s předepsaným sledem domů přivezl u příležitosti vizitace český provinciál a někdejší telčský instruktor třetí probace Jan Pošmurný.⁵⁷⁾

I v případě ročníku 1658 je zřejmé, že jako první vznikla zpráva *pro domo*, která byla následně přepracována do „kvalitnější“ konvolutní varianty. K přestylování došlo patrně již v Telči. Z hlediska její proměny lze uvažovat o existenci mezivarianty, tzn. pátého textu, který upravoval původní zprávu a sloužil jako předloha pro konvolutní opisy. Žádná z dochovaných variant totiž nevykazuje známky zásahů do textu či práce s ním. Mohlo se však jednat o pracovní dokument, který neměl být archivován. Následně, snad právě v centru provincie, vznikly další dva exempláře (NK ČR, ARSI).

1659

Úvahy nad vztahy variant telčských *litterae annuae* za rok 1659 se mohou pohybovat jen ve značně omezeném prostoru, neboť se pro tento ročník z neznámých důvodů nedochovala ani zpráva *pro domo*, ani varianta pro konvolut určený do brněnského archivu. V rukopise ÖNB, Cod. 11962 celý soubor výročních zpráv ze všech domů české provincie chybí – vazba sice s konvolutním svazkem za rok 1659 počítá, avšak svázaný byly pouze prázdné listy.⁵⁸⁾

Verze chovaná v Klementinu má poměrně malý rozsah.⁵⁹⁾ Dle jejího charakteru je hypoteticky možné usuzovat, že těž nese stopy kráčení. Chybí specifitější odkazy, nápadná je i absence konkrétních a místních detailů. Větší prostor zaujímají témata misijní činnosti. Ostatní informace jsou povětšinou redukovány na obecná tvrzení. Neprojevují se ani výraznější známky autorského stylu. Povaha textu se v tomto ohledu blíží formalizovanému záznamu a nechává tušit, že praxe reprodukce zprávy mohla být totožná jako v předešlém ročníku. Na to, že pořízení variant zprávy

⁵⁷⁾ Dle *catalogu personarum* pro rok 1656 působil v domě třetí probace jako „*Instructor Terciariorum, Pater Spiritualis, Promus Nostrorum Confessarius, Monitor, Exhortator*“. ÖNB, Cod. 11962, fol. 431v.

⁵⁸⁾ Tamtéž, fol. 653r–700v.

⁵⁹⁾ NK ČR, sign. XXIII C 105/2, fol. 332r–333v.

pro ročník 1659 proběhlo obdobným způsobem, by mohlo ukazovat i to, že celý konvolut psal pro tento rok opět jeden písař či malá skupina spolupracovníků.

Do římského archivu se i v tomto roce dostala samostatná zpráva.⁶⁰⁾ Rozsahem i obsahově se shoduje s verzí pro pražský archiv. Vyjma dublet, interpunkce, kapitálek, úzu psaní adverbialie apod. se odlišuje jen několika drobnými lexikálními variacemi.⁶¹⁾

1660

Psal-li celý konvolut jediný písař, neznamenalo to však krácení či úpravy textu pro konvolutní svazky. Svědčí o tom opět neúplně dochovaný soubor variant telčských *annuae* pro rok 1660.

Autorem textu verze *pro domo*, který podává zprávu o fungování a výsledcích telčského domu třetí probace, se stal opět jiný člen řádu. Vyjadřoval se charakteristickým autorským stylem, který nezřídka činí značné nároky na interpretaci. Spíše informativní způsob formulace záznamů ustoupil emfatickému způsobu vyjadřování, jenž usiluje o intenzivní výraz a účinek na čtenáře. Prozrazuje jakési osobní nasazení, jež lze patrně připsat vlastnímu zaujetí a silnější vazbě autora na dané místo i obsah zprávy. Jeho roční záznam bilancuje, místy nese známky rétorického patosu a lze říci, že nabývá až povahy jakési osobní výpovědi.⁶²⁾ Lze pozorovat zvýšené zastoupení rysů uměleckého utváření textu. Výjimkou nejsou škrty či autorské korekce, které v tomto případě svědčí o hledaném výrazu a snad i snaze o výraznější stylizaci (figury, přechod do vyprávěcího času, přímá řeč, gradace, asyndeton, metaforizace aluzí na klasické reálie apod.).

Sám pisatel do textu zprávy *pro domo* zasáhl několika přípisy, aby připojil další informace. V několika případech jde o vložené folio polovičních rozměrů.⁶³⁾ Způsob, jakým je zpráva napsána, svědčí spíše o tom, že ji autor sestavoval v průběhu psaní, tedy bez dokonalé přípravy.

Pro tento ročník telčských *litterae annuae* se dochovala pouze varianta zprávy z konvolutního souboru archivovaného v Praze,⁶⁴⁾ který putoval po moravských, slezských i českých řádových sídlech podobně jako svazky jindy určené pro archiv

⁶⁰⁾ ARSI, sign. Boh. 97, II, pag. 533–536.

⁶¹⁾ První je uvedena varianta z NK ČR, sign. XXIII C 105/2, druhý z výrazů je varianta z ARSI, sign. Boh. 97, II; např.: *pertinacior - perviciacior; exolvendi - exsolvendi; apprecatio - comprecatio*.

⁶²⁾ ÖNB, Cod. 13558*, fol. 25v–26r.

⁶³⁾ Tamtéž, fol. 27.

⁶⁴⁾ NK ČR, sign. XXIII C 105/6, *Annuae litterae provinciae Boemiae Societatis Jesu 1660-1664*, fol. 76r–80r.

brněnský.⁶⁵⁾ Konvolut byl sestaven na jednom místě, hypoteticky na provincialatě podobně jako to lze předpokládat u ročníku 1658. Svazek psal jediný a zjevně velmi zkušený písař (až na *annuae* ze Zaháně).⁶⁶⁾ Zprávy opisoval pečlivě, snažil se o čitelnost. Text přepisoval tak, aby byl jednotně zarovnaný, závěrečné odstavce upravoval do kónických útvarů, závěr opatroval ornamentální výzdobou.

Zpráva je převzata v úplnosti, bez krácení a bez výraznějších úprav. Častěji se lze setkat se známkami formalizace, zejména s velkými písmeny u náboženských termínů. Velmi početné jsou změny interpunkce, které vykazují snahu o jasnější segmentaci vět, důslednější oddělování vsuvek, uvozovacích výrazů apod. Patrná je také tendence redukovat fragmentalizovaná souvětí, která lze mnohdy považovat za prvky autorského stylu pisatele zprávy *pro domo*, zvláště za prostředky gradace.

Tyto rysy stejně jako četné drobné změny ortografie charakterizují také variantu určenou pro Řím. Odchytky v této verzi za současného stavu poznání neukazují na specifickou změnu praxe. Úplný opis pro římský archiv byl pravděpodobně pořízen dle konvolutní verze reflektující autorovy přídávky a autokorekce.

Závěr

Z uvedených komparací je patrné, že způsob nakládání s *litterae annuae* domu třetí probace v Telči v daném období kolisal. Pořadí pořízení verzí lze na základě studovaných textů popsat takto: jako první byla v domě třetí probace sestavena zpráva *pro domo* (ÖNB, Cod. 13558*). Kolace variant dokládá, že vznikla vskutku přímo v koleji. Svědčí o tom nejvyšší počet zásahů do textu, kontrola jinými členy řádu následně zohledněná v opisech, specifické odkazy na místní realie, které byly upozaďovány opisy v daných ročnicích, výjimečně i doklady o autorově vztahu k místu (1660). Lze uvažovat, že někdy byl autor totožný s písařem, jindy práci písaře korigoval. Jako druhá vznikla v bezprostředním kontaktu s touto zprávou (v domě třetí probace) varianta pro konvolut archivovaný v brněnském noviciátu (1656, 1657), která reflektovala zásahy kontroly v originálu. Případné změny prováděl do textu pisatel sám (1656, 1660), případně reflektoval opravy jiných členů řádu – *consultora* (1657). Patrně v této fázi došlo již v domě k přestylizování zprávy, pokud z nějakých důvodů nevyhovovala (1658). Nestalo se tak v případě kvalitního textu ročníku 1660. Posléze došlo podle této verze, avšak ne nutně v Telči, na opis dalších variant. Do ARSI byla u ročníků 1656 a 1657 zaslána souhrnná zpráva

⁶⁵⁾ Tamtéž, fol. 17r. Pořadí kolování bylo: Jihlava – Telč – Znojmo – Brno – Uherské Hradiště – Olomouc – Opava – Nisa – Vratislav – Hlohov – Svidnice – Klasko – Hradec Králové – Praha.

⁶⁶⁾ Tamtéž, fol. 73r–73v.

z provincie. Celkové zprávy z provincie určené pro Řím byly v prvních ze sledovaných let patrně psány mimo kolej, snad v Praze, a to kompilací z výročních zpráv jednotlivých domů. Za zlomový lze považovat ročník 1658, od něhož jsou v ARSI uchovávány plné zprávy opsané integrálně. Jedná se o dobu, kdy generalát upravuje své požadavky na podobu zasilaného textu a opouští se od úsilí vydávat shrnuté zprávy tiskem.⁶⁷⁾ Nelze s jistotou určit, která z verzí sloužila jako vzor dokumentu určenému do Říma. Odchytky by za současného stavu poznání neprůkazně ukazovaly spíše na to, že jím byly opisy pro brněnský archiv dnes uložené v ÖNB, Cod. 11962, tzn. opisy z koleje.

Komparace zpráv domu třetí probace v Telči vede též k poznání, že každý konvolut v dané době vznikl jiným způsobem. Pro ročníky 1656–1658 se zjevně podle mechanismu vzniku lišily konvoluty různého uchování (Brno či Praha).⁶⁸⁾ Jeden byl výsledkem svázání opisů zpráv připravených již v koleji (zhotovených po přehlédnutí jiným členem řádu). Druhý byl následným opisem podle těchto variant. O místě sepsání lze spekulovat (vyločit nelze, že jím byla Praha, zejména tehdy, vznikl-li konvolut malou skupinou pisařů či jen jedním). Konvolut pro archivaci v Praze většinou vykazuje známky pečlivé práce, zvláště estetizace písma apod. Jeho sestavení byla v tomto ohledu věnována největší pozornost.

Studium výročních zpráv z domu třetí probace v Telči může tudíž vést k několika zajímavým zjištěním. Jedním z nich je poznání, že úzus sestavování variantních exemplářů telčských zpráv a vzniku konvolutních svazků nebyl v rozmezí 50. a 60. let zcela ustálený. Zdá se, že se jednotlivé případy realizovaly do značné míry specificky, na rozdíl od období následujícího, kdy se praxe ustálila a z hlediska pořízení variant i zjednodušila. Výraznější odchytky jsou od ročníků 60. let již raritní, texty jsou přibírány takřka výhradně v úplnosti. Pochopení vztahů variant může být v tomto smyslu reprezentativní v kontextu praxe zacházení s *litterae annuae* v celé provincii.

Pozornost si v pojednávané době zasluhuje i sám přístup k textu. Ve sledovaném období nelze doložit, že by pravidelně docházelo k zásahům do telčských zpráv pro kompilovaný konvolut. V případě telčských *annuae* je v této době možné doložit jen několik případů radikální obměny zpráv. Byla-li jejich forma a obsah korigovány, událo se tak nejpravděpodobněji již v koleji.⁶⁹⁾ Dále je možné uvažovat, že je sekundárně konzultoval jeden člen komunity (rektor?).⁷⁰⁾ O důvodech provádění změn lze prozatím jen spekulovat. Dle analýz na zvoleném souboru se však zdá, že

⁶⁷⁾ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 25.

⁶⁸⁾ Je možné, že úzus se odlišoval i mezi jednotlivými domy.

⁶⁹⁾ Srov. K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 30.

⁷⁰⁾ Některé pravidelně se vyskytující přípisy téže ruky, které verze zpráv pro konvolutní svazky reprodukují nekonzistentně, mají charakter zaznamenání specifické informace týkající se domu („uchování paměti“).

příčinou mohl být určitý standard, který měla zpráva naplnit. Texty se měly pohybovat v mantinelech vyváženého poměru funkce, formy a obsahu. Pokud některý z faktorů převážil, anebo byl naopak upozaděn, přepracování nedostatky kompenzovalo. Úpravy mohou svědčit o tom, že cílem bylo vyhovět formálním požadavkům, dodržet úroveň textu, obsadit specifické a snad i očekávané prostředky sebe-reflexe formačního či exhortačního charakteru a autostylizace.⁷¹⁾ Jejich charakteristika se v tomto smyslu někdy blíží příznaku „barokní“, přestože využití specifického vyjadřovacího rejstříku řádová pravidla spíše zapovídala.⁷²⁾

Tato pozorování ukazují na to, že v daném období byla vzhledem k povaze zpráv i opisů praxe sestavování i nakládání s *litterae annuae* telčského sídla předmětem intenzivnější reflexe. Jakým způsobem se proměňovala, konsolidovala či upadala-li, ukáže až další výzkum.

⁷¹⁾ Nicméně o žánru *litterae annuae* srov. Markus FRIEDRICH, *Circulating and Compiling the Litterae Annuae. Towards a History of the Jesuit System of Communication*, Archivum Historicum Societatis Iesu, Vol. 77, 2008, Issue 153, s. 3–39, zvláště s. 10.

⁷²⁾ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 41 (*List Joanna Saxia* z roku 1663); M. FRIEDRICH, *Circulating and Compiling the Litterae Annuae*, s. 9–10.

Michaela Ramešová, Štěpán Valecký

**VERSIONS OF THE *LITERAE ANNUAE*
FROM THE HOUSE OF THE THIRD PROBATION
IN TELČ BETWEEN THE YEARS 1656 AND 1660
Analysis and Comparison of Copies**

SUMMARY

The paper focuses on the comparison and analysis of the Jesuit annual reports from the House of the Third Probation in Telč written between the years 1656 and 1660. It seeks to find how this specific form of Jesuit self-reflection textual genre, written in several versions, was created and used. The authors study the differences between the versions – changes to the structure, additional pieces of information added on the folia, and stylistic modifications. In several cases, the original text was substantially revised.

The annual report was written in retrospect at the beginning of each year on the basis of several collected sources. While the content and structure followed the Order's demands, the character of the text itself varied depending on the author.

In the period under consideration, there were four versions of the *annuae*. The original, now kept in Austrian National Library (Cod. 13558*), was written in the House of the Third Probation to be later kept there. Another two versions circulated around the Jesuit communities in the Bohemian Province as part of the convolute volumes. One of these versions is kept in Austrian National Library (Cod. 11962), the other is preserved in the National Library of the Czech Republic (XXIII.C.105/2, XXIII.C.105/3, XXIII.C.105/6). The fourth version was sent to the Order's headquarters in Rome (ARSI, Boh. 97, I. and II.). As the modifications of the original suggest, another (fifth) version could have existed, although no such document has been found.

As the comparison of the versions shows, the way in which the *litterae annuae* from Telč were created and used differed in the period studied. As for the years 1656 and 1657, the annual report written directly in the House of the Third Probation was created first (ÖNB, Cod. 13558*). Then, the convolute version destined to Brno Novitiate Archives (ÖNB, Cod. 11962) was written in close contact with the original. The revisions and changes to the original were reflected. This version very probably served as the model for the other variants. It is possible to assume that they were copied at the centre of the Province, in Prague. A summary report referring about the whole Bohemian Province was sent to Rome.

Later (years 1658 and 1659), the mechanism was slightly different. The original report was subject to further modifications. It was most probably revised in Telč. However, the original report referring about the year 1660, a text of high quality, was not changed at all. The convolute volume to be archived in Prague was created by a small number of professional scribes who reproduced the revised version. The integral convolute version was copied to be sent to Rome. It is important to stress, that from that year onward, the copies to be sent to Rome reproduced the convolute version as a whole. It was a time, when the Order's authorities rethought the demands on the form of the *annuae* they wanted to receive and abandoned the efforts to publish the summary reports in print.

The analysis also shows that the two convolute volumes circulating around the Province were created in two different ways. One volume was created by way of binding the convolute copies created already in the colleges, while the other was the result of copying based on these versions. Usually the integral text was reproduced taking account of the corrections made by *consultors* who reviewed the text in the college.

The analysis and comparison of the annual reports from Telč may thus be revealing in several points. If the relations between the versions of the *litterae annuae* from Telč are well understood, it might give us clues to understand the situation in the whole Province. It becomes clear that in the period under consideration, there was no consistent way to reproduce the *annuae*. By contrast, in the following years, the system became more consistent making the work with the copies easier. It is, however, also the text itself, what deserves deeper attention. It was clearly not common to change the original report. If it happened, the text was very probably altered directly in the college in order to meet the formal requirements, achieve a certain level of quality, and use the expected literary devices of exhortation and 'self-fashioning.' Thus, it was the balance between function, form, and content that was probably seen as essential.

III

LITERATURA

Jan BRADEMANN, Mit den Toten und für die Toten. Zur Konfessionalisierung der Sepulkralkultur im Münsterland (16. bis 18. Jahrhundert), Münster, Rhema 2013, 559 s.

Recenzovaná práce, dizertace obhájená roku 2010 na univerzitě v Münsteru u profesora Wenera Freitag a profesorky Barbary Stollbergové-Rilingerové, vyšla v řadě münsterského Sonderforschungsbereichu (SFB) 496 *Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme*. Studiím všešlým z tohoto SFB o symbolické komunikaci je vlastní vysoce teoretický kulturalistický přístup k nejrůznějším fenoménům raně novověkých dějin, tedy charakteristika, jež má vedle svých nepochybných předností i jisté nedostatky (především přílišnou míru abstrakce), jak bude níže naznačeno.

Přesto je třeba již v úvodu předkládanou práci vyzdvihnout ve vysoce pozitivním smyslu. Jan Brademann si za své téma zvolil vývoj venkovských hřbitovů v procesu konfesionalizace, přesněji řečeno „konfesionalizaci sepulkrální kultury“ v tzv. münsterském *Oberstiftu*, a to především na základě výzkumu 26 farností v arcijáhensvích proboštů münsterských kolegiát sv. Martina a sv. Mořice. Konkrétně mu šlo – jak je to příznačné pro münsterský výzkum symbolické komunikace – o to, jak byly „na hřbitvech formovány, symbolicky ztělesněny a neustále opakovány konfesní hodnotové představy a normy jednání a jaké procesy změny zde lze sledovat mezi 16. až 18. stoletím.“ Přitom mohl navázat nejen na zdařilý sborník o raně novověkých venkovských hřbitvech, který vydal roku 2007 ve výše uvedené řadě spolu s Wernerem Freitagem,¹⁾ ale přímo i na Freitagovu habilitaci z roku 1998 o raně novověkém vechtském děkanátu, ležícím v tzv. münsterském *Niederstiftu* (tzv. Oldenburger Münsterland), nacházejícím se severně od Brademannova *Oberstiftu*.²⁾

Kromě úvodu je práce rozčleněna do celkem šesti částí. První tematický oddíl *Forschungskontext, Theorie und Vorgehen* (s. 15–46) obsahuje rozsáhlý kulturalistic-

¹⁾ Jan BRADEMANN – Werner FREITAG (edd.), *Leben bei den Toten. Kirchhöfe in der ländlichen Gesellschaft der Vormoderne*, Münster 2007; zde srov. zejména jejich teoretickou úvodní studii: *Leben bei den Toten. Perspektiven einer Geschichte des ländlichen Kirchhofs*, s. 9–49.

²⁾ Werner FREITAG, *Pfarrer, Kirche und ländliche Gesellschaft. Das Dekanat Vechta 1400–1803*, Bielefeld 1998.

ký úvod do tématu. Brademannovi jde o rozšíření konfesionalizačního paradigmatu právě o kulturalistický kontext, neboť dosud byla konfesionalizace zkoumána pod přílišným prizmatem dějin velké politiky. Konfesionalizaci proto interpretuje z hlediska teorie institucí drážďanského sociologa Karla-Siegberta Rehberga jako tzv. institucionalizaci,³⁾ a to na příkladě analýzy sepulkrální kultury jako „*kulturní praxe*“, jako „*diferenciace a zintenzivnění náboženských interpretačních vzorců (Deutungsmuster)*“.⁴⁾ Jde mu o kombinaci makro- a mikrohistorického přístupu k tématu. Kultura, již Brademann chápe opět pomocí její sociologické definice z pera Karla-Siegberta Rehberga, a tudíž i její podmnožina sepulkrální kultura, je pak strukturujícím „*ansámblem hodnot, norem a symbolů*“, jejichž intenzita se s postupující konfesionalizací různým způsobem měnila. (Pohřebním) liturgiím a hřbitovům – jakožto „*místům symbolické produkce socio-religiózní diference a jednoty*“ – zde připadla role důležitých generátorů identity, neboť symbolizovaly vůdčí ideje, normy i principy (náboženského) řádu, a to (opět podle K. S. Rehberga) na celkem čtyřech sémantických úrovních: 1) jako tzv. *Leib-Symbole* (např. různá gesta, ztělesnění/zosobnění); 2) tzv. *Raum-* a *Ding-Symbole* (topografické, architektonické i umělecké formy: hřbitovy, kostely a jejich výzdoba aj.); 3) tzv. *Zeit-Symbole* (ztělesnění časových kontinuit a rytmizací např. ve formě kalendářů svatých atd.); a 4) tzv. *Text-Symbole* (rituálně inscenované texty: kázání, zpěvy, modlitby apod.). Tehdejší současníci/věřící si pak vštěpovali prostřednictvím těchto symbolizací skrze „*komplexní duchovně-emocionální procesy*“ výše zmíněné normy, hodnoty a před-

³⁾ Srov. jeho dizertaci: Karl-Siegbert REHBERG, *Ansätze zu einer perspektivischen Soziologie der Institutionen*, Diss. Aachen 1973; a celou řadu sborníků, jež spoluvydal v novější době se svým kolegou v drážďanském SFB 537 *Institutionalität und Geschichtlichkeit*, mediivistou Gertem Melvillem: Gert MELVILLE (ed.), *Institutionen und Geschichte. Theoretische Aspekte und mittelalterliche Befunde*, Köln – Weimar – Wien 1992; TÝŽ (ed.), *Institutionalität und Symbolisierung. Verstetigungen kultureller Ordnungsmuster in Vergangenheit und Gegenwart*, Köln – Weimar – Wien 2001; TÝŽ – Hans VORLÄNDER (edd.), *Geltungsgeschichten. Über die Stabilisierung und Legitimierung institutioneller Ordnungen*, Köln – Weimar – Wien 2002; Gert MELVILLE – Karl-Siegbert REHBERG (edd.), *Gründungsmythen, Genealogien, Memorialzeichen. Beiträge zur institutionellen Konstruktion von Kontinuität*, Köln – Weimar – Wien 2004; André BRODOCZ – Christoph Oliver MAYER – Rene PFEILSCHIFTER – Beatrix WEBER (edd.), *Institutionelle Macht. Genese – Verstetigung – Verlust*, Köln – Weimar – Wien 2005; Gert MELVILLE – Karl-Siegbert REHBERG (edd.), *Dimensionen institutioneller Macht. Fallstudien von der Antike bis zur Gegenwart*, Köln – Weimar – Wien 2012; stejně jako sborník vydaný k tomuto tématu Historickým ústavem Maxe Plancka v Göttingenu: Reinhard BLÄNKNER – Bernhard JUSSÉN (edd.), *Institutionen und Ereignis. Über historische Praktiken und Vorstellungen gesellschaftlichen Ordens*, Göttingen 1998.

⁴⁾ K tomu také Jan BRADEMANN, *Konfesionalisierung als Institutionalisierung. Theoretisch-empirische Überlegungen zur kulturgeschichtlichen Erweiterung eines Forschungsparadigmas*, Archiv für Kulturgeschichte 92, 2010, s. 425–459.

stavy (náboženského) řádu (např. dějiny spásy, Kristovo zmrtychvstání, reálnou prezenci ve svátosti oltární apod.). Vzhledem k nestálosti/nahodilosti (*kontingen-ci*) těchto (náboženských) norem a hodnot pak celý náboženský řád nespočíval ani tak v teologických dogmatech, ale spíše v náboženské praxi, jež byla symbolicky ztělesněna právě náboženskými institucemi utvářejícími náboženský i konfesní řád.

Mezi tyto náboženské instituce se pak řadily především liturgické rituály, jež autor chápe v souladu s moderními *Ritual studies* jako performativní akty formující imanentní skutečnost (a tudíž i náboženskou zkušenost) jejím neustálým symbolickým opakováním. „*Náboženský rituál tak nic nezobrazuje, nýbrž je produktivní. Etabluje náboženské konvence; jeho prováděním vzniká náboženský řád.*“ Liturgie – jež Brademann interpretuje jako „*liturgické jednání/liturgisches Handeln*“ – proto rituální studia vnímají jako náboženské rituály svázané s církvemi, jako instituce, jako formy jednání a komunikace mezi laiky a duchovními zaměřené na uctívání Boha, přičemž to byly právě sepulkrální rituály, jež byly úhelným kamenem všech náboženství. Pohřební liturgie byly proto prvořadým objektem raně novověké konfesionalizace. Normy a hodnoty, jež ztělesňovaly, se staly předmětem zásadních konfesních sporů; zároveň byly tyto sepulkrální rituály centrálními elementy katolické *praxis pietatis*.

Druhá část studie *Kirchhof und Sepulkralkultur als Teil des konfessionellen Wertesystems* (s. 47–137) načrtává nejprve kontury pozdně středověkých a reformačních hřbitovů v tzv. *Münsterlandu*. Autor konstatuje jejich multifunkcionalitu (místo pohřbů, kostnic, shromáždění obce, skladiště, školy, místo charitativní činnosti aj.), doloženou i jiným badáním, a věnuje se i jejich roli v pozdně středověkém synodálním zákonodárství a arcijáhenském soudnictví (*Send*), podle nichž měly být hřbitovy viditelně odděleny od svého profánního okolí. Jejich konkrétní funkci lze jen těžko doložit, vzhledem k nedostatku relevantních pramenů k pozdně středověké pohřební liturgii münsterského biskupství. Z několika málo dochovaných zdrojů je ale možné konstatovat velkou lokální nejednotnost sepulkrálních liturgií v Münsteru. S reformací se pak podle autora staly hřbitovy „*krytalizačními body konfesní identity*“, neboť evangelíci se snažili o potlačení všech prvků v liturgii i zbožnosti, jež by naznačovaly, že lze spásu mrtvých ještě nějak ovlivnit (očistec, zbožné skutky aj.). Přesto lze v luteránských pohřebních liturgiích konstatovat četné kontinuity s předreformační dobou: pohřební zvonění, procesní kříže, voskové svíce, kostnice jako *memento mori* apod. Radikální zlom, včetně zákazu všech modliteb za mrtvé, typických ještě pro luterství, pak s sebou přinesla až kalvínská reformace, již autor označuje za „*reformovanou revoluci symbolů*“, resp. „*symbolickou revoluci*“. Hřbitov tak sloužil reformovaným (zwingliánům a kalvinistům) především k „*disciplinaci a homogenizaci způsobů chování a hodnotových představ.*“ Raně novověký evangelický pohřeb byl

zaměřen spíše než na (kolektivní duchovní) *memorii* na (individuální světskou) *famu* zemřelého.

V Münsteru se reformace silněji prosadila jen ve větších městech. Zdejší biskupové začali v duchu *Tridentina* provádět farní vizitace již od roku 1571 a konfesní tlak zesílil zejména za biskupů z řad bavorských Wittelsbachů: Arnošta (1585–1612) a Ferdinanda (1612–1650), kteří protestantismus mezi münsterskou šlechtou i měšťany do roku 1630 víceméně úspěšně potlačili. Vrchol katolické konfesionalizace poté nastal za biskupa Kryštofa Bernarda Galena (1650–1678), který katolickou tridentskou reformu biskupství završil vydáním reformního dekretu, tzv. *Constitutio Bernhardina* z roku 1655. Zejména první polovina 18. století pak byla v Münsteru ve znamení plně rozvinuté barokní konfesní kultury. Tato konfesní jednota však byla narušena po roce 1740 v důsledku hospodářské emigrace nekataliků do knížectví münsterského biskupa, který jim dokonce roku 1747/48 povolil pohřby na katolických hřbitovech. Münsterské hřbitovy tak přestaly být po zhruba 120 letech místy „*sepulkrálně-kulturního konfesionalizmu*“. Osvícenství pokročilejšího 18. století ovlivnilo venkovské hřbitovy na katolickém německém severozápadě jen relativně málo. Došlo sice k redukci svátků a ve městech i k translaci hřbitovů mimo sídla, ale na vsích bylo celé 19. století ve znamení silných kontinuit s předcházející konfesní érou.

Následující část knihy *Raum-, Ding- und Leibsymbole: Zwischen Profanität und Heiligkeit. Kirchhöfe als Bestandteile der Kirchdörfer, ihre Ausstattung und Nutzung* (s. 139–291) se zabývá především topografií münsterských hřbitovů, jež bývaly obklopeny valy, ploty, příkopy, ale i špýchary. Jako jinde sehrály hřbitovy důležitou roli ve stabilizaci sídelní struktury (*siedlungsbildend*). Vsi s kostely a hřbitovy byly totiž méně ohroženy zpusnutím, než ty bez hřbitovů. Autor konstatuje na základě katastrálních plánů čtyři základní typy münsterské hřbitovní topografie. Během raného novověku docházelo k vyčlenění domů a staveb ohraničujících areál hřbitova z oblasti hřbitovní imunity (znamenající mj. osvobození od světských daní), jež tak byla stále více omezena jen na vysvěcené místo. Zprvu bývaly hřbitovy odděleny od okolí spíše jen příkopy, zdmi ve větší míře až v 18. století. Jasně topografické hranice byly nutné i pro symbolické ohraničení hřbitovů rituály. Pozemky i nemovitosti na hřbitovech bývaly kromě toho velice často propachtovány vrchností, faráři a obcemi různým ‚nájemcům‘, což vedlo k vzrůstu jejich zastavení. Obyvatelstvo hřbitovů, tzv. *Kirchhöfer*, náleželo k sociálně nižším vrstvám selského obyvatelstva, námezdní síle, jež našla po roce 1700 uplatnění především v protoindustriální činnosti (plátenictví). Vzhledem k tomu, že hřbitovy se často nacházely v centrech vsí, sloužily i jako důležité křižovatky cest.

Rodinnými ‚hrobkami‘ disponovali jen bohatší sedláci. Většina venkovského obyvatelstva našla spočinutí na volné ploše hřbitova. Blízkost hrobu k oltáři přitom nehrála roli. Převažující symbolickou výzdobou hrobů byly jen prosté náhrobní

kříže. Celkem vzato se ale dochovalo intaktně jen málo venkovských hřbitovů z barokní doby, vzhledem k jejich přesunům a přestavbám v 19. století. Nejdůležitější i nejčastější sakrální stavbou na hřbitově mimo kostelů byly kostnice. Severoněmecká *ossaria* však nikdy nedosáhla s ohledem na svou výzdobu míry reprezentativnosti jihoněmeckých a alpských kostnic.

Součástí katolické konfesionalizace bylo pojetí sepulkrální kultury zcela vylučující nekatolíky ze solidárního společenství živých s mrtvými (zákazy jejich pohřbů na hřbitovech a jejich pohřbívání spolu s nekrtěňátky, sebevrahy a exkomunikovanými na tzv. pohanských hřbitovech/*Heidekirchhöfe*). Důležitou roli v tomto procesu sehrála víra v očistec a kult dušiček aj. *suffragia* živých za mrtvé, především zádušní mše, odpustky apod. Společenství živých ve vyznání a kultu tak bylo nutným předpokladem pro společenství ve smrti. Pohřební liturgie münsterského biskupství si uchovaly celou řadu lokálních specifik i v raném novověku (např. ve formě diecézní agendy z roku 1712). Zcela romanizovány ve smyslu *Tridentina* byly až v 19. století. Homogenizace liturgických rituálů se zde uskutečnila jen na úrovni biskupství.

Na rozdíl od středověku musel být raně novověký hřbitov zcela prost jakýchkoli profánních aktivit (např. pastvy hospodářských zvířat apod.). Zvýšené vnímání hřbitova jako sakrálního místa v baroku reflektovaly i synody, vizitace a arcijáhenské soudy. Nešlo přitom jen o již zmíněná nařízení k výraznějšímu topografickému oddělení hřbitova od profánního okolí, ale i o citlivější posuzování aktů znesvěcujících hřbitov (rvačky, provozování krčem na hřbitovech apod.). Přes zesílenou sankční aktivitu teritoriální vrchnosti však autor konstatuje, že po celý raný novověk nedošlo k zvýšené disciplinaci chování poddaných na hřbitově.

Čtvrtý hlavní oddíl recenzované monografie *Ritualisierte Jenseitshilfen: Kirchhofliturgien* (s. 293–465) se zabývá analýzou liturgických rituálů spojených se hřbitovy. Z autorova rozboru zádušních účtů vyplývá, že nejvyšší výdaje na liturgii měly farnosti v Münsteru mezi lety 1720–1750. Šestnácté století pak bylo ve znamení liturgické nejednoznačnosti (paralelní užívání katolických i protestantských rituálů při pohřbech). Počínaje vládou wittelsbašských biskupů vzrostl tlak státu na katolicitu pohřebních liturgií, došlo k „*zcírkevnění pohřbů*“, po roce 1700 pak přímo k jejich barokizaci. Autor podává důkladnou analýzu münsterského pohřebního rituálu vrcholného a pozdního baroka na základě diecézní agendy z roku 1712. Pro pohřební liturgie byl charakteristický spíše strach z Posledního soudu, důraz na hříchy zemřelého, na Boží odplatu ale i jeho milost, než na jistotu spásy. Pohřby sehrály rovněž zásadní roli v demonstraci sociálního kapitálu farních obcí i jednotlivých rodin, jimž umožňovaly (např. nákladnou výzdobou) demonstrovat sociální distinkci. Důležitou součástí pohřbu byla zádušní mše. Pravidelná *anniversaria* však byla pro většinu venkovanů příliš drahá. Liturgická *memoria* zemřelých byla důležitým úkolem bratrstev, jež však bývala v menších sídlech knížectví münster-

ského biskupa zakládána ve větší míře až po třicetileté válce. Barokní doba s sebou přinesla i rozkvět řádných (zhruba patnáctkrát do roka) i mimořádných (prosebných) hřbitovních procesí, nařizovaných po roce 1659 ve více než osmdesáti případech biskupským zeměpánem. Rovněž i procesí neměla jen náboženskou funkci, ale byla důležitá i pro prezentaci sociální distinkce, což bylo podle autora přímo nutnou podmínkou jejich stability. Ani na poli hřbitovních procesí neznamenalo osvícenství na rozdíl od měst žádný větší zlom.

Pátá část pod názvem *Ländliche Sepulkral- und Memorialkultur in der katholischen Konfessionalisierung: Zusammenfassung und Ausblick* (s. 467–475) obsahuje stručné resumé recenzované monografie. Celkově autor konstatuje úspěch katolické konfesionalizace vytvořením „*konfesně-specifické kultury*“ prostřednictvím symbolů a rituálů, jež umožnily věřícím úspěšně překonat jak strach ze smrti, tak získat (díleči) jistotu dosažení spásy, a které tak nejlépe ztělesňovaly konfesní normy a hodnoty, resp. celý náboženský řád. „*Sepulkrální protireformace*“, k jejíž ritualizaci a institucionalizaci došlo především po třicetileté válce, tento řád stabilizovala sociálním vyloučením veškeré konfesní deviance. Konfesionalizaci je pak třeba podle autora chápat především jako rituální fenomén, přičemž nebyla procesem iniciovaným a uskutečňovaným jen státní mocí, ale stejně tak i věcí prostých věřících.

Šest částí knihy jsou přílohy se dvěma tabulkami: jednak s 84 doloženými případy nařízení mimořádných (prosebných) procesí münsterskými biskupy ve druhé polovině 17. a v 18. století (s. 478–483), jednak tabulka s počtem a typy projednávaných deliktů na münsterských hřbitovech mezi lety 1593–1800 (s. 484n.)

Brademannova práce je zdařilým příspěvkem k vývoji katolického venkovského hřbitova v době mezi třicetiletou válkou a osvícenstvím. Srovnatelné práce z českého prostředí zatím chybějí; jak z důvodu pramenného dochování, tak kvůli dosud badatelsky málo zpracovaným farním archivům. Přesto je nutné zmínit na závěr několik výhrad: tento vysoce teoretický přístup k výzkumu starších dějin opírající se o poznatky moderní německé sociologie, typický pro münsterskou i drážďanskou školu, má především pro českého historika, většinou nezvyklého na takto abstraktní přístup k dějinám, ale i pro eventuálního „laického“ čtenáře, očekávajícího od historikovy práce spíše (více či méně poutavý) příběh, i celou řadu úskalí. Přes všechno autorovo tvrzení o kontingenci, tedy nestálosti a nahodilosti, sociálních institucí se mi jeví v Brademanově výkladu tento silně teoreticko-strukturalistický přístup k dějinám jako příliš deterministický, neberoucí v potaz četné „odchyly“ v „*náboženském rádu*“ raně novověkých konfesních církví, jež jsou v rozporu s více či méně silně monolitním pojetím raně novověkých konfesí jako institucí umožňujících předmoderním lidem jejich jednání jen v určitém (úzcze) vymezeném rámci/struktuře (např. poměrně silná role mystiky, monastické tradice, poutí, kultu svatých u luteránů, zwingliánů milujících duchovní hudbu, katolíků věřících

v ospravedlnění pouhou vírou, ba dokonce i jistá rezidua víry v očistec u protestantů a jiné aspekty rozklížující vnímání konfesí jako institucí). Je také otázkou, byly-li ony Brademannem tak často vzývané (ale podle mě historikem mnohdy jen obtížně přesně postihnutelné) „normy, hodnoty, vůdčí ideje a představy o řádu“ vskutku aktivně spoluutvářeny drtivou většinou tehdejších věřících, či zdali šlo spíše jen o jejich jednostrannou propagaci ze strany tehdejších mocenských struktur. Stranou nemohu nechat ani velice komplikovaný způsob Brademannova vyjadřování, dlouhá souvětí plná naakumulovaných abstraktních pojmů, místy nesrozumitelná ani pro rodilého mluvčího. Historickou vědu je sice třeba brát v souladu s nejlepší německou tradicí jako *Sozialwissenschaft*, v jejichž interpretativních soudech je nutná jistá míra abstrakce; přesto by však historik neměl na rozdíl od sociologa, pro jehož styl vyjadřování jsou (bohužel) velice komplikovaně abstraktní formulace často typické, resignovat (už jen s ohledem na „laického“ čtenáře) na snahu o co nejmýšlenější i nejjednodušší výroky. Brademannova kniha – po „řemeslné“ stránce i s ohledem na množství zpracovaných pramenů velmi povedená práce – není (ke své vlastní škodě) vskutku jednoduché čtení, což bude mít do budoucna jistě i svůj vliv na její recepci v oboru.

Petr Hrachovec

Jan BRADEMANN – Kristina THIES (edd.), *Liturgisches Handeln als soziale Praxis. Kirchliche Rituale in der Frühen Neuzeit*, Münster, Rhema 2014, 456 s. + CD

Cílem recenzovaného sborníku o 19 studiích, práce vzešlé ze dvou dílčích projektů Sonderforschungsbereichu 496 *Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme* (hřbitovy ve Vestfálsku a legitimace vlády v procesích ve městech) pod vedením profesora vestfálských dějin na univerzitě v Münsteru Wernera Freitag, je „společenská působnost náboženských rituálů v historickém vývoji“. Většina studií se koncentruje na oblast severozápadního Německa a týká se vždy všech tří hlavních německých konfesí (katolicismu, luteranismu a zwinglianismu/kalvinismu).

Úvodní studie Jana Brademanna *Anstelle einer Einleitung. Liturgisches Handeln als soziale Praxis – Konfessionalisierung als ritueller Prozess?* podává na téměř 50 stranách rozsáhlý nástin tématu. Centrální pojem své studie „liturgické jednání/liturgisches Handeln“ autor charakterizuje jako „pravidelný výkon formálně ustanovených kolektivních jazykových i nejazykových akčních a komunikačních forem, svázaných s církvemi, ze strany laiků i duchovních, jež se vztahují ke křesťanskému Zjevení.“ Brademann konstatuje nedostatek historických prací z liturgických dějin, jež byly dosud objektem zájmu spíše teologů a etnologů. V souladu se svým kulturalistic-

kým přístupem se pokouší o „*kulturní dějiny náboženství*“ a z toho plynoucí pojetí konfesionalizace jako „*liturgicko-rituálního procesu*“. Autor rekapituluje výzkum sledovaného tématu ze strany tzv. *Ritual studies*, jež nechápu liturgické jednání staticky, ale jako výsledek sociální praxe (církve i věřících). Liturgie, vykazující ještě v době barokní velkou variabilitu, byly sociálně produktivní. Výzkum rituálů (především jejich sociální podmíněnost i produktivnost) je tak klíčovým i pro Brademannovu oblast specializace (kulturní dějiny), zejména jejich sociálně-distinktivní role (např. v podobě procesí). Liturgické rituály tak podle Brademanna sloužily přímo jako „*seismografy sociálního vývoje*“. Měly nepostradatelnou sociálně-politickou legitimizační funkci ve zlomových dobách. Reformační „kontraliturgie“ delegitimizovala tehdejší (katolické) struktury stejně tak jako ta zwingliánská/kalvinistická ty luterské a naopak. Rituální analýza rovněž umožňuje lépe pochopit fenomén konfesionalizace, interpretovaný německými historiky až do 80. let 20. století téměř výlučně pod prizmatem utváření státu a sociální disciplinace ale i náboženské racionalizace.

Především anglosaské bádání však s tímto (německým) teleologickým modelem raně novověkých dějin velmi otrásl. Rituální kritika reformace rozhodně nevedla k opuštění náboženských rituálů (viz práce Boba Scribnera). Během raného novověku lze konstatovat „*rituální konjunktury i konjunktury antiritualismu*“. Liturgické jednání bylo zásadní pro sociální soudržnost u všech konfesí. Reformace i konfesionalizace byly rituálními procesy, produkty „*rituálních performancí*“. Především eucharistie a rituály s ní spojené sloužily jako „*generátory konfesní difference*“. Sporné elementy liturgických rituálů a symbolů se staly přímo klíčovými konstitutivními prvky jednotlivých konfesí. Nábožensko-rituální praxe představovala „*médium konfesní demarkace*“. Liturgie jako silně formalizované formy náboženských rituálů byly kulturně produktivní ve dvojím smyslu. Šlo nejen o (imanentní) fyzické performance, ale těmito performancemi/výkonem se vytvářely i (transcendentní) skutečnosti. Liturgické rituály sloužily jako komunikační formy, neboť umožňovaly produkci sociálních hodnot a norem stejně jako i kontakt s transcendentem. Současně byly dynamickými, neustále se měnícími systémy ovlivňujícími jiné sociální struktury (roztěpení křesťanství během reformace skrze liturgii). Mezi „*proměnou hodnot*“ a „*liturgicko-symbolickou změnou*“ tak byla úzká příčinná souvislost. Náboženství chápáné jako „*sociální fenomén*“ (Thomas Luckmann) tak mělo nepostradatelnou roli pro „*sociální konstrukci skutečnosti*“. Šlo o sociokulturní praxi užívající určité instrumentarium symbolů. Konfesionalizace jako rituální proces je pak podle Brademanna určitou sadou institucionalizací, tedy symbolickou permanentní praxí etablojící určité konfesní struktury, a nikoliv souborem pevně daných teleologických dogmat.

Následujících 18 příspěvků je rovnoměrně rozděleno do šesti bloků. První blok *Liturgie als Ritual: systematisch-theoretische Sondierungen* (s. 59–107) otevírá studie

sociologa Volkharda Krecha *Systematisierende Überlegungen zur Bedeutung von Liturgie in religionssoziologischer Perspektive* chápajíciho liturgie jako „*formy nábožensko-rituální komunikace*“, a to jak mezi účastníky rituálu, tak Bohem. Podle Krecha má takto chápaný rituál osm základních znaků, mj. fyzickou přítomnost osob, schematickou komunikaci umožňující jen malé odchylky či liminální aspekt.

Teoreticky zaměřený je i příspěvek Edmunda Ahrense *Liturgisches Handeln als performativer Vollzug und religiöse Praxis. Die Perspektive einer kommunikativen Religionstheologie* rekapitulující metodické přístupy anglosaských *Ritual studies* především s ohledem na roli performance/performativity (tzv. řečové akty Johna L. Austina, Johna R. Searleho ale i teorie komunikativního jednání Jürgena Habermase; výzkum rituálů Stanleyho Tambiaha, Victora Turnera, Catherine Bellové, Roye Rappaporta). Rovněž i pro Ahrense jsou rituály komunikativní praxí působící „*gemeinschaftsbezogen, gemeinschaftsstiftend und gemeinschaftlich [...] wirklichkeiterschließend, -ordnend und -verändernd*“. Konkrétními projevy této praxe bylo slavení, zpřítomnění, vzpomínání, vyprávění, dosvědčení, vyznání, sdělení a sdílení (Boha): např. společenství eucharistických darů nebo vyznání víry jako jedna z forem výše zmíněných řečových aktů. Prostřednictvím liturgií tak bylo „*vzpomínáno a zpřítomněno, dramatizováno a inscenováno*“ (tedy performováno) Boží jednání.

Větší ohled na dochované liturgické prameny než dva výše zmíněné ryze teoretické příspěvky bere studie katolického tübingského liturgika Andrease Odenthala »*Rituelle Erfahrung*« im Zeitalter der Konfessionalisierung. Zur Anwendung eines praktisch-theologischen Paradigmas auf die Liturgiegeschichte – ein Versuch snažícího se aplikovat současné ideové modely praktické teologie na konfesní dobu. Odenthal charakterizuje pojem „*zkušenost/Erfahrung*“ v opozici vůči „*zážitku/Erlebnis*“. Zkušenost je podle něj zážitkem interpretovaným v kontextu lidské existence, přičemž interpretačním horizontem v době reformace byla tradice, prodávající tehdy ovšem řadu zlomů. Odenthalův koncept tzv. rituální zkušenosti tak navazuje již na starší teologický model „*symbolické zkušenosti*“ týkající se vztahu mezi vírou a životem. V případě „*rituální zkušenosti*“ jde pak o „*symbolickou zkušenost*“ v médiu bohoslužby. Liturgie jsou pak jednou z forem těchto zkušeností. Odenthal model „*rituální zkušenosti*“ aplikuje na třech konkrétních liturgických pramenech: 1) v případě deníků katolického kolínského radního 16. století Hermanna Weinsberga konstatuje kontinuitu liturgické tradice fungující u Weinsberga jako argument pro zůstat u katolicismu. Tradice v jeho případě znamenala tradiční víru jeho rodiny, města a především vrchnosti, kolínské městské rady; 2) adaptaci liturgické tradice luterány představuje lubušský misál (*Missale Lubucense*) z kostela sv. Gertrudy ve Frankfurtu nad Odrou. Zdejší luteráni z předreformačního misálu ponechali část kánonu, především jeho jádro: eucharistickou modlitbu a slavení liturgie v latině. Rituální zkušenost zde tak byla možná jen se zřetelem k dílčímu zlomu a změně středověké tradice; 3) substituci tradice představoval podle Odenthala tisk liturgic-

ké knihy *Cantica sacra* magdeburskou katedrální kapitulou z roku 1613. Šlo o zcela novou koncepci liturgických knih v luteránském duchu. Rozhodujícími kritérii pro pravou bohoslužbu bylo nyní zvěstování evangelia a řádné spravování svátostí. V sousedním halberstadtském biskupství ale byly v tamější katedrále používány i nadále předreformační liturgické knihy. Přesto však ani magdeburští kanovníci zcela nerezignovali na tradici. Vzorem pro ně byla patristická epocha. Zachovali si i latinský liturgický jazyk, ornáty či užívání kadidla, které ovšem nebylo nyní pále-no při elevaci, ale při přijímání.¹⁾

Druhý blok *Bekentnis und Symbol: Die Liturgie aus der Sicht der Theologen* (s. 109–158) obsahuje již konkrétněji zaměřené studie. První příspěvek z pera Dorothee Wendebourgové *Lust und Ordnung. Der christliche Gottesdienst nach Martin Luther* se zabývá Lutherovými liturgickými reformami, byť se k nim tento wittenberský teolog dlouho zdráhal, neboť byl proti novému „zákonictví“, nyní ze strany evangeliků. Otevřeně odmítl jen obětní kánon mše. Jak ve svém latinském spise *Formula missae* z roku 1523, tak v *Německé mši* z roku 1526 neustále zdůrazňoval křesťanskou svobodu. Neusiloval ani o liturgickou uniformitu, ani o bohoslužbu v lidovém jazyce; přesto však byla podle něj vnější jednota důležitá: jako smírný instrument mezi evangelickými křesťany. Liturgický pluralismus, charakteristický pro luterský protestantismus, tak byl jedním z Lutherových náboženských odkazů. V souladu se středověkou praxí zdůrazňoval i Luther misijní a disciplinační funkci bohoslužby, jež tak musela být veřejná i ritualizovaná. Základním nerituálním elementem Lutherovy liturgické reformy pak byl důraz na exegezi/kázání a na německý zpěv, pro nějž tento wittenberský teolog složil celou řadu písní. Reformace se tak i díky němu stala „*hnutím zpěvu/Singbewegung*“ a kancionály charakteristickými konfesními znaky luteránských obcí.

Podobnou otázku jako Dorothea Wendebourgová si položil na příkladě liturgických reforem Huldrycha Zwingliho liturgik Ralph Kunz ve svém příspěvku *Vom Schauspiel zum Sprachspiel. Ästhetische Kriterien und theologische Prinzipien der reformierten Gottesdienstreform im Zürich des frühen 16. Jahrhunderts*. Zwingli postupoval na poli liturgických rituálů mnohem radikálněji než jeho wittenberský současník. Základním kritériem pro jejich ponechání mu byla pouze biblická tradice. Legitimačním zdrojem Zwingliho liturgické reformy bylo jeho pojetí tzv. prorockého úřadu. Z kněžského náboženství se stalo náboženství prorocké a tato změna byla patrná hlavně v reformě kultu, přičemž byly liturgické změny úzce spjaty s vrchnostenským ikonoklasmem. Bůh již neměl být vnímán jako idol, ale jako ikona. Bohoslužba, již Zwingli zreformoval mezi lety 1519–1524, se stala ka-

¹⁾ K tomuto tématu liturgické tradice u katolíků i protestantů srov. výbor autorových článků: Andreas ODENTHAL, *Liturgie vom Frühen Mittelalter zum Zeitalter der Konfessionalisierung. Studien zur Geschichte des Gottesdienstes*, Tübingen 2011.

talyzátorem náboženské reformy, kdy došlo k odstranění mše a k zavedení reformované Večeře Páně čtyřikrát ročně. Veškerá liturgie nyní probíhala bez zpěvu a hudby (*Schauspiel*). Kovová *vasa sacra* byla nahrazena dřevěnými kalichy. Místo oplatků/hostií se přijímal nalámaný chléb. Vedle reformované svátosti oltářní se stalo centrálním elementem liturgie prorocké kázání (*Sprachspiel*). Curych se tak stal nebeským Jeruzalémem, jeho kostely shromaždišti vyvoleného lidu. Jádro bohoslužby nyní nespočívalo ve zraku, ale ve Slovu (sluchu). Pravá bohoslužba se mohla odehrávat jen symbolicky (*zeichenhaft*), v nitru člověka. Vše, co oslavovalo stvořené místo Stvořitele, hlavně obrazy, relikvie, varhany, roucha, liturgická gesta aj., muselo být odstraněno. Podle Kunze byla duchovním zdrojem takto pojeté bohoslužby humanistická učenecká kultura odmítající důraz na vše viditelné a hmatatelné. Asketická estetika a z ní plynoucí úsporná liturgie měla ve své době velkou přitažlivost.²⁾

Tridentským pojetím liturgie se ve svém příspěvku »*In omnibus universi orbis ecclesiis, monasteriis, ordinibus*«. *Nachtridentinisches Liturgieverständnis zwischen Programm und Praxis* zabývá Benedikt Kranemann. *Tridentinum* se sice snažilo o uniformizaci katolické liturgie podle římského ritu (*Breviarium Romanum* z roku 1568, *Missale Romanum* z roku 1570 a *Rituale Romanum* z roku 1614) prostřednictvím papežské Kongregace pro svatě rity a ceremonie (*Congregatio pro Sacris Ritibus et Caeremoniis*), nově zřízené roku 1588, i skrze instrument pravidelných vizitací. Pouze římská liturgie, jež byla postulována jako neměnná, měla garantovat jednotu ve víře. Ovšem v praxi k této rituální homogenizaci mnohde vůbec nedošlo už jen proto, že liturgické knihy starší 200 let byly i nadále povoleny. Především katolické severozápadní a západní Německo tak zůstalo u své diecézní liturgie až do 19. století. Pro tridentskou liturgickou praxi tak byla typická paradoxní koexistence jednoty a variability. Liturgické *Mischformen* byly zřejmě obecným pravidlem. K plné romanizaci liturgie došlo až v pozdním 19. století. Důležité především bylo, že *Tridentinum* záměrně ponechalo na poli liturgie dualismus mezi obcí (pasivní prvek) a klérem (aktivní element), čímž se jasně vymezilo vůči evangelickým církvím; a nadále zdůrazňovalo hlavní účel mše jako oběti. Tridentská liturgie tak měla důležitou komunikativní funkci, viditelně sdělovala konfesní distinkci.

Třetí blok *Liturgisches Handeln und die gesellschaftliche Formierung der Konfessionen* (s. 159–234) se věnuje liturgickému vývoji na úrovni měst i celých zemí. Natalie Krentzová sumarizovala ve svém příspěvku *Von der Messerstörung zur Gottesdienstordnung. Die Anfänge evangelischer Liturgie in der Stadt Wittenberg* výsledky své mezitím zveřejněné dizertace o rituálním vývoji v tomto městě v první třetině

²⁾ Podrobněji se k tomuto tématu autor vyjádřil ve své habilitaci: Ralph KUNZ, *Gottesdienst evangelisch reformiert. Liturgik und Liturgie in der Kirche Zwinglis*, Zürich 2006.

16. století.³⁾ Wittenberská liturgie, vyvinuvší se v době mezi studentskými bouřemi z prosince roku 1521 a rokem 1526, kdy došlo s nástupem nového, již zcela evangelického kurfiřta Jana Stálého (1525–1532) k odstranění starých misálů v celém kurfiřtském Sasku, se stala vzorem pro církevní řády jiných luterských obcí. Sloužila jako charakteristický znak konfesní demarkace vůči jinověrcům, jako instrument sociální koheze stoupenců nové víry i jako forma náboženské komunikace. V jádru tzv. Wittenberského hnutí z přelomu roku 1521/22 stál odpor proti pojetí mše jako oběti a dobrého skutku. V Lutherově nepřítomnosti tak oslavil Andreas Karlstadt o Vánocích roku 1521 první evangelickou mši (bez kněžských rouch, elevace, bez předešlé zpovědi a postu, s nahlas pronesenými konsekračními slovy v němčině, s doteky svátosti oltářní rukama přijímajících a s důrazem na kázání). Církevní řád wittenberské městské rady z ledna 1522 odstranil mešní kánon. Byli to právě wittenberští radní, chápající zcela tradičně své město jako sakrální společenství, kteří nejvíce tlačili na reformu a sjednocení nové liturgie, přičemž se o unifikaci liturgické praxe ve městě spolu s kurfiřtem snažili již od počátku 16. století. Po Lutherově návratu do města v předjaří roku 1522 došlo ke zrušení většiny těchto radikálních reforem. Odstraněn zůstal jen mešní kánon. Luther se nato vymezil ve svých liturgických spisech *Formula missae* (1523) i *Deutsche Messe* (1526) jak vůči novému liturgickému „zákonictví“ Karlstadtových stoupenců (zákaz dotýkat se svátosti oltářní aj.), tak i starému „zákonictví“ katolíků (např. přijímání podjednou). Liturgická reforma měla být provedena postupně, s ohledem na „slabé“. Luther přejal většinu rituálů předreformační církve, byť je transformoval (*Umdeutung*) v evangelickém duchu.

Philippe Martin se ve svém příspěvku *Die tridentinische Messe. Zur Konstruktion einer katholischen Identität in Frankreich (um 1560–um 1580)* zabývá prosazením liturgických reforem *Tridentina* ve Francii. Nejprve rekapituluje debaty vedené na koncilu v Tridentu mezi katolickými zastánci užívání vernakulárních jazyků v liturgii (mj. i římským a českým králem Ferdinandem I.) a jejich odpůrci, zejména z řad katolických humanistů favorizujících výlučně biblické jazyky spolu s latinou. Latina byla nakonec povolena jako jediný liturgický jazyk z důvodu její demarkační funkce vůči protestantům. Latinou byla navíc i umocněna role centrální role kněze v liturgii. Konecni dekret *De sanctissimo missae sacrificio* ze 17. září 1562 proto znovu zdůraznil pojetí mše jako zpřítomnění jediné Kristovy oběti na kříži a podtrhl i její obětní charakter (i za mrtvé). Takto pojatá mše se stala centrálním elementem katolické konfesní identity. Francouzský klérus se silnou tradicí galikanismu odmítal ještě v 80. letech 16. století tridentskou homogenizaci liturgie, nakonec

³⁾ Natalie KRENTZ, *Ritualwandel und Deutungshoheit. Die frühe Reformation in der Residenzstadt Wittenberg (1500–1533)*, Tübingen 2014.

se však *Tridentinum* ve Francii postupně prosadilo; byť definitivně rovněž až v 19. století.

Liturgickým kalvínským rituálům v raně novověké Ženevě se ve svém příspěvku *Liturgische Praktiken und die Konfessionalisierung des kollektiven Bewusstseins der Reformierten. Das Beispiel Genf (16./17. Jahrhundert)* věnoval Christian Grosse. Autor konstatuje, že zbožná praxe hrála u reformovaných klíčovou roli pro utváření jejich konfesní identity vzhledem k absenci silné centrální autority. Zásadní roli v tomto procesu měl Kalvínův liturgický spis *La forme des prières/prière générale* z roku 1541 zavádějící vzájemné veřejné obecné modlitby (pětkrát denně). I tato liturgie sloužila jako viditelná konfesní distinkce. Na konci procesu liturgické reformy stálo vydání reformovaného žaltáře, jenž získal svou konečnou formu roku 1562. Ženevská městská rada se snažila institucionalizovat novou liturgii nejen ve (veřejných) kostelích, ale i v měšťanských domech. V čase krizí (přírodních katastrof i konfesního útlaku) kromě toho nařizovala i mimořádné modlitby, prováděné od roku 1656 denně, a po roce 1560 i posty jakožto instrumenty vnitrokonfesní solidarity i liturgické jednoty. Ženevští se jejich prostřednictvím identifikovali s Izraelem. Od roku 1562 a hlavně po roce 1598 byly do veřejných modliteb integrovány i invokace protestantských panovníků. Na závěr autor konstatuje četné shody mezi soudobou ženevskou reformovanou a katolickou liturgickou praxí (politické a demarkační implikace liturgie, ponechání hymnu *Te Deum laudamus* aj.). Od druhé poloviny 17. století poté docházelo k postupnému ústupu konfesní polemiky z kalvínských liturgických rituálů.

Čtvrtý blok *Liturgie, soziale Integration und Distinktion* (s. 235–303) začíná studie amerického historika Davida M. Luebkeho, *Passageriten und Identität. Taufe und Eheschließung in westfälischen Kleinstädten (1550–1650)*. Autor se zamýšlí, zda byla konfesní identita utvářena rituály, tj. zda sloužily jako motory konfesionalizace. Liturgická praxe tzv. přechodových rituálů v knížectví münsterského biskupa tomuto tvrzení v mnohém odporovala. Protestantští obyvatelé multikonfesních měst nechávali běžně křtít své děti katolickými faráři. Liturgie zde byly minimálně do konce 16. století vnímány nadkonfesijně. Jediným rituálem, jehož se protestanti nezúčastňovali, bylo katolické přijímání. Ovšem samotní katoličtí kněží 16. století v Münsteru vykazovali četné znaky konfesně-rituálního eklekticismu, takže velká část kněží vysluhovala svátost oltářní podle přání: podjednou i podobojí. Katoličtí kněží užívali běžně evangelické liturgické knihy a katechizovali děti podle spisů protestantských teologů. Laický kalich nebyl podle autora ve Vestfálsku 16. století konfesijním znakem protestantismu (přijímání ablučního vína katolíky). Silná regionalita liturgických rituálů usnadňovala konfesní shodu. Katolíci a luteráni žili bez problémů vedle sebe, ovšem tato koexistence skončila nástupem wittelsbašských biskupů do Münsteru (1585–1650). Sami protestanti začali zhruba od roku 1610 odmítat rituály katolických kněží. Do té doby však byly nejen přechodové rity vni-

mány nadkonfesijně: např. protestantské městské rady se běžně nechávaly „volit“ v katolických kostelích.

Dva následující příspěvky se věnují procesím v Münsteru. V první studii *Inszenierung von Ordnung. Die Große Prozession in Münster im Zeitalter der Konfessionalisierung* se Kristina Thiesová zaměřuje na vznik a vývoj tzv. Velkého procesí v tomto biskupském městě, jehož počátky se datují do morové epidemie a krátce nato následujícího požáru města v letech 1382/83. V raném novověku se interpretace tohoto procesí, formujícího sociální i politické skupiny – tedy sociální i politický řád – uvnitř městské společnosti, stala předmětem střetu mezi městskou radou a münsterskými jezuiti. Jako i jinde se tak i v Münsteru stalo procesí médiem sporů. Až do počátku 17. století nemělo Velké procesí v multikonfesioním Münsteru konfesijně-distinktivní funkci. Tato pluralistická náboženská praxe však musela ustoupit tlaku münsterských jezuitů a jejich mariánských sodalit, kteří zbožnou v praxi v Münsteru tridentinizarovali. Podle autorky šlo přímo o „*vzpouru mladých*“, do jejíhož čela se postavilo právě Tovaryšstvo Ježíšovo. Procesí tak bylo během 17. století jezuiti barokizováno masivním nasazením výzdoby (prapory) i náboženskými zpěvy.

Stejným münsterským procesím, nyní ovšem v 19. a raném 20. století, se ve svém článku *Demonstrativer Katholizismus und gleichberechtigtes Geschlechtsverhältnis. Studentische Korporationen in der Großen Prozession in Münster im 19. und 20. Jahrhundert* zabývá i Lena Krullová. Na rozdíl od jiných procesí nebylo Velké procesí zrušeno za osvícenství a během 19. století bylo aktualizováno o nové podněty (cholerové epidemie, účast městské rady). Stalo se demonstrativním symbolem vestfálského katolicismu proti pruskému *Kulturkampfu* snažícímu se procesí různým způsobem omezit (zákazy učitelům i žákům účastnit se ho aj.). Autorka se zejména zaměřuje na podíl katolických studentských spolků (do roku 1909 výlučně mužských korporací) a univerzitních profesorů na něm, pro jejichž participaci na procesí se stal rozhodující právě protikatolický antiklerikalismus pruského království. Ještě na počátku 20. století svědčila podobně jako v předmoderní době o významu zúčastněné korporace její blízkost ke svátosti oltářní.

Pátý blok s názvem *Liturgisches Handeln und die Differenz konfessioneller Wertvorstellungen* (s. 305–361) otevírá příspěvek Jürgena Bärsehe *Ordo exsequiarum und »ehrliches Begräbnis«. Eine vergleichende Analyse katholischer und protestantischer Begräbnisordnungen der frühen Neuzeit aus liturgiewissenschaftlicher Perspektive*. Autor konstatuje zásadní zlom v evangelické sepulkrální liturgii: nemožnost ovlivnit rituály posmrtný osud zemřelého; zatímco tridentští katolíci naopak na *suffragiích* za mrtvé trvali. Nejvíce rigorózní byli v tomto ohledu reformovaní, kteří povolili jen pohřební kázání, ovšem bez jakýchkoli modliteb za mrtvého i bez účasti duchovních při pohřbu. Zwingliáni i kalvinisté mrtvé od živých důsledně prostorově oddělili (např. zbořením kostnic, translací hřbitovů aj.). Evangelíci, zejména luteráni, kladli co největší důraz na tzv. *čestný pohřeb/ehrliches Begräbnis*, zaměře-

ný spíše na živé než mrtvého, který všem viditelně dokládal jistotu spásy a zmrtvýchvstání pohřbeného. Autor konstatuje jistou deritualizaci evangelického pohřbu, opuštění jeho symbolických forem (svěcené vody, kadidla, znamení kříže). Přesto byl luteránský pohřeb ve znamení četných kontinuit s předreformační dobou (pohřební procesí, ostentativní veřejnost pohřbu, pohřební zvonění, zpěvy žalmů *De profundis* či *Miserere*, antifony *Media vita* a jiných částí předreformační mše za mrtvé). Živým bylo pak zejména určeno pohřební kázání, zvěstující jistotu spásy zemřelého. Raně novověký katolický pohřeb si naopak místo toho zachoval důraz na strach z Posledního i tzv. partikulárního soudu, viru v očistec i tzv. výměnu darů mezi živými a mrtvými ve formě nejrůznějších *suffragií*.

V následující studii *Profanierte Religion und sakralisierte Verwaltung? Ein Blick auf Visitation und Liturgie in Paderborn und Lippe* se Mareike Menneová zaměřila na komparaci raně novověké vizitační praxe u vestfálských katolíků (v paderbornském biskupství) a evangelíků (v luterském a později kalvinském hrabství Lippe), přičemž konstatuje, že vizitace měly v obou teritoriích centrální úlohu nejen na poli sociální kontroly a disciplinace, ale byly nadále vnímány jako vysoce sakralizované rituály. U protestantů býval jejich průběh mnohem podrobněji písemně zachycen a rovněž i evangelické obce sehrály v jejich průběhu mnohem aktivnější úlohu. V obou konfesích však byly vizitace i nadále spojeny s doprovodnými liturgickými rituály (bohoslužbami aj.) a stejně tak byly centrálními elementy při utváření konfesních identit, neboť v obou teritoriích konstituovaly obce, a tím i konfesijní církve.

Irmgard Scheitlerová se ve svém příspěvku *Kirchengesang und Konfession. Die konfessionssymbolische Bedeutung des Kirchenlieds von der Reformation bis zur Aufklärung* rovněž zaměřila na interkonfesní komparaci na poli liturgického zpěvu. Martin Luther z něj učinil centrální element luterské bohoslužby, konfesijní *marker*, konfesní znak luterství, což dosvědčovaly četné luteránské kancionály, vydávané od roku 1524. Hlavní Lutherovou inovací byl zejména německý zpěv žalmů, jimiž se luteráni stylizovali jako vyvolený národ i ohraničovali od jiných konfesi. Katolíci se snažili luterské vlně kancionálů (500 luterských zpěvníků v 16. století) konkurovat vlastní produkcí v lidovém jazyce (např. od budyšínského kapitulního děkana Jan Leisentritta). Podle autorky byly katolické kancionály 16. století dokonce modernější než ty luterské, neboť konsekventně užívaly řazení *de tempore*. Zatímco však lze doložit u evangelických písní četné autory z řad laiků, skládali katolické liturgické zpěvy výlučně duchovní. Pro všechny autory – bez ohledu na konfesi – bylo typické přejímání písní od příslušníků jiných konfesi, či dokonce přímá inspirace celými díly (kalvinistický *Ženevský žaltář* posloužil pro první katolický německý žaltář kolínského kanovníka Kašpara Ulenberga z roku 1582), přitom však docházelo prostřednictvím média liturgické písně ke konfesijní polemice. Reformace i protireformace tak byly „*hnutím zpěvu/Singbewegung*“. Tato polemika

však během 17. století postupně ustoupila. Za osvětenství pak došlo k dekonfesionalizaci liturgických zpěvů, ba přímo ke ztrátě reformačního a barokního dědictví na poli písní. Osvícenské zpěvníky, násilně prosazované teritoriální vrchností, bývaly energicky odmítány obcemi bez ohledu na konfesi (např. roku 1780 v evangelickém Prusku nebo zhruba ve stejné době katolickém Porýní).

Poslední blok *Interkonnessioneller Konflikt, Ambiguität und Anpassung* (s. 363–423) otevírá příspěvek Andrease Pietsche o nizozemském humanistovi Justu Lipsiovi (1547–1606) »*Wenn doch selbst Lipsius Marienbildnis preisen kann!*«. *Von der verflixten Uneindeutigkeit religiöser Praktiken*. Konfesní nestálost Justa Lipsia, jenž se profesně pohyboval mezi reformovanou univerzitou v Leidenu, luteránskou univerzitou v Jeně a katolickou univerzitou v Lovani, vyvrací jednu z hlavních tezí konfesního paradigmatu, podle níž „byla konsolidace orthopraxie výrazem jednoznačné ortodoxie“. Již současníci o Lipsiově vyznání živě debatovali a považovali jej za člena spiritualistické sekty *Rodina lásky/Familia Charitatis*, vzniklé po roce 1540 kolem kupce Hendrika Nicolaese (cca 1500–1580) v Emdenu. Konfesijně pragmatictí a z filozofického hlediska stoučtí *familisté*, pro něž byly všechny liturgické rituály *adiaforou*, se vždy pružně přizpůsobili v místě převažující konfesi, což kritizovali soudobí ortodoxní katolíci i protestanti, neboť to podle nich ničilo opravdovost jakékoli víry.⁴⁾

Laurent Jalabert se ve svém příspěvku *Die Aufteilung des religiösen Raumes. Konfessionelle Differenzierung und sakrale Gewalt im deutsch-französischen Grenzraum im 17. und 18. Jahrhundert* věnuje konfesijním poměrům v hrabstvích Nassau-Saarbrücken a Nassau-Saarwerden a vévodství Pfalz-Zweibrücken v době baroka. V těchto původně zcela protestantských teritoriích se katolíci prosadili až díky francouzským výbojům do Porýní za Ludvíka XIV. Mírové smlouvy z Nijmwegenu (1678/79) i Rijswicku (1697) povolovaly katolíkům v Nasavsku i Zweibrückenu vykonávat pod francouzskou patronací veřejný kult. O kostely se však museli dělit s evangelíky v rámci četných *simultánei*. V důsledku demografického růstu v 18. století však přestávaly společné kostely dostačovat z prostorového hlediska. Četnost vzájemných konfliktů o liturgii vzrůstala. Kostelní novostavby, výlučně určené jen jedné konfesi, však byly stavěny až v 19. století. Hlavní demarkační linii mezi konfesemi do té doby představovala jen odlišná liturgie.

V posledním příspěvku *Das Offizielle und das Subkutane. Konfessionelle Symbole und Rituale im Spannungsfeld von öffentlichem Katholizismus und Geheimprotestan-*

⁴⁾ K fenoménu tzv. konfesní nejednoznačnosti se nedávno podrobně vyjádřily tyto dva sborníky: Kaspar VON GREYERZ – Manfred JAKUBOWSKI-TIESEN – Thomas KAUFMANN – Hartmut LEHMANN (edd.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungstheorie*, Gütersloh 2003; Andreas PIETSCH – Barbara STOLLBERG-RILINGER (edd.), *Konfessionelle Ambiguität. Uneindeutigkeit und Verstellung als religiöse Praxis in der Frühen Neuzeit*, Gütersloh 2013.

tismus in den österreichischen Erbländern um die Mitte des 18. Jahrhunderts se Martin Scheutz zaměřil na liturgickou praxi tajných evangelíků v rakouských zemích v době baroka s konstatováním, že šlo o venkovský fenomén. Po roce 1730 však evangelíci ztráceli stále více strach ze státního konfesijního útlaku a vystupovali více veřejně, byť bylo nekatolictví stále interpretováno jako výraz politické neposlušnosti vůči habsburské dynastii. Habsburkové proto od roku 1752 zřizovali v jednotlivých rakouských zemích misijní okrsky a dopadené protestanty neváhali deportovat do Sedmíhradska. Charakteristickým znakem protestantského kultu byla jeho neveřejnost: omezení zbožné praxe na prostor vlastního domu, společná četba pašovaných náboženských knih, činnost laických kazatelů či projíždějících protestantských duchovních nebo útěky za přijímáním do okolních protestantských teritorií. Navenek však protestanti projevovali rituální konformismus. Stát se tomu snažil zamezit katolizací veřejného prostoru (zřizováním sloupů sv. Trojice, mariánských vyobrazení, kultem zemských patronů, podporou tradičních forem barokní zbožnosti: bratrstva, eucharistický kult, růžence aj.).

Sborník uzavírá 24 textových ukázek písní k článku Irmgard Scheitlerové, jejichž zvuková stopa je obsažena na přiloženém CD. Recenzovaný sborník je třeba ohodnotit vysoce pozitivně, především pro jeho důsledně konfesijně-komparativní přístup. Názorně dokládá nejen velké plurality raně novověké zbožné praxe, ale i mnohdy překvapující shody v liturgiích různých konfesí. Všem studiím ve sborníku je blízká interpretace liturgických rituálů popř. náboženství vůbec jako komunikační praxe.⁵⁾ Pro české prostředí by byla podobná kniha mapující liturgickou praxi českých katolíků, utrakvistů, jednoty bratrské a luteránů rovněž velmi žádoucí.

Petr Hrachovec

Jan MALURA, *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*, Ostrava, Ostravská univerzita 2015, 278 s.

Mezi prameny, užívanými v současnosti při výzkumu náboženských a církevních dějin, zaujímá modlitební a meditativní literatura zvláštní postavení. Badatel, který pracuje s tištěnými, ale někdy i rukopisnými prameny literární povahy, na ni často naráží. V raně novověké literární produkci českých zemí jsou modlitební a rozjímavé knihy (nebo knihy náboženské vzdělávací literatury, ve kterých tvoří modlitby či

⁵⁾ K fenoménu náboženství jako komunikace srov. sborník vydaný sociology náboženství: Hartmann TYRELL – Volkhard KRECH – Hubert KNOBLAUCH (edd.), *Religion als Kommunikation*, Würzburg 1998.

rozjímání alespoň část textu) početně velmi výrazně zastoupeny. Tomu však větší nou neodpovídá zájem odborníků o jejich využití při historickém výzkumu. Pro historiky církevních dějin a náboženské problematiky bývá tento typ pramenů metodologicky obtížně uchopitelný, i když by se mnohdy mohlo jednat o bohatý zdroj informací k formování náboženského života s jeho hodnotami a stereotypy. Nejbliže má ke knihám modliteb a rozjímání samozřejmě literární historiografie, i v ní však bývalo toto téma spíše upozaděno. Proto nelze než uvítat zajímavou a podnětnou knihu ostravského literárního historika a zkušeného editora barokních textů Jana Malury. Syntetická práce, kterou k uvedené problematice vydal, je přínosná jak po faktografické stránce, tak i z metodologického hlediska a také z hlediska výsledků, jimiž rozšířil poznání nejen této literatury, ale také způsobu disciplinace a formování raně novověkého křesťana.

Autor postupuje systematicky, nejprve ve stručné předmluvě vytýčil své základní přístupy k dané tematice. Především zařazuje objekt svého zájmu, tedy meditační a modlitební knihy, do širšího celku „nábožensky vzdělávatelné literatury“. Tímto poněkud archaickým termínem (jež zvolil proto, že je „v české literárněvědné tradici již alespoň částečně zabydlen“) míní to, co se v německém prostředí nazývá *Erbauungsliteratur* a pro co by snad bylo možné použít i termíny náboženská vzdělávací nebo naučná literatura. Z metodologického hlediska mu jde o propojení literárně historického a filologického pohledu se sociokulturními, respektive historicko-antropologickými přístupy. Výzkum je zaměřen na jazykově české texty, sleduje je však v kontextu německojazyčné produkce v českých zemích i zahraničí, která s nimi samozřejmě byla ve vzájemné interakci.

Uvedené snaze o kombinaci literárních a historických přístupů je podřízeno členění knihy, která sestává ze tří oddílů. První dva z nich (Modlitba a Meditace) jsou konstruovány více z literárněhistorických hledisek, zatímco ve třetím (s názvem Místo a čas) převládají spíše obecně historické přístupy. V uvedených dvou kapitolách věnovaných modlitbě a meditaci seznamuje autor vždy se základním pojetím těchto žánrů, upřesňuje své pojetí modlitby i meditace v definici těchto žánrů a dále se blíže věnuje jejich specifikám. V případě modlitebních textů podává přehled jejich vývoje, u rozjímavé literatury ukazuje a srovnává hlavní proudy v protestantské meditaci a katolický model ignaciánských duchovních cvičení. Tématem poslední části monografie je využití této literatury v běžném náboženském životě. Ve stručném závěru pak autor přehledně shrnuje některé své poznatky.

I z velmi stručně nastíněného obsahu Malurovy práce je myslím patrné, že její stavba je velmi promyšlená a že dobře umožňuje ústrojně propojení výše uvedených autorových zorných úhlů, tedy literárního a historického přístupu. Kniha přehledným způsobem ukazuje u meditace i modlitby jejich literární vývoj, žánrová specifiká, intertextové vazby, věnuje se také typologii textů. Autor však současně překračuje hranice dějin literatury a studované žánry zasazuje do širokého spole-

čenského kontextu. Například se zamýšlí nad lidmi, kterým byly sledované knihy modliteb a rozjímavé literatury určeny, sleduje způsoby „konzumace“ těchto textů a další souvislosti jejich existence.

Šíře pohledu na studovanou tematiku je vůbec charakteristickým rysem anotované publikace. Rovněž její časové vymezení je široké. Jan Malura nepodlehł současným trendům úžeji vymezeného bádání o baroku a záměrně svůj výzkum zaměřil na literární produkci pocházející z let 1550–1750. Ve své knize se tedy zabývá tvorbou dvou století, kterou formovalo nejprve kulturní prostředí humanismu a renesance, poté manýrismus a samozřejmě nakonec také kultura barokní. Tím získal možnost sledovat dlouhodobější vývojové trendy, současně se předmětem jeho výzkumu stala náboženská literatura z celé škály konfesí, které hrály v raném novověku v českých zemích významnější roli. Je to dobře patrné například v prvním tematickém oddílu věnovaném problematice modlitebních knih. Zde autor zpracoval stručně dějiny žánru, do kterých mohl díky těmto širokým přístupům zahrnout (po krátkém středověkém exkursu) katolickou předtridentskou modlitbu, dále luteránské přístupy k modlitebním textům, modlitby produkované jednotou bratrskou, samozřejmě také modlitby z prostředí českého utrakvismu a nadkonfesijního křesťanství a konečně i barokní modlitební knihy produkované jak pro potřeby katolíků, tak i vznikající v barokním protestantském prostředí. Celou pasáž pak pro úplnost uzavírá velmi stručnou informací o židovské modlitební literatuře, i když ta do jeho výzkumu fakticky nespadá.

Velmi vhodnou součástí anotované knihy Jana Malury je její obrazová výzdoba. Sestává z výzdoby dobové literární produkce, z rytin a několika titulních listů. Tato výzdoba nejen vhodně ilustruje text, ale také dodává Malurově studii další rozměr – názorně připomíná sepětí slova a obrazu v raně novověké a především barokní kultuře, což je mimochodem téma, kterého se autor ve svém výkladu také krátce dotýká.

Malurova práce významným způsobem posouvá poznání v oblasti studovaného tématu. Z hlediska výzkumu církevních a náboženských dějin raného novověku jsou velmi užitečné již jeho základní specifikace obou sledovaných žánrů, stejně jako jejich nastíněné vývojové trendy a také jejich zasazení do širšího celku náboženské vzdělávací literatury. Jen bych uvítal větší akcent na problematiku modliteb v knihách, jež sice nebyly primárně modlitebními, ale v nichž modlitby hrály významnou roli (vedle tisků náboženských bratrstev, jež obsahovaly modlitby vedle regulí, odpustkových privilegií, legend, různých historických pasáží, či také písní, jde o díla *ars moriendi*, ve kterých zaujímaly modlitby i rozjímavé významné postavení, ač tam také většinou nebyly hlavním tématem). Za cenné zjištění dále považuji například informaci o příjemcích této literatury – autor vystupuje proti rozšířeným představám o vyslovené „lidových“ vrstvách jako čtenářích a za hlavní vrstvu recipientů označuje měšťanské vrstvy, ovšem

současně upozorňuje, že tato literatura vyhovovala i šlechticům. U nás novým tématem je zajímavě rozpracovaný motiv času, jeho významu pro život křesťana a jeho plynutí. Tyto motivy se odrážejí v předpisech pro užívání modlitebních knih a autor svou pozorností, kterou jim věnoval, udělal vlastně malou sondu do raně novověké mentality.

Výčet konkrétních přínosů anotované Malurovy knihy pro „neliterární“ historický výzkum by mohl ještě dlouze pokračovat. Jeho monografie těží ze širokého pojetí studované problematiky, z velkorysého časového i multikonfesního vymezení studovaného materiálu. I když se její téma může zdát podle názvu poměrně úzké a specializované, jedná se ve skutečnosti o velmi dobře zvládnutou multioborovou studii, která kromě literární teorie a dějin a vedle proponovaných sociokulturních a historicko-antropologických přístupů bere v potaz i teologické disciplíny a dějiny umění v širokém slova smyslu. Rozhodně by neměla ujít pozornosti všech zájemců o dějiny náboženství, myšlení a kultury v raném novověku.

Jiří Mikulec

Lenka ŘEZNÍKOVÁ a kol., Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století. Praha, Scriptorium 2014, 504 s. + 16 s. plnobarevné obrazové přílohy

V rámci grantového projektu, jehož nositelem byl Filosofický ústav AV ČR,¹⁾ vznikla monografická práce, která z různých perspektiv sleduje, jak se postava bratrského biskupa, teologa a učence Jana Amose Komenského stávala od počátku předminulého století v národním společenství významným „místem paměti“. Práce vychází z konceptu, který v polovině 80. let 20. století formuloval francouzský historik Pierre Nora, přičemž jej významně modifikuje. Editrice Lence Řezníkové, která se sama autorsky podílela na více než čtvrtině publikace, se podařilo pro svůj projekt získat osm spolupracovnic a spolupracovníků, kteří nabídli široké spektrum pohledů na danou problematiku.

V krátkém úvodním pojednání k první části, která je nazvaná „Paměť a identita“, se Jan Horský s Lenkou Řezníkovou společně zamýšlejí nad funkcí paměti v moderních společenstvích.²⁾ Lucie Storchová poté v první kapitole formuluje předpoklady, za kterých se Komenský stal místem paměti různých sociálních sku-

¹⁾ GAČR č. P410-11-1201: Jan Amos Komenský jako místo paměti. Polyvalentní imaginace paměti a (re)konstruování kánonu.

²⁾ Jan HORSKÝ - Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Paměť a identita. Společenství paměti*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 19-24.

pin.³⁾ Sleduje, jak se od závěru osvěcenské éry, a zejména pak v nacionálním narativu na přelomu 18. a 19. století postupně stal předmětem zájmu. V tomto rámci zkoumá funkci a žánrovou skladbu edic Komenského děl, vydávaných v našich zemích na začátku toleranční doby. Je příznačné, že jejich základem nebyla původní tištěná díla, ale edice z poloviny 18. století, jejichž vydáváním se různé skupiny evangelického exilu pokoušely identifikovat se svými konfesními předchůdci/vzory.

Komenský byl přitažlivý i pro formující se české národní hnutí, které oceňovalo zejména jazykovou stránku jeho literárních projevů. Jedním z hlavních motivů této reflexe bylo zdůrazňování Komenského zásluh o zvelebování češtiny a posilování lásky k rodnému jazyku. Tomuto ohledu byly podřízeny i obrozenecké edice Komenského spisů. Z této periody pochází také první Komenského biografie z pera Františka Palackého (1829), která byla v řadě desetiletí po svém vzniku prakticky bez výraznějších úprav přetiskována a udržela si vliv až do konce 19. století.

V druhé kapitole Jaroslav Ira sleduje reflexe Komenského od poloviny 19. do poloviny 20. století z transnacionální perspektivy. Pokouší se o vzájemná srovnání těchto projevů v německém, českém a polském jazykovém prostředí a dokresluje je charakterizací konfliktů, které vyvstávaly jako průvodní jev konkurence mezi vytvářejícími se národními společenstvy.⁴⁾ Přibližuje i zvláštní variantu Komenského reflexe, spojenou s moravským zemským patriotismem. Zajímavé výsledky by zde ještě mohl přinést pokus o zachycení Komenského komemorace v prostředí polských reformovaných sborů, v nichž se exilová jednota bratrská postupně asimilovala a v nichž tradice historické jednoty přežívala až do 20. století. Je však třeba vzít v potaz určitou diskontinuitu této konfesní kultury, kterou s koncem druhé světové války vyvolal transfer obyvatelstva.

Ve třetí kapitole se Jan Horský a Lenka Řezníková pokoušejí vymezit roli, jakou hrála v Komenského reflexi jeho konfesní identita a do jaké míry, respektive jakým způsobem náboženská otázka vůbec jeho reflexi ovlivnila.⁵⁾ Vycházejí z toho, že „původní [Komenského] společenství, Jednota bratrská, jež neslo vlastní identitu, se rozptýlilo a spolu s tím zanikly i jemu vlastní formy kolektivní paměti“.⁶⁾ Zevrubně vysvětlují, jak je možné, že se ve společnosti, kterou v drtivé většině tvořili katolíci, prosadil mezi ústředními kanonickými postavami českých dějin příslušník marginální nekatolické konfese. Umožnila to postupující sekularizace a vzrůstající konfesní tolerance.

³⁾ Lucie STORCHOVÁ, *Od praxe k příběhu. Nacionální narativizace Komenského na přelomu 18. a 19. století*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 25–54.

⁴⁾ Jaroslav IRA, *Pamět v národní a transnacionální perspektivě*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 55–88.

⁵⁾ Jan HORSKÝ – Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Komenský a konfesijní diskursy*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 89–121.

⁶⁾ Tamtéž, s. 94.

Ve čtvrté kapitole se Michael Voříšek věnuje reflexi Komenského pedagogické činnosti a to zejména z hlediska českých učebnic dějin pedagogiky.⁷⁾ Klíčovým faktorem, který zájem o Komenského jako pedagoga vyvolal, byl nález jeho *Didaktiky*, kterou v Lešně ve 40. letech 19. století objevil Jan Evangelista Purkyně, a zejména pak její vydání v roce 1848. Významnou postavou tohoto oboru byl přední protagonista meziválečné české pedagogiky Otakar Kádner. Od poloviny 20. století byl pohled na Komenského-pedagoga silně ovlivněn konceptem marxistické historiografie, na jehož formulaci měli zásadní vliv sovětsí autoři. Náboženská rovina byla přitom pochopitelně odsunuta na druhou kolej. Komenský byl prezentován jako bojovník proti církvi a Němcům. Teprve od sedmdesátých let, kdy se intenzivně rozvíjelo studium jeho pedagogických spisů, můžeme být svědky snah o realističtější pohled na Komenského jako pedagoga.

První část publikace uzavírá pátou kapitolou Lucie Storchová.⁸⁾ Pokouší se nalézt odpověď na otázku, jaké představy jsou spojovány s dobovými pohledy na Komenského v prostředí emancipačních hnutí v druhé polovině 19. století. Komenský byl v tomto prostředí nazírán jako garant a obhájce práva českých žen na vzdělání. Je příznačné, že téměř vždy jde tento pohled ruku v ruce s nacionální orientací.

Druhá část publikace, nazvaná „Paměť a věda“, je samostatným dílem Vladimíra Urbánka.⁹⁾ Jde vlastně o hutné pojednání o komeniologii, avšak nikoliv z tradičně historiografické perspektivy, zaměřené na dějiny institucí, na dílo angažovaných osob a vymezení badatelských témat. Studie je pokusem o ohledání vztahu mezi kolektivní pamětí a historickou vědou. Předmětem zájmu jsou institucionalizované vědecké komemorace Komenského, a to jak badatelské, tak muzejní. I vědce a odborné pracovníky lze totiž pojímat jako specifické společenství paměti. V centru pozornosti stojí zejména jubilejní vědecké komemorace, jubilejní výstavy a muzealizace komeniologie. Autor se též pokouší charakterizovat kontext vytváření oborových kánonů, tedy otázka, která Komenského díla, respektive jejich skupiny, se ujaly v obecném povědomí a jaké stereotypy se vytvořily v odborném narativu zejména v oblasti literární vědy a dějin filozofie. Pozornost je mimo to věnována úsilí o hledání hrobu a ostatků Komenského a snahám o vybudování mauzolea v Naardenu.

⁷⁾ Michael VOŘÍŠEK, „*Ku potřebě kandidátův a kandidátek.*“ *Obraz Jana Amose Komenského v českých učebnicích dějin pedagogiky*, in: L. Rezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 123–160.

⁸⁾ Lucie STORCHOVÁ, „*Předchůdce rozumné emancipace pohlaví ženského a dělnictva?*“ *K absenci ambivalentních a polyvalentních forem vzpomínání na Komenského v textech českých emancipačních hnutí druhé poloviny 19. století*, in: L. Rezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 161–175.

⁹⁾ Vladimír URBÁNEK, *Komeniologie mezi pamětí a historií*, in: L. Rezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 183–246; předchází ji samostatný stručný úvod téhož autora: TÝŽ, *Historická věda a paměť. Dvojitý modus vztahování se k minulosti?*, in: Tamtéž, s. 179–181.

Třetí část knihy, nazvanou „Paměť a média“, tvoří celkem pět kapitol. Předchází ji stručný úvod o vztahu médií a vzpomínkových kultur z pera Lenky Řezníkové.¹⁰⁾ Táž autorka v první kapitole zkoumá, jakou funkci měl při reflexi Komenského text. Zabývá se úlohou literatury, která je základním nástrojem produkce kulturní paměti.¹¹⁾ Nejde jen o písemně zachycenou kulturu, ale též o ústní lidové tradice, spojované s Komenským, které však z velké většiny vznikaly až ve druhé polovině 19. století.

Ve druhé kapitole se Kateřina Horníčková zamýšlí nad vztahem obrazu a paměti.¹²⁾ Cílem její pozornosti jsou Komenského portréty ve všech možných provedeních (knížní ilustrace, časopisy, grafika, plakáty etc.). K jejich masovému šíření došlo v souvislosti s oslavami třístého výročí narození Jana Amose Komenského, kdy se ve velkém množství začaly objevovat i na drobných upomínkových předmětech. Horníčková tento jev považuje za zlom v imaginaci Komenského postavy.

Ve třetí kapitole si Kamil Činátl všímá, jakým způsobem je osoba Komenského až do současnosti zpřítomňována v divadle a ve filmu.¹³⁾ Pokouší se odpovědět na otázku, proč divadelní a filmový Komenský nezaujal v kolektivní paměti podobné místo jako např. Jan Hus nebo Jan Žižka prostřednictvím děl Otakara Vávry. Shledává, že Komenského životní osudy jsou sice tragické, ne však dramatické a pro dramaturgii vhodné.

Ve čtvrté kapitole Jaroslav Ira zaměřil pozornost na lokality spojené a spojované s postavou Jana Amose Komenského, přičemž zkoumá vztah mezi pamětí a prostorem.¹⁴⁾ Nenahlíží problém pouze staticky (z hlediska uvažovaných míst Komenského rodiště a místa jeho posledního odpočinku), ale uvažuje i o prostorové mobilitě. Komenského cesty a motiv putování jsou totiž stabilními součástmi komemorace. Mezi místy, která mají pro komemoraci zásadní význam, zaujímá zvláštní postavení východočeský Brandýs nad Orlicí, kde vznikl *Labyrint světa a ráj srdce*, přední dílo v kánonu národního písemnictví. Vedle Naardenu dospěl Brandýs nejdál v profánně-kulturní formě „sakralizace míst“ také proto, že do určité míry se hrál zástupnou roli za neznámé rodiště, původně neurčité a poté relativně málo

¹⁰⁾ Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Médiurní je paměť. Mediální a transmediální aspekty kulturního vzpomínání*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 249–252.

¹¹⁾ Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Paměť a text. Literární reprezentace Komenského a jejich mnemonické aspekty*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 253–287.

¹²⁾ Kateřina HORNÍČKOVÁ, *Paměť a obraz. Portrét jako nástroj vizuální kanonizace*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 289–319.

¹³⁾ Kamil ČINÁTL, *Inscenace paměti. Divadelní a filmové vzpomínání na Komenského*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 321–346.

¹⁴⁾ Jaroslav IRA, *Topografie paměti. Reálná a imaginární místa kulturního vzpomínání*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 347–383.

dostupné místo posledního odpočinku.¹⁵⁾ V souvislosti s touto lokalitou zde není od věci upozornit na nedávno vyšlou publikaci J. Hubeného, která se esejistickou formou snaží uchopit většinu toho, co souvisí s „exilem“ bratrského biskupa v Brandýse a nabízí sama o sobě další materiál ke zkoumání reflexe Komenského v moderní době.¹⁶⁾

V páté kapitole se Karel Šíma zabývá moderními festivitami jako médii kolektivní paměti.¹⁷⁾ Všimá si mnohočetných podob festivit ve vztahu ke Komenskému, přičemž zvláštní pozornost věnuje prvním velkým veřejným oslavám, uspořádaným na počátku září 1865 v Brandýse nad Orlicí. Ty jsou ostatně v celé publikaci opakovaně a v různých souvislostech zmiňovány. Kapitola končí analýzou slavností a komemorací uspořádaných v roce 1992.

V závěru publikace Lenka Řezníková na obecnější rovině shrnuje její hlavní výstupy a pokouší se odpovědět, proč si Komenský dlouhodobě udržuje velmi stabilní pozici v kulturní paměti české společnosti.¹⁸⁾ Publikaci uzavírá anglickojazyčné resumé a bibliografie, jejíž struktura odráží množství a různorodost zpracovaných zdrojů (prameny dělí na staré tisky, moderní edice, knižní publikace a rozsáhlejší studie a články, drobné anonymní články v časopisech a denním tisku a informační letáky, webové stránky). Následují seznam vyobrazení a rejstříky.

Kolektivní monografii *Figurace paměti* lze oprávněně považovat za významný příspěvek k výzkumu postavení, jaké Jan Amos Komenský zaujímá v kolektivní paměti především české společnosti.

Jiří Just

¹⁵⁾ Tamtéž, s. 364. Tento dojem posiluje pozoruhodný lokální artefakt, jímž je schránka s prsty z Komenského hrobu v Naardenu, zabudovaná do malé kamenné mohyly, situované nedaleko vstupu do sboru Českobratrské církve evangelické v Brandýse nad Orlicí. Vzhledem k postoji evangelických konfesních kultur vůči katolické praxi uctívání relikvií jde téměř o bizarní jev.

¹⁶⁾ Jaroslav HUBENÝ, *Brandýs jakoby. Čtení o Brandýse nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí 2015.

¹⁷⁾ Karel ŠÍMA, *Slavnost jako kulturně mnemonická praxe*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 385–424.

¹⁸⁾ Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *K významu paměti a povaze komeniánských komemorací. Závěrečné poznámky bez motto*, in: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti*, s. 425–430.

OBSAH

I. STUDIE

Jiří Just

- Církevní řád konzistoře podobojí z roku 1575 v kontextu dobové
konfesní situace předbělohorských Čech
Ecclesiastical order of the Utraquist consistory from 1575
in the context of contemporary confessional circumstances
in pre-White Mountain Bohemia 5-23

Pavla Jirková

- Ustanovený řád: Koncept morového řádu pro Čechy v kontex-
tu normativních textů střední Evropy z přelomu 70. a 80. let
17. století
The "Established Order": A concept of the plague regulations
for Bohemia based on normative texts of Central Europe from
the turn of the 1670s and 1680s 25-51

Alena Bočková

- Maximilianus Wietrowsky: „Překlad“ jako forma historiografic-
ké práce
Maximilianus Wietrowsky: „Translation“ as a form
of historiographic work 53-65

Filip Hradil

- Rosa Trebonea. Raně novověký kvítek z knihovny treboňského
klášteřa
Rosa Trebonea. An early modern blossom from the Treboň
monastery library 67-83

II. MATERIÁLY

- Michaela Ramešová, Štěpán Valecký
Vztahy variant *literae annuae* domu třetí probace v Telči v letech
1656–1660. Analýza a komparace kopií
*Versions of the Literae Annuae from the House
of the Third Probation in Telč between the Years 1656 and 1660.
Analysis and Comparison of Copies* 87–106

III. LITERATURA

- Jan BRADEMANN, Mit den Toten und für die Toten. Zur Konfes-
sionalisierung der Sepulkralkultur im Münsterland (Münster,
Rhema 2013)
Petr Hrachovec 109–115
- Jan BRADEMANN – Kristina THIES (edd.), Liturgisches Handeln
als soziale Praxis. Kirchliche Rituale in der Frühen Neuzeit
(Münster, Rhema 2014)
Petr Hrachovec 115–125
- Jan MALURA, Meditace a modlitba v literatuře raného novověku
(Ostrava 2015)
Jiří Mikulec 125–128
- Lenka ŘEZNÍKOVÁ a kol., Figurace paměti. J. A. Komenský v kultu-
rách vzpomínání 19. a 20. století (Praha 2014)
Jiří Just 128–132

SEZNAM AUTORŮ:

PhDr. Alena Bočková, Ph. D., Jazykové centrum FF UK, nám. Jana Palacha 2,
116 38 Praha 1

PhDr. Filip Hradil, Vlastivědné muzeum Olomouc, nám. Republiky 5, 771 73 Olo-
mouc

Mgr. Pavla Jirková, Ph. D., Národní archiv ČR, Milady Horákové 133, 160 00 Pra-
ha 6; CERGE-EI, Politických vězňů 7, 111 21 Praha 1

Mgr. Jiří Just, Th. D., Historický ústav AV ČR, Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9

Mgr. Bc. Michaela Ramešová, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR,
Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9

Mgr. Štěpán Valecký, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, Prosecká
809/76, 190 00 Praha 9

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Výkonný redaktor Jiří Hrbek. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2016 - 136 s. [1-136]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 31/1)

Časopis Folia Historica Bohemica vychází dvakrát ročně.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.